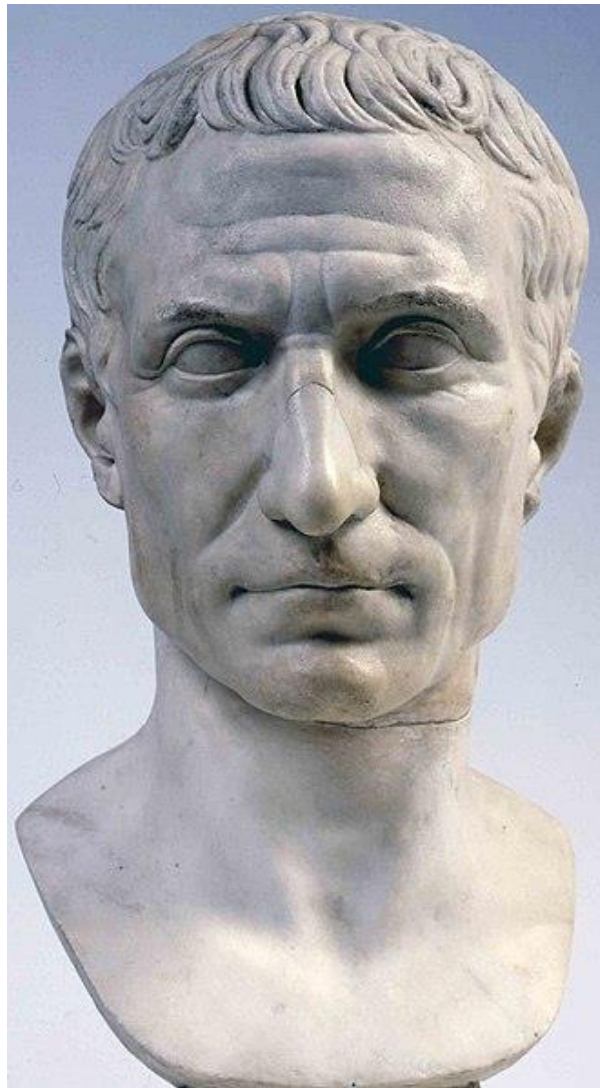

SVETONI TRANQVILII

VITA

DIVI IVLI

© ingeleid, geannoteerd en vertaald door drs. J.H van Hal 2021

Inhoud

Suetonius	7
[1] Vijandschap met Sulla	9
[2] Iulius' militaire dienst.....	11
[3] Tweedracht	13
[4] In de handen van rovers	15
[5] Herstel van de tribunaire macht.....	17
[6] Lofredes en scheiding	17
[7] Caesar heeft een droom.	19
[8] Ingrijpen van de consuls	21
[9] Plannen tot een staatsgreep.....	21
[10] Maatregelen tegen een te grote familia.....	23
[11] Strijd met de optimaten.....	25
[12] Optreden tegen Gaius Rabirius.....	27
[13] Verkiezingswinst	27
[14] Tot het randje	29
[15] Een vergeefse poging.....	31
[16] Afgezet en hersteld	33
[17] Nog een gevaar	35
[18] Doortastendheid	35
[19] Caesar en Bibulus consul	37
[20] Caesar alleen consul	39
[21] Politieke huwelijken.....	43
[22] Caesar laat in zijn kaarten kijken.	43
[23] Caesar waarborgt zijn veiligheid.....	45
[24] Caesar vormt zijn militaire macht.....	47
[25] Cesars successen in de oorlog	49
[26] Kandidaatstelling voor het tweede consulaat en gunstbejag	49
[27] Politieke huwelijken en steun van de zelfkant	53
[28] Verzet van Marcus Claudius Marcellus.....	53

[29] Caesars tegenmaatregelen	55
[30] Macht rechtvaardigt onrecht.....	57
[31] Naar de Rubicon.....	59
[32] De teerling is geworpen.....	61
[33] Een misverstand.....	63
[34] Optreden tegen Pompeius.....	63
[35] Caesars succesreeks.....	65
[36] Louter succes	67
[37] Vijf triomftochten	69
[38] Schenkingen	69
[39] Spelen.....	71
[40] Een nieuwe kalender	75
[41] Andere verkiezingen en andere census.....	75
[42] Bevolking en straffen	77
[43] Tegen weeldezucht	81
[44] Zorg voor de staat	81
[45] Uiterlijk en kleding	83
[46] Hoge levensstandaard	85
[47] Hebzucht	87
[48] Sociaal gedrag en tucht.....	87
[49] Caesars slechte naam	89
[50] Caesars gerommel met vrouwen.....	91
[51] Seks buiten de city	93
[52] Koninklijke relaties.....	93
[53] Caesars soberheid.....	95
[54] Jacht op geld	97
[55] Caesars welsprekendheid	99
[56] Caesars literaire nalatenschap.....	101
[57] Caesars fysieke capaciteiten	105
[58] Caesars persoonlijke inzet	105
[59] Caesar en godsdienstig bezwaar.....	107
[60] Caesar en risico's.....	107
[61] Caesars paard.....	109

[62] Caesar als buffer	109
[63] Bewijs van Caesars standvastigheid	111
[64] Zwemmend gered	111
[65] Tucht	111
[66] Caesar en geruchten	113
[67] Streng en lankmoedig	113
[68] De trouw van zijn soldaten	115
[69] Geen wijken voor opstandelingen	119
[70] Optreden tegen opstand.....	119
[71] Trouw jegens clienten.....	121
[72] Dankbaarheid.....	121
[73] Clementie.....	123
[74] Beperkte wraak.....	123
[75] Gematigdheid en clementie.....	125
[76] Overdreven eerbewijzen	129
[77] Teugelloze uitspraken	131
[78] Verderfelijke afgunst.....	131
[79] Te ver	133
[80] De samenzwering.....	135
[81] Voortekenen	137
[82] De moord	141
[83] De erfenis.....	143
[84] De crematie.....	145
[85] De zuil.....	149
[86] Berusting?	149
[87] Caesars voorkeur	151
[88] Vergoddelijking	151
[89] De dood van de moordenaars	153

Suetonius

Van Suetonius zijn de geboorte- en sterfdata niet bekend. We weten dat hij kort na 70 n.Chr. geboren is. Wanneer hij overleden is, kan niet gezegd worden. Zijn ouders behoorden tot de stand van de equites en dit duidt erop dat zij niet onbemiddeld waren.

Suetonius kwam in aanraking met invloedrijke personen zoals Plinius Minor. Deze contacten zorgden ervoor dat hij diverse studies deed. Onder keizer Traianus kreeg Suetonius toegang tot de openbare bibliotheek en tijdens het bewind van Hadrianus had hij de mogelijkheid om in de staatsarchieven te kijken. In 122 heeft hij het blijkbaar verbruid en moest hij zijn spullen pakken. Sindsdien is er geen informatie meer over Suetonius.

Van het werk van Suetonius is niet zoveel meer intact. Er heeft een werk bestaan, Pratum geheten, dat gezien moet worden als een soort encyclopedie. Verder heeft hij De Viris Illustribus geschreven, waarin hij, zoals de titel al aangeeft, het leven weergeeft van beroemde mannen: dichters, redenaars, geschiedschrijvers, filosofen, grammatici. Van dit omvangrijke werk is helaas erg weinig over.

Waar wij meer van kunnen lezen is het werk getiteld Vitae Caesarum, dat met acht complete boeken volledig intact is. Deze acht boeken bevatten de biografieën van de twaalf 'keizers' van Julius Caesar tot en met Domitianus (100 BC – 96 AD). Het moge duidelijk zijn dat hij voor de beschrijvingen van de eerste keizers gebruik moest maken van (geschreven) bronnen, terwijl hij een tijdgenoot was van de latere keizers.

Het literaire genre biografie is als zoveel andere genres overgenomen van de Grieken. Door voorgangers is vaak een leven chronologisch beschreven, maar Suetonius wijkt met opzet van deze aanpak af en schrijft dat zijn biografie non per tempora maar per species is. Met deze keuze van beschrijven geeft hij dus geen lineaire verhaallijn, maar beschrijft hij vooral de virtutes en de vitia van de hoofdpersonen. Suetonius ontkomt er zo niet aan dat hij kritiek geeft op het morele vlak.

Tijdgenoten hebben zijn onderwerp en manier van schrijven wel eens verworpen; per slot van rekening heeft de beschrijving van de excentrieke keizers wel wat weg van onze hedendaagse roddelpers: Suetonius lijkt het heerlijk te vinden om te schrijven over alle excessen aan het keizerlijke hof,

over de schandalen die er plaatsvonden. Dat maakt het dat Suetonius 'lekker' is om te lezen; een vorm van literatuur die op een smeulige manier het leven beschrijft aan het toch behoorlijk complexe keizerlijke hof met al zijn intriges.

De *Vitae Caesarum* is in de twintigste eeuw voor Robert Graves de grote bron (van inspiratie en gegevens) geweest om de boeken *I Claudius* (1934) en *Claudius the God* (1935) te schrijven. Deze fantastische boeken zijn later gebruikt voor de gelijknamige tv-serie (1976) die nog altijd op dvd in de winkels te verkrijgen is.

Divus Iulius

* * *

[1] Vijandschap met Sulla

Annum agens sextum decimum patrem amisit; sequentibusque consulibus flamen Dialis¹ destinatus² dimissa Cossutia, quae familia equestri sed admodum dives praetextato³ desponsata fuerat, Corneliam Cinnae quater consulis filiam duxit uxorem, ex qua illi mox Iulia nata est; neque ut repudiaret⁴ compelli a dictatore Sulla ullo modo potuit. Quare et sacerdotio et uxoris dote⁵ et gentilicis⁶ hereditatibus⁷ multatus⁸ diversarum⁹ partium habebatur¹⁰, ut etiam discedere e medio et quamquam morbo quartanae¹¹ adgravante¹² prope per singulas noctes commutare¹³ latebras¹⁴ cogeretur seque ab inquisitoribus¹⁵ pecunia redimeret¹⁶, donec per virgines Vestales perque Mamercum Aemilium et Aurelium Cottam propinquos et adfines¹⁷ suos veniam¹⁸ impetravit¹⁹. Satis constat Sullam, cum deprecantibus²⁰ amicissimis et ornatissimis viris aliquamdiu denegasset atque illi pertinaciter²¹ contenderent²², expugnatum²³

---

¹ De flamen Dialis (priester van Jupiter) was een van de belangrijkste religieuze posten bij de Romeinen. Hij was de dienaar van Jupiter en behoorde tot de flamines maiores. Hij was de meest sacrale persoon van Rome. Toch was hij niet de belangrijkste, dat was de pontifex maximus. Hij mocht de toga praetexta dragen, had zitting in de Senaat en mocht een lictor hebben.

² destinatus gekozen (voor het volgende jaar)
³ praetextatus van de leeftijd waarop men de toga praetextata draagt
⁴ repudiare verstoten
⁵ dos, dotis bruidschat
⁶ gentilicium geslachts-
⁷ hereditas, -tatis erfenis
⁸ multare + abl. straffen met (het verlies van)
⁹ diversus tegenovergesteld, tegen-
¹⁰ habere hebben, beschouwen als
¹¹ quartana derde daagse koorts; malaria
¹² adgravari verergeren
¹³ commutare wisselen, veranderen
¹⁴ latebrae schuilplaats
¹⁵ inquisitor onderzoeksrechter, aanklager
¹⁶ redimere 3 vrijkopen
¹⁷ affinis, is verwant, zwager, schoonzuster, schoonvader, schoonzoon
¹⁸ venia vergiffenis
¹⁹ impetrare gedaan krijgen
²⁰ deprecari vermurwen, om genade smeken
²¹ pertinaciter halsstarrig
²² contendere 3 zich inspannen
²³ expugnare verslaan

De goddelijke Iulius

In de Fuldacodex ontbreekt het begin.

[1] Vijandschap met Sulla

Toen Iulius vijftien jaar was, verloor hij zijn vader. In het jaar daarna, toen hij tot flamen Dialis gekozen was, liet hij zich scheiden van Cossutia, die van een ridderfamilie maar wel zeer rijk met hem verloofd was toen hij de leeftijd van de toga praetextata had en trouwde hij met Cornelia, de dochter van Cinna die toen voor de vierde keer consul was; bij haar kreeg hij spoedig zijn dochter Iulia. Niet kon hij op enige manier door dictator Sulla ertoe gedwongen worden van haar te scheiden. Daarom is hij gestraft met het verlies van én zijn priesterschap én de bruidsschat van zijn vrouw én erfenissen binnen zijn gens en zag men hem als lid van de andere partij, zodat hij zelfs gedwongen werd uit het centrum van de aandacht te verdwijnen en om bijna iedere nacht, hoewel zijn malaria verergerde, van schuilplaats te veranderen en zodat hij zich met geld vrijkocht van zijn onderzoeksrechters, totdat hij door bemiddeling van de Vestaalse Maagden en Mamercus Aemilius en Aurelius Cotta en zijn naasten en verwanten vergiffenis kreeg. Het staat voldoende vast dat Sulla, toen hij behoorlijk lang de smeekbeden van zijn grootste vrienden en mensen van zeer groot aanzien had geweigerd en toen die hardnekkig zich bleven inspannen,

tandem proclamasse sive divinitus¹ sive aliqua coniectura²: vincerent ac sibi haberent, dum modo³ scirent eum, quem incolumem⁴ tanto opere⁵ cuperent, quandoque⁶ optimatum⁷ partibus, quas secum simul defendissent, exitio futurum⁸; nam Caesari multos Marios⁹ inesse.

[2] Iulius' militaire dienst

Stipendia¹⁰ prima in Asia fecit Marci Thermi¹¹ praetoris contubernio¹²; a quo ad accersendam¹³ classem in Bithyniam missus desedit¹⁴ apud Nicomeden¹⁵, non sine rumore prostratae¹⁶ regi pudicitiae; quem rumorem auxit intra paucos rursus dies repetita¹⁷ Bithynia per causam¹⁸ exigendae¹⁹ pecuniae, quae

---

¹ divinitus   van godswege

² coniectura   vermoeden, conclusie

³ dummodo + *coni.*   mits, als maar

⁴ incolumis   ongedeerd

⁵ tanto opere   zozeer

⁶ quandoque   ooit

⁷ *optimates*: de politieke partij die haar leden vooral onder de nobiles rekruteerde. Zij vormden de nieuwe adel, waarbij zich ook leden van de geldadel hadden aangesloten. Zij raakten in een harde strijd gewikkeld met de populares vooral sedert de Gracchen. Deze strijd verving de bloedige en hardnekkige tweestrijd tussen de patricii en plebejers.

⁸ esse exitio   tot verderf strekken; *dat. finalis*

⁹ Gaius Marius (*Cereatae*, 157 v.Chr. - Rome, 13 januari 86 v.Chr.) was een Romeinse generaal en staatsman, behoorde tot de volkspartij.

¹⁰ stipendia *n. pl.*   krijgsmilitaire dienst, militaire loopbaan

¹¹ Marcus Minucius Thermus, praetor 81 v.Chr.

¹² contubernium, *ī n*   het uit soldaten bestaande gevolg

¹³ accersere 3   ontbieden, laten komen

¹⁴ desidere 3, desedi   neerzinken

¹⁵ Nicomedes kwam in 84 v.Chr. opnieuw terug op de Bithynische troon, maar stond meer en meer onder Romeins toezicht. In 80 v.Chr. werd een jonge Julius Caesar ambassadeur aan het hof van Nicomedes, koning van Bithynië. Suetonius zegt, dat Caesar en Nicomedes geliefden werden. De spottende titel Koningin van Bithynië zou Caesar nog lang achtervolgen. Aan het eind van zijn leven 74 v.Chr. vermaakte Nicomedes zijn gehele koninkrijk aan de Romeinse staat en de senaat besloot al snel er een provincie van te maken.

¹⁶ prosternere 3, -stravi, -stratus   te grabbel gooien

¹⁷ repetere 3   weer opzoeken

¹⁸ causa   excuus, voorwendsel

¹⁹ exigere 3   innen

uiteindelijk door de knieën gegaan is hetzij van godswege hetzij op grond van een of andere conclusie: ze moesten hun zin maar krijgen en hem voor zich hebben, als ze maar wisten dat hij van wie ze zozeer wilden dat hij ongedeerd was ooit de ondergang van de partij der optimaten, die zij tegelijk samen met Sulla verdedigden, zou betekenen; want in Caesar zaten vele personen als Marius.

[2] Iulius' militaire dienst

Het begin van zijn militaire loopbaan vervulde hij in Asia in het gevolg van de praetor Marcus Thermus. Toen hij door die naar Bithynië gestuurd was om een vloot te laten komen, bleef hij bij Nicomedes hangen en dat ging gepaard met praatjes over het te grabbel gooien van zijn zedelijkheid aan de koning; en dit gerucht werd vergroot, toen hij weer binnen een paar dagen Bithynië opzocht onder het voorwendsel om geld te innen dat verschuldigd zou zijn aan een

deberetur cuidam libertino clienti suo. Reliqua militia¹ secundiore fama fuit et a Thermo in expugnatione² Mytilenarum³ corona civica⁴ donatus est.

[3] Tweedracht

Meruit et sub Servilio Isaurico⁵ in Cilicia, sed brevi tempore. Nam Sullae⁶ morte comperta, simul spe novae dissensionis⁷, quae per Marcum Lepidum⁸ movebatur, Romam propere redit. Et Lepidi quidem societate, quamquam magnis condicionibus⁹ invitaretur¹⁰, abstinuit¹¹, cum ingenio eius diffisus¹² tum occasione, quam minorem opinione offenderat¹³.

---

¹ militia   krijgsmacht

² expugnatio   verovering

³ 81 de slag om Mytilenae

⁴ corona civica   erekrans (krans van eikenblad, die een burger ontving voor het redden v.e. medeburger in de strijd)

⁵ Publius Servilius Vatia Isauricus (ca. 120 v.Chr. - 44 v.Chr.) was een Romeins politicus en militair uit de Gens Servilia. Vatia Isauricus werd geboren als een zoon van Gaius Servilius Vatia en Caecilia Metella. In 84 v.Chr. bekleedde hij het ambt van praetor. Vijf jaar later werd hij door de dictator Lucius Cornelius Sulla benoemd tot consul. In 78 v.Chr. werd hij benoemd tot proconsulair gouverneur van de provincië Cilicië. Daar vocht hij veel tegen de piraten en de Isauri, wat hem zijn bijnaam Isauricus opleverde. Na de terugkeer van Vatia Isauricus in Rome was hij een van de rechters bij het proces van Gaius Cornelius Verres en hij gaf ook zijn steun aan Pompeius Magnus in zijn strijd tegen de piraten. In 63 v.Chr. was hij kandidaat om pontifex maximus te worden, maar in deze verkiezing werd hij verslagen door Julius Caesar. In 55 v.Chr. werd hij wel benoemd tot censor. Isauricus koos geen partij tijdens de Romeinse burgeroorlogen en stierf vredig in 44 v.Chr..

⁶ Lucius Cornelius Sulla (ca. 138 v.Chr. – 78 v.Chr.), later Lucius Cornelius Sulla Felix genoemd, was een Romeins politicus, veldheer en dictator ten tijde van de late Romeinse Republiek. Hij was de eerste Romeinse dictator wiens ambtstermijn niet was beperkt. Veel van zijn hervormingen zouden mee de basis vormen voor het latere principaat. Ondanks zijn relatief late start in het politieke leven zou hij erin slagen twee consulaten te bekleden. Als dictator legibus scribundis et rei publicae constituendae ("dictator om wetten te schrijven en de republiek in orde te brengen") veranderde hij de Romeinse maatschappij ingrijpend. Zijn belangrijkste maatregelen waren zijn mars op Rome, zijn proscripties en het belonen van zijn veteranen met land. Verder breidde hij het ledenaantal van de senaat uit, bepaalde hij minimumleeftijden voor de cursus honorum, perkte hij de macht van de tribuni plebis in en legde hij de automatische prorogatio vast van het imperium van consules en praetores.

⁷ dissensio   onenigheid

⁸ Vader van de latere triumvir Lepidus. Hij marcheerde in 77 v.Chr. op Rome.

⁹ condicio   voorwaarde, voorstel

¹⁰ invitare   uitnodigen, verlokken

¹¹ abstinere 2 + abl.   zich onthouden van

¹² diffidere 3 + abl., diffisus wantrouwen semideponens

¹³ offendere 3   aantreffen, vinden

zekere vrijgelatene van hem. De rest van zijn dienst stond beter bekend en hij heeft van Thermus bij de verovering van Mytilene de corona civica gekregen.

[3] Tweedracht

Hij heeft ook gediend onder Servilius Isauricus in Cilicia, maar niet lang. Toen hij namelijk van Sulla's dood had gehoord, is hij onmiddellijk, omdat hij nieuwe tweedracht verwachtte die door Marcus Lepidus in gang werd gezet, snel naar Rome teruggekeerd. En in ieder geval heeft hij zich niet ingelaten met een bondgenootschap met Lepidus, hoewel hij door geweldige voorstellen daartoe werd uitgenodigd, niet alleen omdat hij diens karakter wantrouwde maar ook de gelegenheid die hij minder gunstig dan had aangetroffen.

[4] In de handen van rovers

Ceterum composita¹ seditione² civili Cornelium Dolabellam³ consularem et triumphalem repetundarum postulavit⁴; absolutoque⁵ Rhodum secedere⁶ statuit, et ad declinandam⁷ invidiam et ut per otium ac requiem Apollonio Moloni⁸ clarissimo tunc dicendi magistro operam daret⁹. Huc¹⁰ dum hibernis¹¹ iam mensibus traicit, circa Pharmacussam¹² insulam a praedonibus¹³ captus est mansitque apud eos non sine summa indignatione prope quadraginta dies cum uno medico et cubicularis¹⁴ duobus. Nam comites servosque ceteros initio statim ad expediendas¹⁵ pecunias, quibus redimeretur¹⁶, dimiserat. Numeratis¹⁷ deinde quinquaginta talentis¹⁸ expositus in litore non distulit¹⁹ quin e vestigio classe deducta²⁰ persequeretur abeuntis ac redactos in potestatem supplicio²¹, quod saepe illis minatus²² inter iocum²³ fuerat, adficeret²⁴. Vastante²⁵ regiones proximas Mithridate, ne desiderere²⁶ in discrimine sociorum videretur, ab Rhodo,

---

¹ componere 3 tot een eind brengen

² seditio opstand

³ *Publius Cornelius Dolabella was een Romeinse generaal en diende in 44 v.Chr. als consul suffectus. Hij was getrouwd met Tullia, de dochter van Marcus Tullius Cicero.*

⁴ postulare + gen. criminis aanklagen wegens

⁵ absolvere 3 vrijspreken

⁶ secedere 3 zich verwijderen

⁷ declinare vermijden

⁸ *Apollonius Molon (of simpelweg Molon, Oudgrieks: Ἀπολλώνιος ὁ Μόλων) was een Griekse redenaar die rond 70 v.Chr. van veel aanzien genoot. Apollonius kwam uit de stad Alabanda, een plaats in Karië. Hij zelf was een leerling van Meneclis. De thuisbasis voor Apollonius Molon vormde het eiland Rhodos. Twee keer bracht hij een bezoek aan Rome als ambassadeur van Rhodos. Zowel Marcus Tullius Cicero als Gaius Iulius Caesar namen lessen bij Molon op Rhodos. Tevens had hij een grote reputatie in de Romeinse rechtbanken. Eén keer werd hem het voorrecht gegund om in het Grieks de Romeinse senaat toe te spreken, een voorrecht dat niet alle ambassadeurs werd gegeven. Molon schreef over Homerus en volgens Flavius Josephus ging Molon herhaaldelijk in de aanval tegen de Joden.*

⁹ operam dare zich wijden aan

¹⁰ huc hierheen

¹¹ hibernus winter-

¹² Pharmacussa Parmoa, eiland bij Milete

¹³ praedo 3, -donis rover

¹⁴ cubicularius kamerdienaar

¹⁵ expedire vinden, tevoorschijn brengen

¹⁶ redimere 3 terugkopen

¹⁷ numeratum contant

¹⁸ talentum (als geldbedrag) ca. 5000 euro

¹⁹ non differre quin + coni.onmiddellijk (het niet uitstellen of)

²⁰ deducere 3 in zee trekken

²¹ supplicium doodstraf

²² minari dreigend voorhouden

²³ iocus grap

²⁴ adficere 5 treffen met

²⁵ vastare plunderen

²⁶ desiderere 2 zitten, niets doen

[4] In de handen van rovers

Maar toen de burgertwist tot een einde was gebracht, klaagde hij Cornelius Dolabella, die consul was geweest en een triomf gehouden had, aan wegens afpersing. Toen die vrijgesproken was, besloot hij te vertrekken naar Rhodos, zowel om ergernis te vermijden als ook om ongestoord en in rust zich te wijden aan Apollonius Molon die toen de beroemdste leermeester van het spreken was. Terwijl hij daarheen in de wintermaanden de oversteek maakte, is hij in de buurt van het eiland Pharmacussa door rovers gevangen genomen en bleef hij bijna veertig dagen bij hen niet zonder uiterste verontwaardiging samen met één arts en twee kamerdienaren. Want zijn metgezellen en de overige slaven had hij onmiddellijk bij het begin weggestuurd om gelden te regelen om daarmee vrijgekocht te worden. Daarna is hij tegen vijftig talenten cash op de kust van boord gezet en heeft hij geen moment gewacht om hen onmiddellijk in hun spoor, nadat een schip in zee getrokken was, toen zij weggingen, te achtervolgen en om hen, toen zij in zijn macht gebracht waren, ter dood te brengen, hetgeen hij hun vaak al grappend dreigend had voorgehouden. Toen Mithridates de zeer nabijgelegen gebieden aan het plunderen was, is hij, om niet de indruk te wekken bij het gevaar van bondgenoten niets te doen, van

quo pertenderat¹, transiit in Asiam auxiliisque contractis et praefecto² regis provincia expulso nutantis³ ac dubias civitates retinuit in fide.

[5] Herstel van de tribunaire macht

Tribunatu⁴ militum, qui primus Romam reverso⁵ per suffragia⁶ populi honor optigit⁷, actores⁸ restituendae tribuniciae potestatis, cuius vim Sulla deminuerat, enixissime⁹ iuvit. L. etiam Cinnae uxoris fratri, et qui¹⁰ cum eo civili discordia Lepidum secuti post necem consulis ad Sertorium¹¹ confugerant, reditum in civitatem rogatione¹² Plotia confecit habuitque et ipse super ea re contionem¹³.

[6] Lofredes en scheiding

Quaestor Iuliam amitam¹⁴ uxoremque Corneliam defunctas¹⁵ laudavit e more pro rostris. Et in amitae quidem laudatione de eius ac patris sui utraque origine sic refert: 'Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent¹⁶, et caerimonia¹⁷ deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.' In Corneliae autem locum Pompeiam duxit Quinti Pompei filiam, L. Sullae neptem¹⁸; cum qua

-
¹ pertendere 3	ergens heen snellen, bereiken
² praefectus	generaal
³ nutare	wankelen
⁴ tribunatus 4	het tribunaat, het ambt van tribuun, <i>begin van militaire/politieke carrière, 6 per legioen</i>
⁵ reverti	terugkeren; <i>sc. ei</i>
⁶ suffragium	steun, stem
⁷ obtingere 3 + <i>dat.</i>	te beurt vallen
⁸ actor	bemiddelaar, iemand die ergens voor zorgt
⁹ enixissime <i>adv.</i>	met zeer grote inzet
¹⁰ <i>sc. eis qui</i>	
¹¹ Quintus Sertorius (123 v.Chr.-72 v.Chr.) was Romeins politicus en generaal. Van 83 v.Chr. tot 72 v.Chr. heerste hij als rebel over Spanje zonder benoeming door de Senaat. Als veldheer behaalde hij successen tegen de secondant van Sulla, Gnaeus Pompeius. Sertorius werd gezien als een nieuwe Hannibal vanwege zijn gave om met minimale middelen de overwinning te behalen in het gezicht van een overmacht. In 72 v.Chr. werd hij door een jaloerse officier, Perpenna Vento, vermoord tijdens een banket.	
¹² rogatio	voorstel (<i>van de lex Plotia</i>), 70 v.Chr.
¹³ contionem habere	een rede voor het verzameld volk houden
¹⁴ amita	tante
¹⁵ defungi, defunctus	sterven
¹⁶ pollere 2	vermogen
¹⁷ caerimonia	verering, ceremonie
¹⁸ neptis	kleindochter

Rhodos, waarheen hij snel op weg was, overgestoken naar Asia en door hulptroepen bijeen te brengen en de generaal van de koning uit de provincie te verdrijven, heeft hij ervoor gezorgd dat de burgerijen die aan het wankelen waren en twijfelachtig waren, trouw bleven.

[5] Herstel van de tribunaire macht

Toen hij militair tribuun was, het eerste ereambt dat hij bij terugkeer in Rome kreeg door de stemmen van het volk, heeft hij met zeer grote inzet de bemiddelaars voor het herstel van de tribunaire macht, waarvan Sulla de invloed had verkleind, gesteund. Ook heeft hij voor Lucius Cinna, de broer van zijn vrouw, en voor degenen die met Cinna tijdens de burgerwist Lepidus gevolgd waren en na de gewelddadige dood van de consul naar Sertorius gevlucht waren, op voorstel van Plotius de terugkeer in de burgerij gerealiseerd en hij heeft ook zelf hierover een vergadering gehouden.

[6] Lofredes en scheiding

Als quaestor heeft hij een lofrede over zijn tante Iulia en zijn vrouw na hun verscheiden volgens gewoonte op de rostra gehouden. En in de rede op zijn tante heeft hij in ieder geval als volgt over zowel de afkomst van zijn tante als ook die van zijn eigen vader gesproken: "Het geslacht van mijn tante Iulia stamt aan moeders zijde af van de koningen en is aan vaders zijde verbonden met de goden. Want van Ancus Marcius stammen de Marcii Reges af, zoals haar moeder heette; van Venus stammen de Iulii af, van welke clan onze familie is. Dus in mijn geslacht zit zowel de eerbiedwaardigheid van de koningen, die de grootste macht onder de mensen hebben en de verering hebben die de goden toekomt, in wier macht de koningen zelf zijn." In de plaats van Cornelia echter trouwde hij met Pompeia, de dochter van Quintus Pompeius, de kleindochter van Lucius Sulla; daarna liet hij zich van haar scheiden in de mening dat zij

deinde divortium fecit adulteratam¹ opinatus² a Publio Clodio, quem inter publicas caerimonias penetrasse³ ad eam muliebri veste tam constans⁴ fama erat, ut senatus quaestionem⁵ de pollutis⁶ sacris decreverit.

[7] Caesar heeft een droom.

Quaestori ulterior Hispania obvenit⁷; ubi cum mandatu⁸ praetoris iure dicundo conventus⁹ circumiret Gadisque¹⁰ venisset, animadversa¹¹ apud Herculis templum Magni Alexandri imagine ingemuit¹² et quasi pertaesus¹³ ignaviam¹⁴ suam, quod nihil dum a se memorabile¹⁵ actum esset in aetate, qua iam Alexander orbem terrarum subegisset¹⁶, missionem¹⁷ continuo¹⁸ efflagitavit ad captandas quam primum maiorum rerum occasiones¹⁹ in urbe. Etiam confusum²⁰ eum somnio proximae noctis – nam visus erat per quietem stuprum²¹ matri intulisse – coiectores²² ad amplissimam spem incitaverunt arbitrium²³ terrarum orbis portendi²⁴ interpretantes²⁵, quando mater, quam subiectam sibi vidisset, non alia esset quam terra, quae omnium parens haberetur.

---

¹ adulterare	tot overspel verleiden
² opinari	menen, denken
³ penetrare ad	doordringen tot bij
⁴ constans	vaststaand
⁵ quaestio	onderzoek
⁶ polluere 3	bevleken
⁷ obvenire + dat.	te beurt vallen aan
⁸ mandatus 4	opdracht
⁹ conventus 4	landdag
¹⁰ Gādēs, ium f Fen.	(Tyrische) kolonie in het zuidwesten van Spanje, nu Cádiz
¹¹ animadvertere 3	waarnemen
¹² ingemere 3	zuchten bij
¹³ pertaesus + acc.	zat van
¹⁴ ignavia	lafheid, gebrek aan energie
¹⁵ memorabilis	gedenkwaardig
¹⁶ subigere 3, -egi, actus	onderwerpen
¹⁷ missio	het sturen, ontslag
¹⁸ continuo	terstond, onophoudelijk
¹⁹ occasio	gelegenheid, kans
²⁰ confusus	in de war
²¹ stuprum	ontucht, verkrachting
²² coiector	droomuitlegger
²³ arbitrium	heerschappij
²⁴ portendere 3	voorspellen
²⁵ interpretari	uitleggen

verleid was door Publius Clodius, van wie het gerucht dat hij tijdens staatsceremonieën bij haar binnen gedrongen was in vrouwenkleding, zo zeer vaststond dat de senaat tot een onderzoek besloot betreffende het bevleken van de heilige handelingen.

[7] Caesar heeft een droom.

Als quaestor viel hem Hispania Ulterior te beurt. Toen hij daar in opdracht van de praetor de landdagen rondtrok en rechtsprak en in Cadiz gekomen was, merkte hij bij de tempel van Hercules het beeld van Alexander de Grote op daarbij zuchtte hij en alsof hij volkomen genoeg had van zijn lamelendigheid omdat door hem nog niets gedenkwaardigs gedaan was op de leeftijd waarop Alexander al de wereld had onderworpen, vroeg hij onmiddellijk met klem om ontslag om in Rome zo snel mogelijk gelegenheden tot grotere kwesties aan te pakken. Toen hij ook door een droom in de eerst volgende nacht in de war gebracht was -het was hem immers voorgekomen dat hij zijn moeder in de slaap verkracht had- hebben droomuitleggers hem aangezet tot de grootste hoop, omdat zij met de uitleg kwamen dat de heerschappij over de wereld voorspeld werd, omdat zijn moeder die hij aan zich onderworpen gezien had, niemand anders was dan de aarde, die als ouder van allen gezien werd.

[8] Ingrijpen van de consuls

Decedens ergo ante tempus colonias Latinas¹ de petenda civitate agitantes² adiit, et ad audendum aliquid concitasset,³ nisi consules conscriptas⁴ in Ciliciam legiones paulisper⁵ ob id ipsum retinuissent.

[9] Plannen tot een staatsgreep

Nec eo setius maiora mox in urbe molitus⁶ est: siquidem ante paucos dies quam aedilitatem⁷ iniret, venit in suspicionem conspirasse⁸ cum Marco Crasso consulari, item Publio Sulla et L. Autronio post designationem⁹ consulatus ambitus¹⁰ condemnatis¹¹, ut principio anni senatum adorirentur¹², et trucidatis¹³ quos placitum esset, dictaturam Crassus invaderet¹⁴, ipse ab eo magister¹⁵ equitum diceretur constitutaque ad arbitrium¹⁶ re publica Sullae¹⁷ et Autronio¹⁸ consulatus restitueretur¹⁹. Meminerunt huius coniurationis Tanusius Geminus in historia, Marcus Bibulus²⁰ in edictis, C. Curio²¹ pater in orationibus.

---

¹ Latijnse coloniae waren groter dan de Romeinse; het waren militaire burchten; de bewoners hadden vrij grote landerijen van 12 tot 35 hectare; Romeinse burgers die daar gingen wonen verloren hun Romeins burgerrecht, als ze terugkeerden naar Rome, kregen ze dat terug.

² agitare de + abl. overwegen

³ concitare aanzetten

⁴ conscribere 3 lichten

⁵ paulisper even

⁶ moliri tot stand brengen, beginnen, van plan zijn

⁷ aedilitas ambt van aediel (*begin van de politieke carrière, voor de openbare orde en graanvoorziening*)

⁸ conspirare samenzweren

⁹ designatio + gen. benoeming tot/in

¹⁰ ambitus 4 gunstbejag, het op een onwettige manier dingen naar een ambt

¹¹ condemnare + gen. *criminis* veroordelen wegens

¹² adoriri aanvallen

¹³ trucidare neerhouwen

¹⁴ invadere 3 zich toeëigenen

¹⁵ Een dictator stelde als eerste daad een magister equitum aan; oorspronkelijk was de titel van een dictator magister populi; de term magister betekent eigenlijk 'hij die meer is'

¹⁶ arbitrium oordeel

¹⁷ neef van de dictator Sulla; 65 v.Chr. consul, 45 v. Chr. gestorven

¹⁸ consul van 65 v.Chr.

¹⁹ Sulla en Autronius waren na hu verkiezingswinst in 66 aangeklaagd wegens ambitus en veroordeeld en uit de senaat gezet.

²⁰ Marcus Calpurnius Bibulus was een Romeins politicus uit de 1e eeuw v.Chr. Hij was een tegenstander van Iulius Caesar, met wie hij samen consul was. Hij verzette zich tevergeefs tegen de *leges agrariae* (akkerwetten) en andere maatregelen die Caesar nam. Bibulus was als aanhanger van de senaat een man met enig politiek gewicht binnen de aristocratie. Hij behoorde tot de *optimates* en zou later ook Gnaeus Pompeius Magnus maior behulpzaam zijn om hem alleen het consulaat te laten bekleden.

²¹ Gaius Scribonius Curio (90 v.Chr.?-49 v.Chr.) was een politicus en volkstribuun in de Romeinse Republiek.

[8] Ingrijpen van de consuls

Hij vertrok dus voor zijn tijd en hij bezocht de Latijnse kolonies die overwogen het burgerschap aan te vragen en hij zou hen zo ver gekregen hebben iets te wagen als niet de consuls de legioenen die voor Cilicia gelicht waren een poosje juist om deze reden hadden vastgehouden.

[9] Plannen tot een staatsgreep

Desalniettemin heeft hij al gauw in de stad grotere plannen opgevat; want een paar dagen voordat hij het ambt van aediel zou aanvaarden, trof hem de verdenking dat hij met Marcus Crassus, een oud consul, had samengezworen en evenzo met Publius Sulla en Lucius Autronius die na hun benoeming tot consul veroordeeld waren wegens omkoping: zij zouden in het begin van het jaar de senaat aanvallen en Crassus zou, nadat de door hen daartoe bestemden neergehouwen waren, zich de dictatuur toeëigenen; hijzelf zou door hem tot magister equitum benoemd worden en nadat de staat naar hun oordeel op orde gebracht zou zijn, zou het consulaat voor Sulla en Autronius hersteld worden. Tanusius Geminus maakt in zijn geschiedenis van deze samenzwering gewag en Marcus Bibulus doet dat in zijn edicten en Gaius Curio in zijn redes.

Curio was de zoon van Gaius Scribonius Curio, die in 76 v.Chr. consul en van 75 tot 72 v.Chr. proconsul van de provincie Macedonia was. In zijn jeugd behoorde Scribonius Curio tot een groep rond de ongeveer even oude Publius Clodius Pulcher, die later een beruchte politicus en uitgesproken tegenstander van Caesar en Cicero zou worden. In 50 v.Chr. werd hij volkstribuun en sloot hij zich aan bij de groep rond Iulius Caesar, waartoe ook Marcus Antonius en Cicero behoorden. Een jaar later brak de burgeroorlog tussen Pompeius en Caesar uit. Nadat Caesar Pompeius uit Italië had verjaagd stuurde hij Curio met drie legioenen op weg om Sicilië te veroveren. Hier was Pompeius' medestander Cato reeds gevlucht naar Africa, zodat Sicilië zonder gevecht in handen van Caesar kwam. Curio vertrok daarop ook naar Africa om de graantoevoer naar Rome zeker te stellen. Bij de stad Utica raakte Curio in gevecht met het leger van Attius Varus. Hij won de slag bij Utica en stootte kort daarna op een detachement van het leger van Pompeius' bondgenoot Iuba I van Numidië. Deze had echter zijn hoofdmacht in de buurt verborgen gehouden, en ondanks aanvankelijke successen werd Curio's leger in de slag bij de Bagradas uiteindelijk vrijwel geheel vernietigd. Curio zelf sneuvelde tussen zijn manschappen.

De hac significare¹ videtur et Cicero in quadam ad Axiium epistula referens Caesarem in consulatu confirmasse regnum, de quo aedilis cogitarat. Tanusius adicit Crassum paenitentia² vel metu diem caedi destinatum non obisse³ et idcirco ne Caesarem quidem signum, quod ab eo dari convenerat⁴, dedisse; convenisse autem Curio ait, ut togam de umero⁵ deiceret. Idem Curio sed et M. Actorius Naso auctores sunt conspirasse eum etiam cum Gnaeo Pisone adulescente, cui ob suspicionem urbanae coniurationis provincia Hispania ultro⁶ extra ordinem data sit; pactumque⁷ ut simul foris⁸ ille, ipse Romae ad res novas⁹ consurgerent, per Ambranos et Transpadanos¹⁰; destitutum¹¹ utriusque consilium morte Pisonis.

[10] Maatregelen tegen een te grote familia

Aedilis praeter comitium¹² ac forum basilicasque etiam Capitolium ornavit porticibus ad tempus¹³ exstructis, in quibus abundante¹⁴ rerum copia pars apparatus¹⁵ exponeretur. Venationes¹⁶ autem ludosque et cum collega et separatim edidit, quo factum est, ut communium quoque inpensarum¹⁷ solus gratiam¹⁸ caperet nec dissimularet¹⁹ collega eius Marcus Bibulus, evenisse sibi quod Polluci²⁰: ut enim geminis²¹ fratribus aedes in foro constituta²² tantum

-
¹ significare de + <i>abl.</i>	aanduiden
² paenitentia	spijt
³ obire	zich houden aan
⁴ convenire	afgesproken worden
⁵ umerus	schouder
⁶ ultro	zelfs
⁷ pactus	overeengekomen
⁸ foris	buiten, in het buitenland
⁹ res novae	revolutie
¹⁰ Transpadani: <i>bewoners van Gallia Transpadana (aan de andere kant van de Po)</i>	
¹¹ destituere 3	opgeven
¹² comitium	verkiezingsplein (<i>aan de noordkant van het Forum</i>)
¹³ ad tempus	naar de omstandigheden
¹⁴ abundare	in grote hoeveelheden aanwezig zijn
¹⁵ apparatus 4	pracht, praal
¹⁶ venatio	jacht op wilde dieren (<i>als schouwspel</i>); <i>oorspronkelijk apart van de gladiatorenspelen, later het ochtendprogramma</i>
¹⁷ impensa	uitgave
¹⁸ gratia	aanzien, dank
¹⁹ dissimulare	ontkennen
²⁰ <i>Castor en Pollux, de zonen van Iuppiter, De Tempel van Castor en Pollux (Latijn: Aedes Castoris et Pollucis) was een tempel ter ere van de mythische tweeling Castor en Pollux op het Marsveld in het oude Rome. Deze tempel mag niet worden verward met de oudere Tempel van Castor en Pollux op het Forum Romanum.</i>	
²¹ gemini fratres	tweelingbroers
²² constituere 3	plaatsen, bouwen

Op deze samenzwering lijkt ook Cicero te duiden, wanneer hij in een bepaalde brief aan Axius vermeldt dat Caesar tijdens zijn consulaat het koningschap zeker heeft gesteld waarover hij als aediel had gedacht. Tanusius voegt daaraan toe dat Crassus uit berouw of uit angst zich niet heeft gehouden aan de dag die voor de moord bestemd was en dat zelfs niet Caesar daarom het teken heeft gegeven waarvan afgesproken was dat het door hem gegeven werd; Curio echter zegt dat het de afspraak was dat hij de toga van zijn schouder zou gooien. Diezelfde Curio, maar ook Marcus Actorius Naso zijn er de zegslieden van dat hij ook met de jongeman Gnaeus Piso heeft samengezworen aan wie vanwege de verdenking van een stedelijke samenzwering de provincia Hispania zelfs buiten de orde om gegeven is; en er is afgesproken dat die tegelijk in het buitenland en hijzelf in Rome zich tot een revolutie zouden verheffen en dit met behulp van de Ambrani en de Transpadani; beider plan is gefrustreerd door de dood van Piso.

[10] Maatregelen tegen een te grote familia

Als aediel heeft hij afgezien van het comitium en het forum en de basilieken ook het Capitool versierd met zuilengalerijen die met het oog op het moment opgericht waren opdat daar, wanneer een voorraad van objecten in overvloed aanwezig was, een deel van de praal ten toon gesteld werd. Jachtspelen en gladiatorenspelen heeft hij zowel met zijn collega als ook apart georganiseerd en daardoor is het geschied dat hij alleen bedankt werd ook voor de gemeenschappelijke uitgaven en dat zijn collega Marcus Bibulus niet ontkende dat hem overkomen was wat Pollux overkomen was: zoals immers de tempel die op het forum voor de tweelingbroers opgericht was, slechts de naam van

Castoris vocaretur, ita suam Caesarisque munificentiam¹ unius Caesaris dici. Adiecit insuper² Caesar etiam gladiatorium munus³, sed aliquanto paucioribus quam destinaverat paribus⁴; nam cum multiplici undique familia⁵ comparata inimicos exterruisset, cautum⁶ est de numero gladiatorum, quo ne maiorem cuiquam habere Romae liceret.

[11] Strijd met de optimaten

Conciliato⁷ populi favore temptavit per partem⁸ tribunorum, ut sibi Aegyptus provincia plebiscito⁹ daretur, nactus¹⁰ extraordinarii¹¹ imperii occasionem, quod Alexandrini regem suum socium atque amicum a senatu appellatum expulerant resque vulgo¹² inprobabatur¹³. Nec obtinuit¹⁴ adversante¹⁵ optimatum factione¹⁶: quorum auctoritatem ut quibus posset modis in vicem¹⁷ deminueret¹⁸, tropaea¹⁹ Gaii Marii²⁰ de Iugurtha deque Cimbris atque Teutonis olim a Sulla disiecta²¹ restituit atque in exercenda de sicariis²² quaestione²³ eos

---

¹ munificentia	vrijgevigheid
² insuper	bovendien
³ munus	geschenk, gladiatorenspelen, <i>als gift v.e. magistraat aan het volk</i>
⁴ par n.	paar
⁵ familia	slaven, personeel, groep vechters
⁶ cavere 2 de	voorzorgsmaatregelen nemen betreffende
⁷ conciliare	verzoenen, winnen
⁸ pars	rol
⁹ plebiscitum	volksbesluit, <i>een door de comitia tributa (volksvergadering van Romeinse burgers) genomen besluit in het republikeinse Rome. Oorspronkelijk was het plebiscitum slechts bindend voor de plebejers. Door de Lex Hortensia van 287 v.Chr. werden de plebiscita met leges (wetten) gelijkgesteld en werden ze van rechtswege bindend voor het gehele volk (d.i. ook voor de patriciërs). Plebiscita werden door tribuni plebis ingediend.</i>
¹⁰ nancisci, nactus	krijgen
¹¹ extraordinarius <i>ereambten om)</i>	buitengewoon, uitzonderlijk (<i>toegewezen buiten de normale opeenvolging v.</i>
¹² vulgo	in het algemeen
¹³ improbare	afkeuren
¹⁴ obtinere 2	verkrijgen
¹⁵ adversari	zich verzetten
¹⁶ factio	partij
¹⁷ in vicem	op zijn beurt
¹⁸ deminuere 3	verkleinen
¹⁹ tropaeum	zegeteken
²⁰ Gaius Marius (<i>Cereatae, 157 v.Chr. - Rome, 13 januari 86 v.Chr.</i>)	<i>was een Romeinse generaal en staatsman. Hij werd geboren in het stadje Cereatae, nabij Arpinum, uit het huwelijk van Gaius Marius en Fulcina. Marius was afkomstig uit een gegoede familie uit Picenum. Hoewel hij geen patriciër was, lukte het hem om via het Romeinse leger (politiek) carrière te maken. Hij werd vooral bekend vanwege zijn overwinning op de Numidische koning Iugurtha (109 v.Chr.), alsmede vanwege zijn overwinning op de Teutonen, Kimbren en Ambronnen in de slag bij Aquae Sextiae (Aix-en-Provence) in 102 v.Chr.</i>
²¹ discicere 5	uiteen gooien
²² sicarius	sluipmoordenaar
²³ quaestio	onderzoek

Castor droeg, zo werd zijn eigen vrijgevigheid en die van Caesar die van alleen Caesar genoemd. Bovendien voegde Caesar er gladiatorenspelen aan toe, maar wel met heel wat minder paren dan hij gepland had; want toen hij zijn vijanden de stuipen op het lijf had gejaagd doordat hij van alle kanten een talrijke troep bijeen had gebracht, heeft men betreffende het aantal gladiatoren voorzorgsmaatregelen genomen, dat niemand in Rome een groter aantal dan dat mocht hebben.

[11] Strijd met de optimaten

Toen hij de gunst van het volk gewonnen had, probeerde hij via een deel van de tribunen dat hem Egypte als taakgebied door middel van een plebisciet werd gegeven; hij kreeg kans op dit buitengewone gezag, omdat de Alexandrijnen hun koning, die door de senaat bondgenoot en vriend genoemd was, hadden verdreven en omdat deze ontwikkeling in het algemeen afgekeurd werd. Hij kreeg niet zijn zin, omdat de partij van de optimaten verzet bood. Om op zijn beurt het gezag van de optimaten op alle mogelijke manieren te verkleinen heeft hij de zegetekens van Gaius Marius, die opgericht waren wegens zijn overwinning op Iugurtha en op de Cimbren en Teutones en die ooit door Sulla vernield waren, weer opgericht en bij het verrichten van een

quoque sicariorum numero habuit, qui proscriptione¹ ob² relata civium Romanorum capita pecunias ex aerario³ acceperant, quamquam exceptos Corneliis legibus⁴.

[12] Optreden tegen Gaius Rabirius

Subornavit⁵ etiam qui Gaio Rabirio perduellionis⁶ diem diceret, quo praecipuo⁷ adiutore aliquot ante annos Luci Saturnini seditiosum⁸ tribunatum senatus coercuerat⁹, ac sorte iudex in reum¹⁰ ductus tam cupide condemnavit, ut ad populum provocanti¹¹ nihil aequae ac iudicis acerbitas¹² profuerit¹³.

[13] Verkiezingswinst

Deposita provinciae spe pontificatum maximum petit non sine profusissima¹⁴ largitione¹⁵; in qua reputans¹⁶ magnitudinem aeris alieni¹⁷, cum mane¹⁸ ad comitia¹⁹ descenderet, praedixisse matri osculanti²⁰ fertur domum se nisi pontificem non reversurum. Atque ita potentissimos duos competitores²¹ multumque et aetate et dignitate antecedentes²² superavit, ut plura ipse in eorum tribubus²³ suffragia²⁴ quam uterque in omnibus tulerit.

---

¹ proscriptio	verbeurdverklaring, vogelvrijverklaring, proscriptio
² ob + acc.	ter vergoeding van, wegens
³ aerarium	staatschatkist
⁴ Corneliae (leges) - van L. Corn. Sulla, van 81. o.a. bestaan uit meerdere wetten, waaronder de lex de proscriptione, dat de goederen der vogelvrijverklaarden zouden worden verbeurd verklaard, evenals van hen, die in den strijd voor de partij van Marius en Cinna gevallen waren; bovendien werden de zonen en kleinzonen van het recht om ereambten te bekleden uitgesloten.	
⁵ subornare	heimelijk instrueren of laten optreden [accusatorem]
⁶ perduelliō, ōnis f	hoogverraad
⁷ praecipuus	buitengewoon, bijzonder
⁸ seditiosus	opstandig
⁹ coercere 2	bedwingen
¹⁰ reus	beschuldigde
¹¹ provocare	in beroep gaan
¹² acerbitas	strengheid, hardheid
¹³ prodesse	van voordeel zijn
¹⁴ profusus	onmatig, uitbundig
¹⁵ largitio	schenking
¹⁶ reputare	berekenen, overwegen
¹⁷ aes alienum	schuld
¹⁸ mane	in de ochtend
¹⁹ comitia n.pl.	de verkiezingen
²⁰ osculari	kussen
²¹ competitor	mededinger
²² antecedere 3 + abl. lim.	voorgaan in
²³ tribus f	kiesdistrict
²⁴ suffragium	stem

onderzoek naar sluipmoordenaars heeft hij ook hen tot daartoe gerekend die gelden uit de staatskas hadden ontvangen wegens het inleveren van de hoofden van Romeinse burgers op grond van proscriptie, hoewel zij niet onder de Leges Corneliae vielen.

[12] Optreden tegen Gaius Rabirius

Hij heeft ook heimelijk iemand geïnstrueerd om Gaius Rabirius aan te klagen wegens hoogverraad, met wiens bijzondere hulp de senaat een aantal jaren eerder het opstandige tribunaat van Lucius Saturninus had bedwongen en hij heeft, toen hij als rechter geloot was tegen de beschuldigde, hem zo hartstochtelijk veroordeeld dat hij, toen Rabirius in beroep ging bij het volk, door niets zozeer geholpen is als door de bitterheid van de rechter.

[13] Verkiezingswinst

Toen hij de hoop op een provincie opgegeven had, dong hij naar het ambt van pontifex maximus en dat niet zonder zeer onmatige schenkingen; men zegt dat hij, toen hij daarbij aan de omvang van zijn schuld dacht, tegen zijn moeder, die hem kuste, heeft gezegd, toen hij 's ochtends naar de verkiezingen afdaalde, dat hij alleen maar als pontifex naar huis zou terugkeren. En hij heeft zozeer zijn twee meest invloedrijke concurrenten, die hem zowel in leeftijd als ook in aanzien zeer overtroffen, overwonnen dat hij zelf meer stemmen in hun kiesdistricten dan ieder van beiden in alle kiesdistricten heeft gekregen.

[14] Tot het randje

Praetor creatus¹, detecta coniuratione Catilinae² senatuque universo in socios facinoris³ ultimam statuente poenam, solus municipatim⁴ dividendos⁵ custodiendosque publicatis⁶ bonis censuit⁷. Quin et tantum metum iniecit asperiora suadentibus, identidem⁸ ostentans quanta eos in posterum⁹ a plebe Romana maneret invidia, ut Decimum Silanum¹⁰ consulem designatum¹¹ non piguerit¹² sententiam suam, quia mutare¹³ turpe erat, interpretatione¹⁴ lenire¹⁵, velut gravius atque¹⁶ ipse sensisset¹⁷ exceptam¹⁸. Obtinisset¹⁹ adeo transductis iam ad se pluribus et in his Cicerone²⁰ consulis fratre, nisi

---

¹ creare   kiezen

² *Lucius Sergius Catilina (108 v.Chr. - 62 v.Chr.) was een Romeins staatsman, die door de klassieke schrijvers Cicero en Sallustius als rebel en bendeleider wordt beschreven. Catilina was een product van de onrustige tijden in Rome waarvoor in de eerste plaats de optimates verantwoordelijk waren. Het beeld dat hij van de samenzwering en haar onderdrukking geeft, verschilt sterk van dat van Cicero, wiens 'heldenrol' hier tot bescheiden proporties wordt teruggebracht. Catilina volgde de gewone cursus honorum, zonder vriendjespolitiek. Hij stelde zich drie keer kandidaat om consul te worden, maar telkens mislukte het. Daarom zon hij op wraak en besloot hij een samenzwering op touw te zetten. Hij was van plan de consules designati te vermoorden en brand te stichten in Rome. Maar dit lekte uit en de consul, Cicero, kreeg van de senaat dictatoriale volmachten (senatus consultum ultimum).*

³ facinus, -oris   misdaad

⁴ municipatim   over de municipia verdeeld; municipium ī n , kleine stad met Rom. burgerrecht, maar met eigen wetten en plaatselijk zelfbestuur

⁵ sc. socios facinoris esse

⁶ publicare   verbeurd verklaren

⁷ censere 2   voorstellen

⁸ identidem   telkens weer

⁹ in posterum   in het vervolg

¹⁰ *Decimus Iunius Silanus was een consul ten tijde van de Romeinse Republiek. Waarschijnlijk is hij een zoon van Marcus Iunius Silanus, consul in 109 v.Chr. Tevens was hij de stiefvader van Marcus Iunius Brutus, doordat hij getrouwd was met zijn moeder Servilia. In 70 v.Chr. werd Silanus aedilis, maar verloor zeven jaar later de verkiezingen voor het consulschap. Hij werd echter wel aangesteld als consul suffectus en werd in die hoedanigheid om zijn opinie gevraagd over Lucius Sergius Catilina door Cicero. Het jaar daarop werd hij alsnog tot consul verkozen samen met Lucius Licinius Murena. Onder hen werden de lex Iunia Licinia en de lex Caecilia Didia ingevoerd.*

¹¹ designatus   gekozen voor het volgende jaar

¹² piget me   ik heb spijt van, het wekt weerzin op bij mij

¹³ mutare   veranderen, wisselen

¹⁴ interpretatio   uitleg

¹⁵ lenire   verzachten

¹⁶ = quam

¹⁷ sentire   bedoelen

¹⁸ excipere 5   opvatten

¹⁹ obtinere 2   doorzetten, verwerven

²⁰ *Marcus Tullius Cicero (Arpinum, 3 januari 106 v.Chr. – Caieta, 7 december 43 v.Chr.) was een Romeins redenaar, politicus, advocaat en filosoof. Zijn leven speelde zich af tijdens de overgang van de Romeinse Republiek naar het keizerrijk. Hij was zelf erg betrokken bij de belangrijkste politieke gebeurtenissen in die tijd. Cicero's geschriften geven daarom een belangrijk, maar vanzelfsprekend gekleurd inzicht in die periode.*

[14] Tot het randje

Toen hij tot praetor gekozen was, heeft hij, toen de samenzwering van Catilina ontdekt was en heel de senaat tegen diens bondgenoten tot de uiterste straf voor de misdadad besloot, als enige voorgesteld hen over de municipia te verdelen en te laten bewaken en hun goederen verbeurd te verklaren. Ja zelfs boezemde hij ook de mensen die heftiger straffen aanrieten, zoveel angst in door ze herhaaldelijk erop te wijzen hoe grote ergernis hun in het vervolg stond te wachten van de kant van het Romeinse plebs dat Decimus Silanus, de gekozen consul van het volgende jaar, er niet voor terugdeinsde zijn mening, omdat het schandelijk was die te wijzigen, door uitleg af te zwakken, als zou men die mening zwaarder hebben opgevat dan dat hij zelf gemeend had. En hij zou zijn zin doorgedreven hebben, omdat zelfs de meerderheid al voor hem gewonnen was en onder hen Cicero, de broer van de consul,

labantem¹ ordinem confirmasset M. Catonis² oratio. Ac ne sic quidem impedire³ rem destitit⁴, quoad⁵ manus equitum Romanorum, quae armata praesidii⁶ causa circumstabat, inmoderatus⁷ perseveranti⁸ necem comminata est⁹, etiam strictos gladios usque eo intentans¹⁰, ut sedentem una¹¹ proximi deseruerint, vix pauci complexu¹² togaque obiecta protexerint. Tunc plane deterritus non modo cessit, sed et in reliquum anni tempus curia abstinuit¹³.

[15] Een vergeefse poging

Primo praeturae die Quintum Catulum¹⁴ de refectione¹⁵ Capitoli ad disquisitionem¹⁶ populi vocavit rogatione¹⁷ promulgata¹⁸, qua curationem¹⁹ eam in alium transferebat; verum impar²⁰ optimatum conspirationi, quos relicto statim novorum consulum officio frequentes obstinatosque ad resistendum concucurrisse cernebat, hanc quidem actionem²¹ deposuit²².

---

¹ labare   wankelen

² Marcus Porcius Cato Uticensis minor (*ook Cato de Jongere, ter onderscheid met zijn overgrootvader Cato de Oudere*) (95 v.Chr. te Rome - 46 v.Chr.) was een Romeins politicus, staatsman en aanhanger van de Stoïcijnse stroming. Hij is bekend om zijn legendarische koppigheid en vasthoudendheid, zeker waar het aankwam op zijn grote politieke rivaal Iulius Caesar, en ook om zijn immuniteit tegen smeergeld.

³ impedire   belemmeren

⁴ desistere 3   ophouden

⁵ quoad   totdat

⁶ praesidium   bescherming

⁷ immoderate   ongematigd

⁸ perseverare   volharden

⁹ comminari   dreigen, dreigend voorhouden

¹⁰ intentare   richten, trekken

¹¹ una *adv.*   tegelijk

¹² complexus 4   het omarmen

¹³ abstinere 2 + *abl.*   zich onthouden van

¹⁴ *Quintus Lutatius Catulus de Jongere was de zoon van Quintus Lutatius Catulus. Hij was leider van de patricische factie van de senaat en werd in 78 voor Christus consul. Zijn medeconsul Marcus Aemilius Lepidus (consul in 78 v.Chr.) werkte niet echt mee en was hem danig tot last. Toen Lepidus op weg naar zijn proconsulaat in Gallië plots een leger op de been bracht om Italia binnen te vallen, moest hij hem samen met Pompeius zelfs bevechten. Catulus junior verzette zich in 66 v.Chr. tegen de Lex Manilia die speciale bevoegdheden aan Pompeius toekende; hij werd in 65 v.Chr. censor en stond bekend om zijn aartsconservatieve opvattingen. Als zodanig was hij een fel tegenstander van zijn achterachterneef Iulius Caesar. Hij stierf vermoedelijk rond het jaar 60 v.Chr.*

¹⁵ refectio   herstel, reparatie

¹⁶ disquisitio   onderzoek

¹⁷ rogatio   voorstel

¹⁸ promulgare   openbaar aankondigen

¹⁹ curatio   toezicht, uitvoering

²⁰ impar + *dat.*   niet opgewassen tegen

²¹ actio   rechtzitting

²² deponere 3   opgeven beëindigen

als niet de senaat, terwijl die wankelde, gesterkt was door een rede van Marcus Cato. En desalniettemin hield hij er niet mee op de zaak te frustreren, totdat een schare Romeinse ridders, die wegens bescherming er omheen stond, hem met de dood dreigde, toen hij te onmatig volhield, en zelfs zozeer hun getrokken zwaarden tegen hem richtte, dat degenen die onmiddellijk naast hem zaten, tegelijk hem verlieten en nauwelijks een paar mensen hem door hem te omarmen en hun toga voor hem te houden hebben beschermd. Toen duidelijk afgeschrikt week hij niet alleen, maar hij heeft zich ook voor de rest van het jaar niet meer in de curia laten zien.

[15] Een vergeefse poging

Op de eerste dag van zijn praetuur heeft hij Quintus Catulus betreffende het herstel van het Capitool ter verantwoording tegenover het volk opgeroepen, nadat door hem een voorstel openbaar was aangekondigd waarmee hij het toezicht hierop naar een ander probeerde over te hevelen; maar hij was niet opgewassen tegen de eensgezindheid van de optimaten, van wie hij zag dat zij de ambtsaanvaarding van de nieuwe consuls onmiddellijk hadden gelaten voor wat het was en in groten getale en koppig te hoop waren gerend om weerstand te bieden en daarom zag hij in ieder geval van deze actie af.

[16] Afgezet en hersteld

Ceterum Caecilio Metello¹ tribuno plebis turbulentissimas² leges adversus collegarum intercessionem³ ferenti auctorem propugnatoremque se pertinacissime praestitit⁴, donec ambo administratione⁵ rei publicae decreto patrum submoverentur⁶. Ac nihilo minus permanere in magistratu et ius dicere ausus, ut comperit paratos⁷, qui vi ac per arma prohiberent⁸, dimissis lictoribus abiectaue praetexta domum clam refugit pro condicione⁹ temporum quieturus. Multitudinem quoque biduo¹⁰ post sponte et ultro confluentem operamque¹¹ sibi in adserenda¹² dignitate tumultuosius pollicentem compescuit¹³. Quod cum praeter¹⁴ opinionem evenisset, senatus ob eundem coetum¹⁵ festinato¹⁶ coactus gratias ei per primores viros egit accitumque¹⁷ in curiam et amplissimis verbis conlaudatum in integrum¹⁸ restituit inducto¹⁹ priore decreto.

---

¹ *Quintus Caecilius Metellus Pius Cornelianus Scipio Nasica, ook wel kortweg Scipio Metellus genoemd, was een lid van de Romeinse, invloedrijke tak der Metelis in de gens Caecilia. Hij was de geadopteerde zoon van Quintus Caecilius Metellus Pius, geboren rond 98 v.Chr. in de tak Scipio van de gens Cornelia. In 52 v.Chr. werd hij door Pompeius benoemd tot consul (niet gekozen), en in de Romeinse Senaat associeerde hij zichzelf vooral met Marcus Porcius Cato Uticensis Minor, een conservatief. Scipio was ook de schoonvader van Pompeius. Hij stierf in 46 v.Chr. in gevecht met de legioenen van Gaius Iulius Caesar.*

² turbulentus   onrust stokend, revolutionair

³ intercessio   veto, verzet

⁴ se praestare   zich betonen

⁵ administratio   bestuur

⁶ submovere + *abl.*   verwijderen van

⁷ sc. aliquos esse

⁸ prohibere 2   belemmeren, tegenhouden

⁹ condicio   omstandigheden, situatie

¹⁰ biduum   periode van twee dagen

¹¹ opera   inzet

¹² asserere 3   veilig stellen

¹³ compescere 3   bedaren

¹⁴ praeter + *acc.*   langs, tegen

¹⁵ coetus 4   bijeenkomst

¹⁶ festinato   ijlings

¹⁷ acciere 2   laten komen

¹⁸ restituere 3 in integrum in ere herstellen

¹⁹ inducere 3   teniet doen

[16] Afgezet en hersteld

Maar toen Caecilius Metellus, de volkstribuun, zeer revolutionaire wetten voorstelde tegen het veto van zijn collegae in, heeft hij zich met uiterste volharding als verdediger daarvan en voorvechter betoond, totdat beiden door een besluit van de senatoren uit het bestuur van de staat werden verwijderd. En toch waagde hij het in zijn ambt te blijven en recht te spreken, maar toen hij had vernomen dat er mannen klaar stonden om met geweld en door middel van wapens hem tegen te houden, heeft hij zijn lictoren weggestuurd, zijn toga praetextata afgeworpen en is hij heimelijk naar huis teruggevlucht om zich overeenkomstig de tijdsomstandigheden rustig te houden. Ook bracht hij de menigte tot kalmte die twee dagen later uit eigen beweging zowel zelfs in stromen bij elkaar kwam als ook nogal opstandig hem haar inzet beloofde in het veiligstellen van zijn waardigheid. En toen dit boven verwachting gebeurd was, heeft de senaat vanwege dezelfde bijeenkomst ijlings gedwongen hem bedankt bij monde van de meest vooraanstande mannen en de senaat heeft hem in het senaatsgebouw uitgenodigd en met zeer edelmoedige woorden geprezen en in ere hersteld nadat de senaat zijn eerdere besluit ingetrokken had.

[17] Nog een gevaar

Recidit¹ rursus in discrimen aliud inter socios Catilinae nominatus et apud Novium Nigrum quaestorem a Lucio Vettio² indice³ et in senatu a Quinto Curio, cui, quod primus consilia coniuratorum⁴ detexerat, constituta erant publice praemia. Curius e Catilina se cognovisse dicebat, Vettius etiam chirographum⁵ eius Catilinae datum pollicebatur. Id vero Caesar nullo modo tolerandum existimans, cum inplorato⁶ Ciceronis testimonio quaedam se de coniuratione ultro ad eum detulisse docuisset, ne Curio praemia darentur effecit; Vettium pignoribus captis⁷ et direpta supellectile⁸ male mulcatum⁹ ac pro rostris in contione paene discerptum¹⁰ coiecit in carcerem; eodem Novium quaestorem, quod compellari¹¹ apud se maiorem potestatem passus esset.

[18] Doortastendheid

Ex praetura ulteriorem sortitus¹² Hispaniam¹³ retinentes creditores interventu sponsorum¹⁴ removit ac neque more neque iure, ante quam provinciae or[di]narentur¹⁵, profectus est¹⁶: incertum metune iudicii, quod privato parabatur, an quo¹⁷ maturius¹⁸ sociis inplorantibus subveniret¹⁹; pacataque²⁰

---

¹ recidere 3

weer terecht komen

² Vettius, beruchte politieke zwendelaar in Rome in de 1e eeuw v.Chr. Lucius Vettius, vermoedelijk afkomstig uit Picenum, raakte bevriend met Catilina en was in 64 v.Chr. bij diens samenzwering betrokken. In 62 v.Chr. beschuldigde hij zelfs Caesar van medeplichtigheid daaraan. In 59 v.Chr. deed hij het voorkomen alsof hij ingewijd was in een samenzwering om Pompeius te vermoorden en zocht toenadering tot de jeugdige Gaius Scribonius Curio. Deze doorzag evenwel de opzet en lichtte zijn vader in. Na in het openbaar verhoord te zijn werd Vettius ontmaskerd en gearresteerd. Toen hij enkele dagen later dood in de kerker werd aangetroffen, ging het gerucht dat er geen sprake was van zelfmoord, maar dat Vettius op aanstichten van Caesar door diens handlanger Vatinius uit de weg geruimd was. De ware toedracht van dit alles en met name de rol van Caesar erin blijft in vele opzichten duister.

³ index

aanbrenger, verklikker

⁴ coniurati pl.

samenzweeiders

⁵ chirographum

schuldbekentenis, schriftelijke toezegging

⁶ implorare

te hulp roepen, zich beroepen op

⁷ pignus, -oris capere

borgsom eisen

⁸ supellex f., supellectilis

huisraad, uitrusting

⁹ mulcare

afranselen

¹⁰ discerpere 3

uiteenrukken

¹¹ compellare

aanklagen, beschuldigen

¹² sortiri

loten, door loting krijgen

¹³ Hispania Ulterior (*Lusitania et Baetica*), waarbij de rivier de Ebro de grens vormde

¹⁴ sponsor

iemand die borg staat

¹⁵ ordinare

organiseren

¹⁶ proficisci, profectus

vertrekken

¹⁷ quo + conī.+ compar.

opdat daardoor des te

¹⁸ maturius

eerder

¹⁹ subvenire

te hulp komen

²⁰ pacare

onderwerpen, tot bedaren brengen

[17] Nog een gevaar

Hij belandde weer in een ander gevaar, toen zijn naam viel onder de bondgenoten van Catilina zowel toen hij bij Novius Niger de quaestor door Lucius Vettius verlinkt werd als ook in de Senaat door Quintus Curius, aan wie omdat hij als eerste de plannen van de samenzweerders had blootgelegd, van staatswege beloningen waren toegekend. Curius zei dat hij het van Catilina vernomen had en Vettius beloofde zelfs dat een schriftelijke toezegging van hem aan Catilina gegeven was. Maar toen Caesar meende dat hij dit absoluut niet over zijn kant kon laten gaan, heeft hij ervoor gezorgd dat de beloningen niet aan Curius werden gegeven, toen hij uiteengezet had na de getuigenis van Cicero te hulp te hebben geroepen dat hij bepaalde zaken over de samenzwering bij hem had aangebracht; hij liet Vettius na onderpanden gekregen te hebben en zijn huisraad geplunderd te hebben zwaar geranseld in het gevang gooien; daar liet hij ook de quaestor Novius gooien omdat die het had toegestaan dat een grotere machtspersoon bij hem werd aangeklaagd.

[18] Doortastendheid

Na zijn praetuur kreeg hij Hispania Ulterior door het lot toegewezen en toen schuldeisers hem probeerden tegen te houden, heeft hij die teruggewezen door de tussenkomst van borgen en hij is vertrokken in strijd met gewoonte en het recht voordat de provincies geregeld werden; het is onduidelijk of hij dat gedaan heeft uit angst voor een proces, dat tegen hem als privé persoon werd voorbereid of opdat hij daardoor de bondgenoten die om hulp vroegen des te eerder te hulp kwam; zijn provincie is met dezelfde gezwindheid tot bedaren

provincia pari festinatione¹, non expectato successore² ad triumphum simul consulatumque decessit³. Sed cum edictis⁴ iam comitis ratio eius haberi non posset nisi privatus introisset urbem, et ambienti⁵ ut legibus solveretur⁶ multi contra dicerent⁷, coactus est triumphum, ne consulatu excluderetur, dimittere.

[19] Caesar en Bibulus consul

E duobus consulatus competitoribus, Lucio Luceio⁸ Marcoque Bibulo⁹, Luceium sibi adiunxit, pactus¹⁰ ut is, quoniam inferior gratia esset pecuniaque polleret¹¹, nummos¹² de suo communi nomine per centurias¹³ pronuntiaret¹⁴. Qua cognita re optimates, quos metus ceperat nihil non ausurum eum in summo magistratu concordi et consentiente collega, auctores Bibulo fuerunt tantundem pollicendi, ac plerique pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente¹⁵ eam largitionem e re publica fieri. Igitur cum Bibulo consul creatur. Eandem ob causam opera¹⁶ ab optimatibus data est, ut provinciae futuris consulibus minimi negotii¹⁷, id est silvae callesque¹⁸, decernerentur. Qua

---

¹ festinatio	haast
² successor	opvolger
³ sc. naar Roma	
⁴ edicere 3	afkondigen
⁵ ambire	streven naar
⁶ solvere + abl.	losmaken van; ontslaan van
⁷ contra dicere	zich verzetten tegen, zich uitspreken tegen
⁸ Lucius Luceius: <i>politicus, literator, vriend van Cicero. In 60 v.Chr., niet verkozen tot consul en heeft zich verbitterd teruggetrokken en zich toegeegd op het schrijven.</i>	
⁹ Marcus Calpurnius Bibulus (c. 102 – 48 BC), <i>levenslange vijand van Caesar</i>	
¹⁰ pacisci, pactus	afspreken, bedingen
¹¹ pollere 2	vermogen, kunnen
¹² nummi pl.	geld
¹³ centuria	centurie, stemafdeling
¹⁴ pronuntiare	toezeggen
¹⁵ abnuere 3	afwijzen, weigeren
¹⁶ operam dare	moeite doen
¹⁷ negotium	taak
¹⁸ calles pl.	bergweides

gebracht en hij is zonder op zijn opvolger te wachten vertrokken voor tegelijk een triomftocht als ook een consulaat. Maar toen de verkiezingen al aangekondigd waren en er met hem geen rekening gehouden kon worden tenzij hij als privé persoon Rome zou zijn binnengekomen en toen velen zich tegen hem uitspraken toen hij ernaar streefde van de wetten te worden vrijgesteld, is hij gedwongen de triomftocht te laten schieten om niet van het consulaat buitengesloten worden.

[19] Caesar en Bibulus consul

Van de twee concurrenten om het consulaat, Lucius Luceius en Marcus Bibulus, verbond hij Luceius aan zich met de afspraak dat deze, omdat hij minder invloed had en vermogend was, geld zou toezeggen uit hun beider naam per stemafdeling. Toen dit bekend geworden was, hebben de optimaten die ten prooi gevallen waren aan de angst dat hij echt alles zou durven als hij het hoogste ambt bekleedde en als daarbij zijn collega eensgezind met hem was en dezelfde mening zou hebben, voor Bibulus ervoor ingestaan om evenveel te beloven; zeer velen hebben geld bijeengebracht en zelfs Cato weigerde niet dat deze schenking door de staat gefinancierd werd. Dus werd Caesar met Bibulus tot consul gekozen. Om dezelfde reden hebben de optimaten hebben zich ervoor ingezet dat voor de toekomstige consuls tot taakgebieden van zeer geringe importantie werd besloten, dat wil zeggen bossen en paden.

maxime iniuria instinctus¹ omnibus officiis Gnaeum Pompeium² adsectatus³ est offensum⁴ patribus, quod Mithridate rege victo cunctantius⁵ confirmarentur⁶ acta⁷ sua; Pompeioque Marcum Crassum⁸ reconciliavit⁹ veterem inimicum ex consulatu, quem summa discordia simul gesserant; ac societatem cum utroque iniit, ne quid ageretur in re publica, quod displicuisset ulli e tribus.

[20] Caesar alleen consul

Inito¹⁰ honore primus omnium instituit, ut tam senatus quam populi diurna acta confierent¹¹ et publicarentur. Antiquum etiam re[t]tulit morem, ut quo mense fasces¹² non haberet, accensus¹³ ante eum iret, lictores pone¹⁴ sequerentur. Lege autem agraria promulgata¹⁵ obnuntiantem¹⁶ collegam armis foro expulit ac postero die in senatu conquestum¹⁷ nec quoquam reperto, qui

¹ instinguere 3   aanvuren, opruien

² *Gnaeus Pompeius Magnus, ook bekend als Pompeius of Pompeius de Grote (Klassiek Latijnse afkorting: CN·POMPEIVS·CN·F·SEX·N·MAGNVS; Rome, 29 september 106 v.Chr. – Egypte, 28 september 48 v.Chr.), was een militair en politiek leider ten tijde van de late Romeinse Republiek. Hij werd geboren in een rijke Italiaanse provinciale familie en vestigde zich in de gelederen van de Romeinse adel door zijn succesvol leiderschap in verscheidene militaire campagnes. Sulla sprak hem aan met het cognomen Magnus (de Grote), en hij werd beloond met drie triomftochten. Pompeius sloot zich aan bij zijn rivaal Marcus Licinius Crassus en zijn bondgenoot Iulius Caesar in de officieuze militair-politieke alliantie die bekendstond als het eerste triumviraat. Het eerste triumviraat werd gevalideerd door het huwelijk tussen Iulia (dochter van Julius Caesar) en Pompeius. Na de dood van Iulia en Crassus, koos Pompeius voor de kant van de optimates, de conservatieve en aristocratische factie van de Romeinse Senaat. Pompeius en Caesar streefden naar het leiderschap over de Romeinse staat, en dit leidde tot een burgeroorlog. Toen Pompeius verslagen werd bij de Slag bij Pharsalus, vluchtte hij naar Egypte, waar hij vermoord werd. Zijn carrière en nederlaag waren belangrijk in de daaropvolgende transformatie van de Romeinse Republiek in het Principaat en het Keizerrijk.*

³ assectari   voortdurend volgen, begeleiden, nalopen

⁴ offensus   ontstemd, woedend

⁵ cunctans   aarzelend

⁶ confirmare   bevestigen

⁷ actum   handeling, verordening

⁸ *Marcus Licinius Crassus Dives (114 of 115 v.Chr. - 8 of 9 juni 53 v.Chr.) was een belangrijk Romeins politicus dankzij zijn rijkdom. Zijn bijnaam was Dives, wat rijke betekent. Hij vergaarde zijn rijkdom met slavenhandel, zilvermijnen en vastgoed.*

⁹ reconciliare   verzoenen

¹⁰ inire   aangaan, aanvaarden

¹¹ confieri   uitgevoerd worden

¹² fasces *pl.*   de fasces, roedebundel, *symbool van de magistraten en hun macht*

¹³ accensus   dienaar (van een hogere ambtenaar)

¹⁴ pone   van achteren

¹⁵ promulgare   aankondigen, bekendmaken

¹⁶ obnuntiare   ongelukkige voortekenen melden, waarschuwen

¹⁷ conqueri, -questus   klagen

Vooral door dit onrecht opgeruid heeft hij met allerlei gediensigheden Gnaeus Pompeius nagelopen; die was namelijk woedend op de senatoren omdat na zijn overwinning op koning Mithridates zijn handelingen te aarzelend werden bekrachtigd. Hij verzoende met Pompeius Marcus Crassus een oude vijand sinds het consulaat dat zij beide in de uiterste tweedracht hadden bekleed en hij ging een verbond met ieder van hen beide aan opdat er niets in de staat gebeurde wat een van de drie zou hebben mishaald.

[20] Caesar alleen consul

Na het aanvaarden van zijn ambt heeft hij als eerste van allen ingesteld dat de dagelijkse handelingen van zowel senaat als het volk uitgevoerd en algemeen bekend gemaakt werden. Ook heeft hij de oude gewoonte geherintroduceerd dat een dienaar in de maand waarin hij de macht niet had vóór hem liep en dat de lictoren achter hem liepen. Toen hij echter een akkerwet aangekondigd had, heeft hij zijn collega, toen die ongunstige voortekenen meldde, met wapens van het forum verjaagd en toen die de volgende dag in de senaat geklaagd had

super tali consternatione¹ referre aut censere aliquid auderet, qualia multa saepe in levioribus turbis² decreta erant, in eam coegit desperationem, ut, quoad³ potestate abiret, domo abditus⁴ nihil aliud quam per edicta obnuntiaret. Unus ex eo tempore omnia in re publica et ad arbitrium⁵ administravit⁶, ut nonnulli urbanorum, cum quid per iocum testandi⁷ gratia signarent⁸, non Caesare et Bibulo, sed Iulio et Caesare consulibus actum scriberent bis eundem praeponentes⁹ nomine atque cognomine, utque vulgo mox ferrentur hi versus:

non Bibulo quiddam nuper sed Caesare factum est:
nam Bibulo fieri consule nil memini.

Campum Stellatem¹⁰ maioribus¹¹ consecratum agrumque Campanum ad subsidia¹² rei publicae vectigalem¹³ relictum divisit extra sortem¹⁴ ad viginti milibus civium, quibus terni pluresve liberi essent. Publicanos¹⁵ remissionem¹⁶ petentis tertia mercedum¹⁷ parte relevavit¹⁸ ac, ne in locatione¹⁹ novorum vectigalium inmoderatus licerentur²⁰, propalam²¹ monuit. Cetera item, quae cuique libuissent, dilargitus²² est contra dicente nullo ac, si conaretur quis, absterrito. Marcum Catonem interpellantem²³ extrahi curia per lictorem ducique in carcerem iussit. Lucio Lucullo liberius resistenti tantum calumniarum²⁴ metum iniecit, ut ad genua²⁵ ultro sibi accideret.

---

¹ consternatio	consternatie, tumult
² turba	onrust, verwarring
³ quoad	totdat
⁴ abditus	verstopt
⁵ arbitrium	beslissing, goeddunken
⁶ administrare	regelen, besturen
⁷ testari	een getuigenverklaring afleggen
⁸ signare	verzegelen
⁹ praeponere 3	erboven zetten
¹⁰ Stëlläs en Stëllätis ager	of campus - vruchtbaar gebied in Campanië tussen Capua en Cales
¹¹ dat. auct.	
¹² subsidium	hulp(middel)
¹³ vectigalis	belastingplichtig
¹⁴ extra sortem	zonder loting
¹⁵ publicanus	belastingpachter
¹⁶ remissio	ontheffing, vermindering
¹⁷ merces	huur, pacht, inkomsten
¹⁸ relevare	ontheffen, verminderen
¹⁹ locatio	verpachting, pachtovereenkomst
²⁰ liceri	bieden
²¹ propalam	openlijk
²² dilargiri	rijkelijk schenken
²³ interpellare	onderbreken, verhinderen
²⁴ calumniae	valse aanklacht (<i>gen. criminis</i>)
²⁵ genu 4 n	knie

en er niemand gevonden was die het waagde om over dergelijke opschudding iets naar voren te brengen of voor te stellen, acties zoals waartoe in groten getale bij onbuidendere verwarringen vaak besloten was, heeft Caesar hem tot die wanhoop gedreven, dat hij, totdat hij afstand deed van zijn macht, thuis verborgen bleef en slechts via edicten aankondigingen deed. Vanaf dat moment heeft hij alles in zijn eentje in de staat en naar eigen believen geregeld zodat sommigen van de bewoners van Rome, wanneer zij bij wijze van grap iets verzegelden om een getuigenis af te leggen, schreven dat het gedaan was niet toen Caesar en Bibulus consuls waren, maar toen Iulius en Caesar consuls waren, terwijl zij daarbij twee maal tevens hem met naam en bijnaam erboven zetten en zodat al gauw algemeen deze verzen rondgingen:

Niet is iets onlangs onder Bibulus, maar onder Caesar gedaan:
want in mijn herinnering gebeurde er niets toen Bibulus consul was.

Hij heeft het Stellatisch Veld dat door de voorouders gewijd was en Campaans gebied dat nog belastingplichtig was ter ondersteuning van de staat, zonder loting verdeeld onder 20.000 burgers en wel aan die burgers die drie of meer kinderen hadden. De belastingpachters heeft hij op hun verzoek een derde deel van hun pachten kwijt gescholden en hij heeft openlijk de waarschuwing geuit dat zij bij de pachtovereenkomst van nieuwe belastingen terughoudend moesten bieden. Evenzo heeft hij overige zaken, wat een ieder maar gewild had, rijkelijk toegekend; daarbij sprak niemand zich daartegen uit en als iemand dat wel probeerde, was hij onmiddellijk afgeschrikt. Hij beval dat Marcus Cato, toen die hem onderbrak, door een lictor uit de Curia werd gesleept en in het gevang werd gegooid. Toen Lucius Lucullus te vrijzinnig weerstand bood, boezemde hij hem zo grote angst voor een valse aanklacht in dat hij zich zelfs voor zijn knieën neerwierp.

Cicerone in iudicio quodam deplorante¹ temporum statum Publium Clodium² inimicum eius, frustra iam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die horaque nona transduxit. Postremo in universos diversae³ factionis indicem⁴ induxit praemiis, ut se de inferenda Pompeio nece sollicitatum⁵ a quibusdam profiteretur productusque pro rostris auctores ex compacto⁶ nominaret; sed uno atque altero frustra nec sine suspicione fraudis nominatis desperans tam praecipitis⁷ consilii eventum interceptisse⁸ veneno indicem creditur.

[21] Politieke huwelijken

Sub⁹ idem tempus Calpurniam L. Pisonis filiam successuri¹⁰ sibi in consulatu duxit uxorem suamque, Iuliam, Gnaeo Pompeio conlocavit¹¹ repudiato¹² priore sponso¹³ Servilio Caepione, cuius vel¹⁴ praecipua opera paulo ante Bibulum impugnaverat¹⁵. Ac post novam adfinitatem Pompeium primum rogare sententiam¹⁶ coepit, cum Crassum soleret essetque consuetudo, ut quem ordinem interrogandi sententias consul Kal. Ianuariis instituisset, eum toto anno conservaret.

[22] Caesar laat in zijn kaarten kijken.

Socero igitur generoque suffragantibus¹⁷ ex omni provinciarum copia Gallias potissimum¹⁸ elegit, + cuius emolumento¹⁹ et oportunitate idonea sit materia triumphorum +. Et initio quidem Galliam Cisalpinam Illyrico adiecto lege

---

¹ deplorare   bejammeren

² Publius Clodius Pulcher (*circa 93 v.Chr. – december 52 v.Chr.*), was een berucht Romeins politicus, voorvechter van de populares, agitator en benedeider uit de 1e eeuw v.Chr.

³ diversus   tegen-

⁴ index   aanbrenger

⁵ sollicitare   ophitsen, opruien

⁶ ex compacto   volgens afspraak

⁷ praeceps   gevaarlijk

⁸ interciperere   doden

⁹ sub + acc.   tegen

¹⁰ succedere   opvolgen

¹¹ conlocare   aanbesteden, uithuwelijken

¹² repudiare   afwijzen

¹³ sponsus   verloofd

¹⁴ vel   zelfs, zeker, in elk geval

¹⁵ impugnare   aanvallen, bestrijden

¹⁶ sc. in de senaat

¹⁷ suffragari   steunen

¹⁸ potissimum   het liefst

¹⁹ emolumentum   voordeel, nut

Toen Cicero in een zeker proces de tijdsomstandigheden bejammerde, heeft Caesar Publius Clodius, Cicero's vijand die allang tevergeefs zijn best deed van de senatoren over te lopen naar het volk, op diezelfde dag en wel op het negende uur overgehaald naar de volkspartij. Hij heeft tenslotte gericht tegen allen tegelijk van de tegenpartij een verklikker door beloningen ertoegebracht openlijk te bekennen dat hij door sommigen ertoe aangezet was om Pompeius te vermoorden en om naar voren gebracht op de rostra de verantwoordelijken volgens afspraak te noemen; men gelooft dat hij, toen ettelijken tevergeefs en niet zonder de verdenking van bedrog genoemd waren, uit wanhoop aan de afloop van zijn zo gevaarlijke besluit de verklikker met vergif vermoord heeft.

[21] Politieke huwelijken

Tegen diezelfde tijd trouwde hij met Calpurnia, de dochter van Lucius Piso die hem als consul zou opvolgen en zijn eigen dochter Iulia huwelijkte hij uit aan Gnaeus Pompeius; daarvoor had hij eerst haar vorige verloofde Servilius Caepio zijn congé gegeven, met wiens bijzondere inzet in ieder geval hij kort voordien Bibulus had bestreden. Na het aangaan van de nieuwe verwantschap begon hij Pompeius in de senaat als eerste naar de mening te vragen, hoewel hij gewoon was dat bij Crassus te doen en het de gewoonte was dat de consul die volgorde van het vragen naar de mening die hij op 1 januari had ingesteld, het hele jaar aanhield.

[22] Caesar laat in zijn kaarten kijken.

Met steun dus van zijn schoonvader en schoonzoon heeft hij uit de hele overvloed provincies het liefst de Gallische uitgekozen, +omdat die provincies eraan zouden bijdragen en gelegenheid zouden bieden om een geschikte aanleiding tot triomfen te zijn+. En in ieder geval heeft hij Gallia Cisalpina met toevoeging van Illyricum door de Lex Vatinia gekregen.

Vatinia¹ accepit; mox per senatum Comatam² quoque, veritis³ patribus ne, si ipsi negassent, populus et hanc daret. Quo gaudio elatus⁴ non temperavit⁵, quin paucos post dies frequenti⁶ curia iactaret, invitis⁷ et gementibus adversaris adeptum⁸ se quae concupisset, proinde ex eo insultaturum⁹ omnium capitibus; ac negante quodam per contumeliam¹⁰ facile hoc ulli feminae fore, responderit quasi adludens¹¹: in Syria quoque regnasse Sameramin magnamque Asiae partem Amazonas tenuisse quondam.

[23] Caesar waarborgt zijn veiligheid.

Functus consulatu Gaio Memmio Lucioque Domitio praetoribus de superioris anni actis referentibus cognitionem¹² senatui detulit; nec illo suscipiente¹³ triduoque¹⁴ per inritas altercationes¹⁵ absumpto¹⁶ in provinciam abiit. Et statim quaestor eius in praeiudicium¹⁷ aliquot criminibus arreptus¹⁸ est. Mox et ipse a Lucio Antistio tribuno plebis postulatus¹⁹ appellato²⁰ demum collegio optinuit²¹, cum rei publicae causa²² abesset reus²³ ne fieret. Ad securitatem ergo posteritatis in magno negotio habuit²⁴ obligare²⁵ semper annuos magistratus et e petitoribus²⁶ non alios adiuvari aut ad honorem pati pervenire, quam qui sibi

¹ De lex Vatinia bestond uit een aantal door de Romeinse tribunos plebis Publius Vatinius in 59 v.Chr. voorgestelde wetten (plebiscita).

² Gallia Comata of Tres Galliae zijn namen die de Romeinen gaven aan het noordelijke, grootste deel van Gallia Transalpina tussen de Rijn en de Pyreneeën, voordat het door Iulius Caesar werd onderworpen tijdens de Gallische Oorlog (58-51 v.Chr.) en vervolgens in 22 v.Chr. gesplitst werd in drie Romeinse provincies.

³ vereri, veritus	bang zijn
⁴ elatus	verheven, overmoedig
⁵ non temperare quin + <i>coni.</i>	er niet vanaf zien om te
⁶ frequens	drukbezocht
⁷ invitus	tegen de zin
⁸ adipisci, adeptus	verkrijgen
⁹ insultare + <i>dat.</i>	springen op, beledigen, bespotten
¹⁰ contumelia	beschimping, belediging
¹¹ adludere 3	schertsen
¹² cognitio	onderzoek
¹³ suscipere 5	op zich nemen
¹⁴ triduum	periode van drie dagen
¹⁵ altercatio	geruzie
¹⁶ absumere 3	verbruiken
¹⁷ praeiudicium	voorlopige beslissing, voorlopig vonnis
¹⁸ arripere 5 in + <i>acc.</i>	voor de rechter dagen, gerechtelijk vervolgen
¹⁹ postulare	voor het gerecht dagen, aanklagen
²⁰ appellare	toespreken
²¹ obtinere 2	het gedaan krijgen
²² causa	belang, aangelegenheid
²³ reus	aangeklaagd
²⁴ in magno negotio habere 2	het erg belangrijk vinden
²⁵ obligare	verplichten, aansprakelijk maken
²⁶ petitor	kandidaat, aanklager

Spoedig daarna kreeg hij door toedoen van de senaat ook Gallia Comata, omdat de senatoren bang waren dat het volk ook die provincie zou geven, als zij dat hadden afgewezen. Door zijn vreugde hierover overmoedig geworden onthield hij zich er niet van een paar dagen later, toen het senaatsgebouw druk bezocht was, met klem te ventileren dat hij nu hij tegen de zin en onder het gezucht van zijn tegenstanders in het bezit was van wat hij gewenst had, onmiddellijk daarna op het hoofd van allen zou springen; en toen een zeker persoon als beschimping zei dat dat voor geen enkele vrouw makkelijk zou zijn, antwoordde hij als het ware schertsend: dat ook in Syria Sameramis koningin geweest was en dat de Amazones ooit een groot deel van Asia in handen had gehad.

[23] Caesar waarborgt zijn veiligheid.

Toen hij het consulaat volbracht had, heeft hij, toen Gaius Memmius en Lucius Domitius verslag uitbrachten over de handelingen van het jaar daarvoor, het onderzoek in handen van de senaat gegeven. Toen die dat onderzoek niet op zich nam en drie dagen door vruchteloos gekissebis verbruikt waren, vertrok hij naar zijn provincie. En onmiddellijk is zijn quaestor op grond van vrij veel beschuldigingen voor de rechter gebracht voor een voorlopig vonnis. Spoedig is ook hijzelf door Lucius Antistius, een volkstribuun, voor het gerecht gedaagd en pas toen hij het college had toegesproken, heeft hij het gedaan gekregen, omdat het geen staatsbelang was, dat hij niet aangeklaagd werd. Om dus voortaan veilig te zijn heeft hij het erg belangrijk gevonden de jaarlijkse magistraten daarvoor aansprakelijk te maken en van de kandidaten geen anderen te helpen of toe te staan dat zij een ereambt bereikten dan diegenen

recepissent¹ propugnatos² absentiam suam; cuius pacti³ non dubitavit a quibusdam ius iurandum⁴ atque etiam syngrapham⁵ exigere⁶.

[24] Caesar vormt zijn militaire macht

Sed cum Lucius Domitius consulatus candidatus palam minaretur⁷ consulem se effecturum quod praetor nequisset⁸ adempturumque⁹ ei exercitus, Crassum Pompeiumque in urbem provinciae suae Lucam¹⁰ extractos¹¹ compulit¹², ut detrudendi¹³ Domitii causa consulatum alterum peterent, perfecitque [per] utrumque, ut in quinquennium¹⁴ sibi imperium prorogaretur¹⁵. Qua fiducia¹⁶ ad legiones, quas a re publica acceperat, alias privato sumptu¹⁷ addidit, unam etiam ex Transalpinis¹⁸ conscriptam¹⁹, vocabulo quoque Gallico – Alauda enim appellabatur –, quam disciplina²⁰ cultuque²¹ Romano institutam²² et ornatam postea universam civitate²³ donavit. Nec deinde ulla belli occasione²⁴, ne iniusti quidem ac periculosi abstinuit²⁵, tam foederatis²⁶ quam infestis ac feris²⁷ gentibus ultro²⁸ lacessitis²⁹, adeo ut senatus quondam legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos decreverit ac nonnulli dedendum³⁰ eum hostibus

---

¹ recipere 5	beloven
² propugnare	verdedigen
³ pactum	afspraak
⁴ iusiurandum	eed
⁵ syngrapha	een schuldbekentenis
⁶ exigere 3	eisen
⁷ minari	dreigen
⁸ nequire	kunnen
⁹ adimere 3, -emi, -emptus + dat.	afnemen
¹⁰ Lūca, ae f stad in Etrurië, nu Lucca	
¹¹ extrahere 3	wegslepen
¹² compellere 3	dwingen, aanzetten
¹³ detrudere 3	verdrijven
¹⁴ quinquennium	een periode van vijf jaar
¹⁵ prorogare	verlengen
¹⁶ = et fiducia eius rei; relatieve aansluiting; vaak heeft een pron. dem. bij een substantivum de betekenis van een genitivus, zoals hier.	
¹⁷ sumptus 4	uitgave
¹⁸ sc. Gallis Transalpinis	
¹⁹ conscribere 3	lichten
²⁰ disciplina	tucht
²¹ cultus 4	levenswijze
²² institutus + abl.	onderwezen in
²³ civitas (Romana)	Romeins burgerschap
²⁴ occasio	gelegenheid
²⁵ abstinere 2 + abl.	zich onthouden van
²⁶ foederatus	door een verdrag verbonden, bondgenoten
²⁷ ferus	wild
²⁸ ultro	zelfs, vrijwillig
²⁹ lacessere 3	uitdagen, uitlokken, aanvallen
³⁰ dedere 3	overgeven

die hem beloofd hadden hem bij afwezigheid te verdedigen; en hij aarzelde niet van sommigen ter bekrachtiging van deze overeenkomst een eed af te nemen en om zelfs een contract te eisen.

[24] Caesar vormt zijn militaire macht.

Maar toen Lucius Domitius als kandidaat consul openlijk dreigde dat hij als consul zou verwezenlijken waartoe hij als praetor niet in staat geweest was en dat hij Caesar zijn legers zou afnemen, heeft Caesar Crassus en Pompeius naar Luca een stad in zijn provincie laten wegslepen en hen ertoe aangezet zich ook kandidaat te stellen voor één van de twee consulaten om Domitius te verdrijven en hij heeft beide doelen gerealiseerd zodat zijn imperium voor een periode van vijf jaren werd verlengd. Door het vertrouwen dat hij hieruit putte, voegde hij aan de legioenen, die hij van de staat gekregen had, andere legioenen toe die uit eigen zak bekostigd waren, één legioen gelicht uit de inwoners van Gallia Transalpina, ook met een Gallische naam voorzien -het werd immers Alauda genoemd- , dat hij later omdat het onderwezen was in Romeinse tucht en levenswijze en onderscheiden was, geheel met het Romeinse burgerrecht begiftigd heeft. En niet heeft hij daarna enige gelegenheid tot oorlog onbenut gelaten, zelfs niet als die oorlog onrechtvaardig en gevaarlijk was; hij daagde evenzeer volkeren uit die bondgenoten waren als ook volkeren die vijandelijk en wild waren, en wel zozeer dat ooit de senaat besloten heeft gezanten te sturen om onderzoek te doen naar de stand van zaken in de Gallische provincies en sommigen hebben voorgesteld hem uit te

censuerint. Sed prospere cedentibus¹ rebus et saepius et plurimum quam quisquam umquam dierum supplicationes² impetravit³.

[25] Cesars successen in de oorlog

Gessit autem novem annis, quibus in imperio fuit, haec fere. Omnem Galliam, quae saltu Pyrenaeo Alpibusque et monte Cebenna, fluminibus Rheno ac Rhodano continetur⁴ patetque⁵ circuitu⁶ ad bis et tricies⁷ centum milia passuum, praeter socias ac bene meritas⁸ civitates, in provinciae formam redegit⁹, eique CCCC¹⁰ in singulos annos stipendii¹¹ nomine inposuit. Germanos, qui trans Rhenum incolunt, primus Romanorum ponte fabricato adgressus maximis adfecit cladibus; adgressus est et Britannos ignotos antea superatisque pecunias et obsides¹² imperavit¹³; per tot successus ter nec amplius adversum casum¹⁴ expertus: in Britannia classe vi tempestatis prope absumpta et in Gallia ad Gergoviam legione fusa¹⁵ et in Germanorum finibus Titurio et Aurunculeio legatis per insidias caesis.

[26] Kandidaatstelling voor het tweede consulaat en gunstbejag

Eodem temporis spatio matrem primo, deinde filiam, nec multo post nepotem amisit. Inter quae, consternata¹⁶ Publi Clodi¹⁷ caede re publica, cum senatus

---

¹ cedere 3	verlopen
² supplicatio	dankdag
³ impetrare	gedaan krijgen
⁴ continere 2	begrenzen, omvatten
⁵ patere 2	zich uitstrekken
⁶ circuitus 4	omtrek
⁷ tricies	dertig maal
⁸ bene meritus	zich verdienstelijk gemaakt hebbend
⁹ redigere 3 in formam	provinciae tot provincie maken
¹⁰ = sesetertia	100.000 sestertiën
¹¹ stipendium	afdracht, tribuut
¹² obses, -sidis	gijzelaar
¹³ imperare	opleggen
¹⁴ casus diversus	tegenslag
¹⁵ fundere 3	op de vlucht jagen
¹⁶ consternare	opschrikken, verbijstere

¹⁷ Publius Clodius Pulcher (circa 93 v.Chr. – december 52 v.Chr.), was een berucht Romeins politicus, voorvechter van de populares, agitator en bendeleider uit de 1e eeuw v.Chr. Na overleg van het triumviraat in Luca in 56 v.Chr., waar de triumviri hun onderlinge afspraken vernieuwden, verloor Clodius de steun van Caesar, waardoor hij het de volgende jaren moeilijk kreeg het hoofd te bieden tegen rivaliserende benden zoals die van Milo, die door Pompeius werd gesteund. Op 18 januari 52 v.Chr. kwam het bij het plaatsje Bovillae (ca. 15 km zuidwaarts van Rome, aan de Via Appia) tot een treffen tussen beide benden, waarbij Clodius dodelijk verwond werd en even later overleed. Hij werd op dat moment vergezeld door Publius Pomponius, een bekende plebejer, en Gaius Clodius. Omdat Milo kandidaat-consul was, bracht dit feit heel wat commotie op gang: het plebs van Rome, dat in Clodius zijn voorvechter zag, stak het Senaatsgebouw in brand, en Milo werd enkele maanden later veroordeeld.

leveren aan de vijanden. Maar omdat zijn acties succesvol verliepen, heeft hij niet alleen vaker dankdagen gekregen, maar die ook nog eens meer dagen duurden dan dat ooit iemand gekregen heeft.

[25] Caesars successen in de oorlog

Echter, in de negen jaren dat hij aan de macht is geweest, heeft hij ongeveer het volgende gedaan. Hij heeft heel Gallia, dat door het Pyreneesche woudgebergte en de Alpen en de Cevennen, de rivieren de Rijn en de Rhône begrensd wordt en dat in omtrek ongeveer 3200 mijl is, tot provincie gemaakt afgezien van de steden die bondgenoten waren en zich verdienstelijk hadden gemaakt en hij legde het per jaar als belasting 40.000.000 sestertiën op. Als eerste Romein heeft hij de Germanen die aan de overkant van de Rijn wonen, na het aanleggen van een brug aangevallen en met zeer grote nederlagen getroffen. Hij heeft ook de Britanni die voor die tijd onbekend waren, aangevallen en toen hij ze overwonnen had, legde hij hun geld en gijzelaars op. In de tijd dat hij zovele successen had, heeft hij drie keer en niet meer tegenslag gekend: in Britannia is zijn vloot bijna door het geweld van een storm verloren gegaan en in Gallia bij Gergovia is een legioen op de vlucht gejaagd en in het gebied van de Germanen zijn de officieren Titurius en Aurunculeius in een hinderlaag afgemaakt.

[26] Kandidaatstelling voor het tweede consulaat en gunstbejag

In dezelfde tijdspanne heeft hij eerst zijn moeder, daarna zijn dochter en niet veel later zijn kleinzoon verloren. Intussen, toen de staat in rep en roer was door de gewelddadige dood van Publius Clodius en de senaat had voorgesteld

unum consulem nominatimque Gnaeum Pompeium fieri censisset, egit¹ cum tribunis plebis collegam se Pompeio destinantibus², id potius ad populum ferrent, ut absentis sibi, quandoque imperii³ tempus expleri coepisset, petitio⁴ secundi consulatus daretur, ne ea causa maturius⁵ et imperfecto adhuc bello decederet⁶. Quod ut adeptus⁷ est, altiora iam meditans⁸ et spei plenus nullum largitionis⁹ aut officiorum in quemquam genus publice privatimque omisit. Forum de manubiis¹⁰ incohavit¹¹, cuius area¹² super sestertium milies¹³ constitit¹⁴. Munus¹⁵ populo epulumque¹⁶ pronuntiavit in filiae memoriam, quod ante eum nemo. Quorum ut quam maxima expectatio¹⁷ esset, ea quae ad epulum pertinerent, quamvis macellaris¹⁸ ablocata¹⁹, etiam domesticatim²⁰ apparabat. Gladiatores notos, sicubi²¹ infestis²² spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat²³. Tirones²⁴ neque in ludo²⁵ neque per lanistas²⁶, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos²⁷ erudiebat²⁸, precibus enitens²⁹, quod epistulis eius ostenditur, ut disciplinam³⁰ singulorum suscipere ipsique dictata³¹ exercentibus darent. Legionibus stipendium in perpetuum duplicavit.

---

¹ agere 3 cum + *abl.* , + *coni.* onderhandelen met .. , dat ....

² destinare bestemmen

³ imperium ambtsgezag; *een proconsulaat duurde normaal 5 jaar*

⁴ petitio kandidaatstelling; *hier praegnant gebruikt*: de mogelijkheid tot kandidaatstelling

⁵ maturius te vroeg

⁶ *sc. e Gallia/provincia*

⁷ adipisci, adeptus verkrijgen

⁸ meditari overwegen

⁹ largitio het rijkelijk schenken

¹⁰ manubiae oorlogsbuit; opbrengst van de verkoop van de oorlogsbuit

¹¹ incohare beginnen

¹² area gebied, bouwterrein

¹³ milies sestertium 1.000.000.000

¹⁴ constare kosten

¹⁵ munus geschenk, gladiatorenspelen

¹⁶ epulum feestmaal, gastmaal, banket

¹⁷ expectatiō, ōnis afwachting, spanning, nieuwsgierigheid; verlangen

¹⁸ macellarius vleeshandelaar

¹⁹ ablocare verhuren, verpachten

²⁰ domesticatim met eigen personeel

²¹ sicubi als ergens, zo ergens

²² infestus verontrustend, vijandig, afkeurend

²³ mandare opdragen

²⁴ tiro recrui, beginneling

²⁵ lusus gladiatorenschool

²⁶ lanista gladiatorenbaas

²⁷ peritus + *gen.* ervaren in

²⁸ erudire trainen

²⁹ eniti zijn best doen

³⁰ disciplina onderwijs, training

³¹ dictata *n.pl.* de lessen

dat er maar één en met name Gnaeus Pompeius consul zou worden, heeft hij met de volkstribunen die hem bestemden tot collega voor Pompeius afgesproken, dat ze het volgende liever bij het volk zouden leggen, namelijk dat hem de gelegenheid werd gegeven zich kandidaat te stellen voor een tweede consulaat zonder dat hij in Rome aanwezig was, aangezien het einde van zijn machtstermijn aanstaande was; zo zou voorkomen worden dat hij om die reden te vroeg en terwijl de oorlog nog niet voltooid was, uit zijn provincie zou vertrekken. Zodra hij dit verkregen had, heeft hij, terwijl hij al op hogere doelen zon en vol hoop was, geen soort van schenking of vriendelijkheid jegens wie dan ook binnen het kader van de staat of in de privé sfeer onbenut gelaten. Met de opbrengst van de veldheersbuit begon hij een forum waarvan het bouwterrein meer dan 100.000.000 sestertiën heeft gekost. Hij kondigde gladiatorenspelen en een banket aan voor het volk ter herinnering aan zijn dochter, hetgeen niemand vóór hem heeft gedaan. Om ervoor te zorgen dat de verwachting hiervan zo groot mogelijk was, bereidde hij die zaken die met het feestmaal te maken hadden, ookal waren die verpacht aan de vleeshandelaren, ook met eigen personeel voor. Hij droeg op om bekende gladiatoren, als ze ergens tot onvrede van de toeschouwers vochten, met geweld mee te nemen en ter zijde houden. Hij liet recruten noch in een gladiatorenschool noch door gladiatorenbazen, maar in huizen door Romeinse ridders en zelfs door senatoren die bedreven waren met wapens trainen, waarbij hij met smeekbeden zijn best deed, wat in zijn brieven te zien is, om de training van ieder afzonderlijk op zich te nemen en hun persoonlijk tijdens hun trainingen lessen te geven. Voor de legioenen verdubbelde hij voor onbepaalde tijd de soldij.

Frumentum, quotiens copia esset, etiam sine modo mensuraque praebuit ac singula interdum¹ mancipia e praeda viritim² dedit.

[27] Politieke huwelijken en steun van de zelfkant

Ad retinendam autem Pompei necessitudinem³ ac voluntatem Octaviam sororis suae neptem⁴, quae Gaio Marcello nupta erat, condicionem⁵ ei detulit sibique filiam eius in matrimonium petit Fausto Sullae destinatam. Omnibus vero circa eum atque etiam parte magna senatus gratuito⁶ aut levi faenore⁷ obstrictis⁸, ex reliquo quoque ordinum genere vel invitatos vel sponte ad se commeantis⁹ uberrimo¹⁰ congiario¹¹ prosequebatur, libertos insuper servulosque cuiusque, prout¹² domino patronove gratus qui¹³ esset. Tum reorum¹⁴ aut obaeratorum¹⁵ aut prodigae¹⁶ iuventutis subsidium¹⁷ unicum ac promptissimum¹⁸ erat, nisi quos gravior criminum vel inopiae luxuriaeve vis urgeret, quam ut subveniri¹⁹ posset a se; his plane palam bello civili opus esse²⁰ dicebat.

[28] Verzet van Marcus Claudius Marcellus

Nec minore studio reges atque provincias per terrarum orbem adliciebat²¹, aliis captivorum milia dono²² offerens²³, aliis citra²⁴ senatus populique auctoritatem²⁵, quo vellent et quotiens vellent, auxilia submittens, superque²⁶

---

¹ interdum	soms
² viritim	per man
³ necessitudo	nauwe band
⁴ neptis	kleindochter
⁵ condicio	huwelijkspartij
⁶ gratuitus	gratis, zonder rente
⁷ faenus	rente, schuldenlast
⁸ obstringere 3	verplichten, verstrikken
⁹ commeare	gaan
¹⁰ uber	vruchtbaar, rijk, overvloedig
¹¹ congiarium	schenking
¹² prout + <i>coni.</i>	afhankelijk van hoe
¹³ = aliqui	iemand
¹⁴ reus	aangeklaagd
¹⁵ obaeratus	schuldenaar
¹⁶ prodigus	verkwistend, ongematigd
¹⁷ subsidium	hulp
¹⁸ promptus	bereidwillig, snel geneigd
¹⁹ subvenire	te hulp komen
²⁰ mihi opus est + <i>abl.</i>	ik heb nodig
²¹ adlicere 5	verlokken, winnen
²² <i>dat. finalis</i>	
²³ offerre	aanbieden
²⁴ citra + <i>acc.</i>	zonder
²⁵ auctoritas	gezag, besluit
²⁶ super <i>adv.</i>	bovendien

Hij verschafte graan, zo dikwijls als er voorraad was, zonder maat en beperking en soms gaf hij per man een slaaf uit de buit.

[27] Politieke huwelijken en steun van de zelfkant

Om echter zijn nauwe band met Pompeius en diens goodwill te houden heeft hij de kleindochter van zijn zus, Octavia, die met Gaius Marcellus getrouwd was, als huwelijkspartij aan hem overhandigd en voor zichzelf vroeg hij diens dochter ten huwelijk, hoewel ze bestemd was voor Faustus Sulla. Toen allen rondom hem en zelfs een groot deel van de senaat door een schuldenlast zonder rente of een lichte schuldenlast aan hem verplicht was, liet hij ook de mensen van de overige soort standen die hetzij door hem uitgenodigd waren hetzij uit eigen beweging naar hem toe kwamen, niet weggaan zonder een zeer overvloedige schenking, en ook vrijgelatenen en slaafjes van een ieder al naar gelang er een in de smaak viel bij zijn meester of patronus. Toen was hij de enige en gemakkelijkste steun en toeverlaat voor wie terecht stond of voor schuldenaren of verkwistende jeugd afgezien van hen die gebukt gingen onder een grotere last van misdaden of gebrek of weeldezucht dan dat hij hen kon helpen; hij zei hun duidelijk openlijk dat er een burgeroorlog nodig was.

[28] Verzet van Marcus Claudius Marcellus

Niet met minder ijver won hij koningen en provincies over de wereld voor zich; hij bood namelijk sommigen duizenden krijgsgevangenen als cadeau aan en anderen stuurde hij zonder het besluit van de senaat en het volk hulptroepen waarheen en hoe vaak ze wilden en bovendien verfraaide hij de machtigste

Italiae Galliarumque et Hispaniarum, Asiae quoque et Graeciae potentissimas urbes praecipuis¹ operibus² exornans; donec³, attonitis⁴ iam omnibus et quorsum⁵ illa tenderent⁶ reputantibus, Marcus Claudius Marcellus consul edicto praefatus⁷ de summa se re publica acturum, rettulit⁸ ad senatum, ut ei succederetur⁹ ante tempus, quoniam bello confecto pax esset ac dimitti deberet victor exercitus; et ne absentis ratio¹⁰ comitiis haberetur, quando nec plebiscito Pompeius postea abrogasset¹¹. Acciderat autem, ut is legem de iure magistratum ferens eo capite¹², quo petitione honorum absentis¹³ submovebat, ne Caesarem quidem exciperet per oblivionem¹⁴, ac mox lege iam in aes¹⁵ incisa et in aerarium¹⁶ condita corrigeret errorem. Nec contentus Marcellus provincias Caesari et privilegium¹⁷ eripere, re[t]tulit etiam, ut colonis, quos rogatione Vatinia¹⁸ Novum Comum deduxisset, civitas adimeretur¹⁹, quod per ambitionem et ultra²⁰ praescriptum data esset.

[29] Caesars tegenmaatregelen

Commotus his Caesar ac iudicans, quod saepe ex eo auditum ferunt²¹, difficilium se principem civitatis a primo ordine in secundum quam ex secundo in novissimum²² detrudi²³, summa ope²⁴ restitit, partim per intercessores²⁵ tribunos, partim per Servium Sulpicium alterum consulem. Insequenti quoque

-
¹ praecipuus	bijzonder
² opus, operis	bouwwerk
³ donec	totdat eindelijk
⁴ attonitus	verbijsterd
⁵ quorsum	waarheen
⁶ tendere 3	uit zijn op
⁷ praefari	verklaren
⁸ referre ut + <i>coni</i>	voorstellen dat
⁹ succedere + <i>dat.</i>	iemand opvolgen
¹⁰ rationem + <i>gen.</i> habere	rekening houden met
¹¹ abrogare	in de volksvergadering afschaffen
¹² caput	hoofdzaak
¹³ <i>acc.pl.</i>	
¹⁴ oblivio	vergetelheid
¹⁵ aes <i>n.</i> , aedis	brons
¹⁶ aerarium	staatskas
¹⁷ privilegium	privilege
¹⁸ <i>De lex Vatinia de colonia Comum deducenda</i> ("Vatiniaanse wet over het stichten van de colonia Comum")	
<i>ging over het uitsturen van Romeinse burgers door Caesar naar Comum (huidige Como) om er een colonia te stichten, die als voorpost tegen de Alpenbewoners moest dienen.</i>	
¹⁹ adimere 3 + <i>dat.</i>	ontnemen aan
²⁰ ultra + <i>acc.</i>	meer dan, anders dan
²¹ ferunt	men zegt
²² novissimus	laatste, achterste
²³ detrudere 3	wegstoten
²⁴ summa ope	uit alle macht
²⁵ intercessor	iem. die door tegenwerking verhindert

steden van Italië en de Gallische en Spaanse provincies, ook van Asia en Griekenland met bijzondere bouwwerken; uiteindelijk heeft de consul Marcus Claudius Marcellus, toen allen reeds verbijsterd waren en zich afvroegen waar dat alles toe diende, in een edict eerst gezegd dat hij in het welzijn van de staat zou handelen en het daarom voorlegde aan de senaat dat er opvolging voor Caesar zou komen voordat diens termijn verstreken was, omdat er nu vrede was doordat de oorlog beëindigd was en het zegevierende leger nu ontbonden moest worden; hij stelde voor dat er met hem, als hij er niet was, geen rekening bij de verkiezingen gehouden moest worden, omdat ook niet Pompeius door middel van een plebisciet die beperking naderhand had afgeschaft. Het volgende echter was gebeurd: toen Pompeius een wet voorstelde betreffende het recht van de magistraten met als hoofdzaak dat hij mensen die niet in Rome waren, van het dingen naar ambten uitsloot, sloot hij ook niet Caesar van dat voorstel uit, doordat hij dat vergeten was en toen spoedig daarna de wet al in brons gegraveerd was en opgeborgen was in de staatskas, probeerde hij die fout recht te zetten. Omdat Marcellus niet ermee tevreden was dat hij Caesar diens provincies en zijn privilege ontnam, stelde hij ook voor dat aan de kolonisten die Caesar op basis van de Lex Vatinia naar Novum Comum¹ had laten overbrengen, het burgerrecht ontnomen werd omdat dat hun verleend was door gunstbejag en omdat dat verder ging dan wat verordend was.

[29] Caesars tegenmaatregelen

Caesar was hierdoor getroffen en in de mening dat -men zegt dat dit vaak van de kant van hem gehoord is- het moeilijker was om hem als voornaamste man van de burgerij van de eerste rang naar de tweede te duwen dan van de tweede naar de laatste, heeft hij zich uit alle macht verzet, deels door middel van de tribunen die tussenbeide kwamen, deels door Servius Sulpicius de tweede consul.

---

¹ Como

anno Gaio Marcello, qui fratri patrueli¹ suo Marco in consulatu successerat, eadem temptante collegam eius Aemilium Paulum Gaiumque Curionem violentissimum tribunorum ingenti mercede² defensores paravit. Sed cum obstinatius³ omnia agi videret et designatos etiam consules e parte diversa, senatum litteris deprecatus est⁴, ne sibi beneficium populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent; confisus⁵, ut putant, facilius se, simul atque⁶ libuisset⁷, veteranos convocaturum quam Pompeium novos milites. Cum adversariis autem pepigit⁸, ut dimissis octo legionibus Transalpinaque Gallia duae sibi legiones et Cisalpina provincia vel etiam una legio cum Illyrico concederetur, quoad⁹ consul fieret.

[30] Macht rechtvaardigt onrecht.

Verum neque senatu interveniente et adversariis negantibus ullam se de re publica facturos pactionem¹⁰, transiit in citeriorem Galliam, conventibusque¹¹ peractis Ravennae substitit¹², bello vindicaturus¹³ si quid de tribunis plebis intercedentibus pro se gravius a senatu constitutum esset.

Et praetextum¹⁴ quidem illi civilium armorum hoc fuit; causas autem alias fuisse opinantur¹⁵. Gnaeus Pompeius ita dictitabat, quod neque opera consummare¹⁶, quae instituerat¹⁷, neque populi expectationem, quam de adventu suo fecerat, privatis opibus¹⁸ explere posset, turbare omnia ac permiscere voluisse. Alii timuisse¹⁹ dicunt, ne eorum, quae primo consulatu adversus²⁰ auspicia legesque et intercessionem gessisset, rationem reddere cogeretur;

---

¹ frater patruelis	neef (van vaderskant)
² merces	loon
³ obstinatus	halsstarrig
⁴ deprecari	afsmeken
⁵ confidere 3, -fisis <i>semideponens</i>	vertrouwen
⁶ simul atque	zodra als
⁷ libet (mihi)	het behaagt mij
⁸ pangere 3 pepigi cum	afspreken met
⁹ quoad	totdat
¹⁰ pactio	afspraak
¹¹ conventum peragere	een landdag houden
¹² subsistere 3	verblijven, dralen
¹³ vindicare	wreken, beschermen, stappen ondernemen
¹⁴ praetextum	voorwendsel
¹⁵ opinari	menen
¹⁶ consummare	voltooien
¹⁷ instituere 3	beginnen
¹⁸ opes <i>pl.</i>	middelen, rijkdom
¹⁹ <i>subj. Caesarem</i>	
²⁰ diversus + <i>acc.</i>	in strijd met

Toen ook in het jaar daarop Gaius Marcellus die zijn neef Marcus in het consulaat opgevolgd was, hetzelfde probeerde, heeft hij diens collega Aemilius Paulus en Gaius Curio als meest onstuimige van de tribunen tegen een geweldig loon als verdedigers geworven. Maar toen hij zag dat alles koppiger doorgevoerd werd en dat ook de consuls van het volgende jaar van de andere partij waren, heeft hij de senaat via een brief gevraagd dat hem niet de weldaad van het volk afgenomen werd, of dat anders ook de andere veldheren moesten vertrekken van hun legers; hij vertrouwde er namelijk op, zo meent men, dat hij gemakkelijker zodra hij dat zou hebben gewild, zijn oudgedienden bij elkaar zou roepen dan Pompeius zijn nieuwe soldaten. Met zijn tegenstanders heeft hij echter afgesproken dat hij acht legioenen zou ontslaan en Gallia Transalpina zou opgeven, en dat hem dan twee legioenen en Gallia Cisalpina als provincie, of anders ook één legioen samen met Illyricum werd toegestaan, totdat hij consul werd.

[30] Macht rechtvaardigt onrecht.

Maar zonder dat de senaat het verhinderde en zijn tegenstanders zeiden dat zij enige deal betreffende de staat zouden sluiten, stak hij over naar Gallia Citerior. Toen de landsdagen tot een eind gebracht waren, verbleef hij in Ravenna: hij was van plan om met oorlog te reageren als de senaat een te zwaar besluit zou hebben genomen in zake de volkstribunen als die voor hem met een veto tussen beide kwamen. En weliswaar was dit voor hem het voorwendsel voor de burgeroorlog, maar men meent dat er andere redenen geweest zijn. Gnaeus Pompeius zei telkens als volgt, dat namelijk Caesar alles in verwarring en rep en roer had willen brengen omdat hij noch in staat was de bouwwerken af te maken die hij begonnen was noch aan de verwachting van het volk die hij betreffende zijn komst had gewekt, te voldoen uit eigen middelen. Anderen zeggen dat hij bang was dat hij gedwongen zou worden rekenschap af te leggen voor dat wat hij in strijd met de auspiciën en de wetten en de de veto's gedaan had.

cum M. Cato identidem nec sine iure iurando denuntiaret¹ delaturum² se nomen eius, simul ac primum exercitum dimisisset; cumque vulgo³ fore praedicarent, ut si privatus redisset, Milonis exemplo⁴ circumpositis armatis causam apud iudices diceret. Quod probabilius facit Asinius Pollio⁵, Pharsalica acie⁶ caesos profligatosque⁷ adversarios prospicientem haec eum ad verbum dixisse referens: 'hoc voluerunt; tantis rebus gestis Gaius Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.' Quidam putant captum imperii consuetudine pensitatisque suis et inimicorum viribus usum occasione rapiendae dominationis, quam aetate prima⁸ concupisset. Quod existimasse videbatur et Cicero scribens de Officiis tertio libro semper Caesarem in ore habuisse Euripidis versus, quos sic ipse convertit⁹:

nam si violandum est ius, [regnandi] gratia¹⁰
violandum est: aliis rebus pietatem colas.

[31] Naar de Rubicon

Cum ergo sublatam¹¹ tribunorum intercessionem¹² ipsosque urbe cessisse nuntiatum esset, praemissis confestim clam cohortibus, ne qua suspicio¹³

¹ denuntiare   aankondigen, dreigend verkondigen

² deferre nomen   aanklagen

³ vulgo   algemeen, overal

⁴ *Titus Annius Milo Papianus was een Romeins politicus, bendeleider en agitator uit de 1e eeuw v.Chr. Hij was de zoon van Gaius Papius Celsus, maar werd geadopteerd door zijn moeders vader, Titus Annius Luscus. Verwezen wordt hier naar het proces tegen Milo wegens de moord op Clodius.*

⁵ *Pollio diende als militair onder Caesar en onder Antonius, wiens legaat hij was in Gallia Transpadana (= Noord-Italië). Hij was consul in 40 v.Chr en triomfeerde in 39 v.Chr. na een overwinning op een Illyrische volksstam. Onder Augustus trok hij zich uit het actieve politieke leven terug.*

⁶ *De Slag bij Pharsalus was een op 9 augustus 48 v.Chr. plaatsgrijpende en van groot historisch belang zijnde veldslag waarbij twee Romeinse legers in een burgeroorlog tegenover elkaar stonden in Pharsalus, in Thessalië, Noord-Griekenland. Het leger van de populares, onder leiding van Gaius Iulius Caesar versloeg daarbij het optimatenleger van Gnaeus Pompeius Magnus maior. Pompeius' leger was beduidend sterker dan dat van Caesar: 45.000 infanteristen en 7000 ruiters tegenover de respectievelijk 22.000 en 1000 van Caesar. Het is wel belangrijk op te merken dat Pompeius' leger voor een groot deel bestond uit geallieerden uit het Oosten. Door Caesars overwinning kreeg de Romeinse geschiedenis een beduidende wending.*

⁷ profligare   verpletteren

⁸ aetas prima   jeugd

⁹ convertere 3   vertalen

¹⁰ "εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδίκημα: τὰ δ' ἄλλα εὐσεβεῖν χρεώ" Eurip. Phoeniss. Act II,

¹¹ tollere 3, sustuli, sublatus opheffen, uit de weg ruimen

¹² intercessio   het tussenbeide komen

¹³ suspicio, -ionis   argwaan

Marcus Cato verkondigde namelijk telkens dreigend en niet zonder eed dat hij hem zou aanklagen, zodra hij zijn leger had ontslagen en overal verkondigden ze dat het zo ver zou komen dat hij, als hij als gewoon burger zou zijn teruggekeerd volgens voorbeeld van Milo, nadat gewapenden om hem heen geplaatst zouden zijn, zijn zaak voor de rechters zou bepleiten. En dit werd waarschijnlijker door Asinius Pollio toen die rapporteerde dat Caesar, toen hij bij de slag van Pharsalus op een afstand zag hoe zijn tegenstanders neergehouwen en verpletterd waren, had gezegd: "Dit hebben ze gewild. Ondanks het verrichten van zovele daden zou ik, Gaius Caesar, veroordeeld zijn, als ik mijn leger geen hulp gevraagd had." Sommigen menen dat hij in de ban van het verlangen naar macht en na zijn eigen krachten en die van zijn tegenstanders te hebben overwogen de gelegenheid heeft aangegrepen de macht te grijpen, die hij in zijn jeugd had gewenst. Dit schijnt ook Cicero's mening geweest te zijn; hij schrijft in het derde boek 'Over de taken', dat Caesar altijd de volgende verzen van Euripides in de mond had, die hijzelf als volgt vertaalt:

Want als het recht geschonden moet worden, dan moet het om te regeren geschonden worden: houd verder de pietas in ere.

[31] Naar de Rubicon

Toen dus bericht was dat het veto van de tribunen opgeheven was en dat zij zelf de stad verlaten hadden, heeft hij ijlings cohorten heimelijk vooruitgestuurd om te voorkomen dat er enige argwaan gewekt werd,

moveretur, et spectaculo publico per dissimulationem¹ interfuit² et formam³, qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit et ex consuetudine convivio⁴ se frequenti⁵ dedit. Dein post solis occasum mulis⁶ e proximo pistrino⁷ ad vehiculum iunctis occultissimum iter modico comitatu⁸ ingressus est; et cum luminibus extinctis⁹ decessisset¹⁰ via, diu errabundus¹¹ tandem ad lucem duce reperto¹² per angustissimos tramites¹³ pedibus evasit. Consecutusque cohortis¹⁴ ad Rubiconem flumen, qui provinciae eius finis erat, paulum constitit, ac reputans quantum moliretur¹⁵, conversus ad proximos: 'etiam nunc,' inquit, 'regredi possumus; quod si ponticulum¹⁶ transierimus, omnia armis agenda erunt.'

[32] De teerling is geworpen.

Cunctanti¹⁷ ostentum¹⁸ tale factum est. Quidam eximia¹⁹ magnitudine et forma in proximo sedens repente apparuit²⁰ harundine canens²¹; ad quem audiendum cum praeter pastores plurimi etiam ex stationibus²² milites concurrissent interque eos et aeneatores²³, rapta ab uno tuba²⁴ prosilivit²⁵ ad flumen et ingenti spiritu classicum²⁶ exorsus²⁷ pertendit²⁸ ad alteram ripam. Tunc Caesar:

---

¹ dissimulatio	het verbergen, valse schijn
² interesse + <i>dat.</i>	bijwonen
³ forma	plan, ontwerp
⁴ convivium	feestmaal
⁵ frequens	druk bezocht
⁶ mulus <i>m</i>	muilnier
⁷ pistrinum	tredmolen, bakkerij
⁸ comitatus <i>4</i>	gezelschap
⁹ extinguere <i>3</i>	blussen
¹⁰ decedere <i>3 + abl.</i>	afwijken van
¹¹ errabundus	dolend
¹² reprimere	terugvinden, vinden
¹³ trames, tramis <i>m</i>	pad
¹⁴ consequi, -secutus	bereiken
¹⁵ moliri	ondernemen
¹⁶ ponticulum	bruggetje
¹⁷ cunctari	talmen
¹⁸ ostentum	voorteken
¹⁹ eximius	uitzonderlijk
²⁰ apparere <i>2</i>	zichtbaar, duidelijk zijn
²¹ canere <i>3</i> harundine	op een rietfluit spelen
²² statio	wacht(post)
²³ aeneator	trompetblazer
²⁴ tuba	trompet
²⁵ prosilire	ergens heen snellen
²⁶ classicum	trompetsignaal
²⁷ exordiri	beginnen
²⁸ pertendere <i>3</i>	ergens heen snellen, bereiken

en woonde hij zowel een openbaar schouwspel bij, terwijl hij zo zijn echte bedoelingen verborg als ook boog hij zich over een ontwerp volgens welke hij een gladiatorenschool zou gaan bouwen en nam hij naar gewoonte deel aan een drukbezocht feestmaal. Daarna is hij, nadat hij na zonsondergang muildieren uit de dichtstbijzijnde bakkerij voor een wagen had laten inspannen, via een zeer verborgen route met een matig gevolg op pad gegaan; toen hij na het doven van de lichten van de weg was afgeweken, is hij lang ronddolend tegen het ochtendgloren, nadat hij zijn gids had teruggevonden, via zeer smalle paden te voet ontsnapt. Toen hij zijn cohorten bij de rivier de Rubicon bereikt had, die de grens van van zijn provincie was, hield hij kort halt en overwegend hoe een grote onderneming hij ondernam, keerde hij zich naar zijn naasten en sprak tot hen: “Ook nu kunnen we terugkeren; maar als we het bruggetje zijn overgestoken, zal alles met wapens gedaan moeten worden.”

[32] De teerling is geworpen.

Toen hij aarzelde, heeft hij zo'n voorteken gekregen. Een zeker persoon van uitzonderlijke grootte en gestalte die in zijn onmiddellijke nabijheid zat, was opeens duidelijk aan het fluit spelen; toen afgezien van de herders zeer vele soldaten ook van de wachtposten te hoop gerend waren om naar hem te luisteren en onder hen ook trompetblazers, is hij na van één zijn trompet te hebben afgepakt vooruit gesneld en is hij met geweldige adem een signaal op de trompet begonnen te geven en naar de andere oever gesneld. Toen zei

'eatur,' inquit, 'quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas¹ vocat. lacta alea est,' inquit.

[33] Een misverstand

Atque ita traiecto² exercitu, adhibitis³ tribunis plebis, qui pulsi supervenerant⁴, pro contione fidem militum flens ac veste a pectore discissa⁵ invocavit. Existimatur⁶ etiam equestres census⁷ pollicitus⁸ singulis; quod accidit opinione falsa. Nam cum in adloquendo adhortandoque saepius digitum⁹ laevae¹⁰ manus ostentans adfirmaret se ad satis faciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, anulum¹¹ quoque aequo animo¹² detracturum sibi, extrema¹³ contio, cui facilius erat videre contionantem¹⁴ quam audire, pro dicto accepit¹⁵, quod visu suspicabatur¹⁶; promissumque ius anulorum cum milibus quadringenis¹⁷ fama distulit¹⁸.

[34] Optreden tegen Pompeius

Ordo et summa¹⁹ rerum, quas deinceps gessit, sic se habent. Picenum Umbriam Etruriam occupavit et Lucio Domitio, qui per tumultum successor²⁰ ei nominatus Corfinium praesidio²¹ tenebat, in dicionem redacto²² atque dimisso secundum²³ Superum mare²⁴ Brundisium tetendit²⁵, quo consules Pompeiusque

---

¹ iniquitas	onrechtvaardigheid, onrecht
² traicere 5	overzetten
³ adhibere 2	erbijhalen
⁴ supervenire	onverwacht verschijnen, te hulp komen
⁵ discindere 3	kapot scheuren
⁶ = putatur; <i>nci</i>	
⁷ census 4	vermogen
⁸ polliceri	beloven
⁹ digitus	vinger
¹⁰ laeva	links
¹¹ anulus	ring
¹² aequo animo	gelaten
¹³ extremus	uiterst
¹⁴ contionari	de vergadering toespreken
¹⁵ accipere pro + <i>abl.</i>	opvatten als
¹⁶ suspicare	vermoeden
¹⁷ quadringeni, -ae, -a	telkens vierhonderd
¹⁸ differre	verspreiden, verwarren
¹⁹ summa	het totaal
²⁰ successor	plaatsvervanger
²¹ praesidium	garnizoen
²² redigere 3 in dicionem	onder zijn gezag brengen
²³ secundum + <i>acc.</i>	langs
²⁴ superum mare	de Adriatische zee
²⁵ tendere 3	zich haasten

Caesar: “Laten we gaan waarheen de voortekenen van de goden en de onrechtvaardigheid van de vijanden ons roepen. De teerling is geworpen.”

[33] Een misverstand

En toen zo het leger overgezet was en de volkstribunen erbij gehaald waren, die na verdreven te zijn hem te hulp waren gekomen, heeft hij voor de vergadering van de soldaten huilend en nadat hij de kleren van zijn borst gescheurd had, hun trouw ingeroepen. Men meent dat hij ze zelfs stuk voor stuk het vermogen van een ridder heeft beloofd, maar dit is gebeurd door misvatting. Toen hij namelijk bij het toespreken en aansporen verzekerde, terwijl hij daarbij nogal vaak de vinger van zijn linker hand toonde, dat hij om allen genoegdoening te geven, met behulp van wie hij zijn eigen waardigheid zou verdedigen, ook zonder moeite zijn ring zou afdoen, vatte het verste deel van de vergadering, waarvoor het makkelijker was te zien hoe hij een rede hield dan om hem te horen, als gezegd op wat door te zien vermoed werd; het gerucht verspreidde de belofte van het recht op de ring samen met telkens 400.000 sestertiën.

[34] Optreden tegen Pompeius

De volgorde en het totaal van door hem daarna verrichte daden zijn als volgt. Hij bezette Picenum, Umbria, Etruria en nadat hij Lucius Domitius, die na in de opschudding benoemd te zijn tot zijn opvolger Corfinium met een garnizoen in handen had, onder zijn gezag gebracht had en had laten gaan, haastte hij zich langs de Adriatische zee naar Brundisium waarheen de consuls en Pompeius

confugerant quam primum transfretaturi¹. Hos frustra per omnis moras² exitu prohibere³ conatus Romam iter convertit⁴ appellatisque⁵ de re publica patribus validissimas Pompei copias, quae sub tribus legatis M. Petreio et L. Afranio et Marrone in Hispania erant, invasit⁶, professus⁷ ante inter suos, ire se ad exercitum sine duce et inde reversurum ad ducem sine exercitu. Et quanquam obsidione⁸ Massiliae, quae sibi in itinere portas clauserat, summaque frumentariae⁹ rei penuria¹⁰ retardante¹¹ brevi tamen omnia subegit¹².

[35] Caesars succesreeks

Hinc urbe repetita in Macedoniam transgressus Pompeium, per quattuor paene menses maximis obsessum operibus¹³, ad extremum¹⁴ Pharsalico proelio¹⁵ fudit¹⁶ et fugientem Alexandriam persecutus, ut occisum deprehendit, cum Ptolemaeo rege, a quo sibi quoque insidias tendi¹⁷ videbat, bellum sane¹⁸ difficillimum gessit, neque loco neque tempore aequo¹⁹, sed hieme anni et intra moenia copiosissimi²⁰ ac sollertissimi²¹ hostis, inops²² ipse omnium rerum atque inparatus. Regnum Aegypti victor Cleopatrae fratrique eius minori permisit, veritus²³ provinciam facere, ne quandoque violentiorem praesidem²⁴

---

¹ transfretare	oversteken
² mora	oponthoud, belemmering
³ prohibere 2 + <i>abl.</i>	afhouden van
⁴ convertere 3	wenden
⁵ appellare	toespreken
⁶ invadere 3	aanvallen
⁷ profiteri	openlijk verkondigen
⁸ obsidio, -ionis	belegering
⁹ res frumentaria	korenvoorziening
¹⁰ penuria	gebrek
¹¹ retardare	vertragen
¹² subigere 3	onderwerpen
¹³ opus, operis	belegeringwerk
¹⁴ ad extremum	uiteindelijk
¹⁵ proelium Pharsalicum	<i>de slag bij Pharsalus was een op 9 augustus 48 v.Chr. plaatsgrijpende en van groot historisch belang zijnde veldslag waarbij twee Romeinse legers in een burgeroorlog tegenover elkaar stonden in Pharsalus, in Thessalië, Noord-Griekenland. Het leger van de populares, onder leiding van Gaius Iulius Caesar versloeg daarbij het optimatenleger van Gnaeus Pompeius. Pompeius' leger was beduidend sterker dan dat van Caesar: 45.000 infanteristen en 7000 ruiters tegenover de respectievelijk 22.000 en 1000 van Caesar. Het is wel belangrijk op te merken dat Pompeius' leger voor een groot deel bestond uit geallieerden uit het Oosten. Caesars overwinning luidde het einde van de republiek in.</i>
¹⁶ fundere 3	verdrijven, verslaan
¹⁷ tendere 3	(een hinderlaag) leggen
¹⁸ sane	bepaald, uitermate
¹⁹ aequus	gelijk
²⁰ copiosus	rijk aan voorraad
²¹ sollers	bedreven, bekwaam
²² inops + <i>gen.</i>	arm, zonder (voorraad)
²³ vereri + <i>inf.</i>	bedenkingen hebben om
²⁴ praeses, -sidis	gouverneur

gevlucht waren om zo snel mogelijk over te steken. Toen hij tevergeefs geprobeerd had hen met alle vormen van oponthoud af te houden van hun vertrek, keerde hij om naar Rome; daar sprak hij de senatoren betreffende de staat toe en viel hij de sterkste troepen van Pompeius aan die onder de drie officieren Marcus Petreius en Lucius Afranius en Marro in Spanje stonden, nadat hij temidden van zijn eigen mannen eerst openlijk had verkondigd dat hij optrok tegen een leger zonder generaal en dat hij vandaar zou omkeren naar de generaal zonder leger. En ookal vertraagden de belegering van Marseille, dat voor hem op zijn mars de poorten had gesloten, en het uiterste gebrek aan graan hem, toch heeft hij alles in korte tijd onderworpen.

[35] Caesars succesreeks

Na zijn terugkeer daarvandaan naar Rome is hij overgestoken naar Macedonië en heeft hij Pompeius bijna gedurende vier maanden met zeer grote belegeringswerken belegerd en uiteindelijk in de slag bij Pharsalus verslagen. Hij heeft hem op zijn vlucht naar Alexandria achtervolgd. Toen hij hem daar vermoord in handen had gekregen, heeft hij met koning Ptolemaeus van wie hij zag dat door hem ook tegen hem een hinderlaag gelegd werd, een uitermate zeer moeilijke oorlog gevoerd, omdat noch de plaats noch de tijd voor beiden gelijk waren: het was winter en het speelde zich af binnen de stadsmuren van een vijand die en erg veel voorraden had en zeer bedreven was; zelf had hij gebrek aan alles en was onvoorbereid. Als overwinnaar liet hij het koningschap over Egypte aan Cleopatra en haar jongere broer; hij deinsde ervoor terug het tot een provincie te maken: het moest nooit, als het een te onstuimige

nacta¹ novarum rerum² materia³ esset. Ab Alexandria in Syriam et inde Pontum transiit urgentibus⁴ de Pharnace nuntiis, quem Mithridatis Magni filium ac tunc occasione temporum bellantem⁵ iamque multiplici⁶ successu praeferocem⁷, intra quintum quam adfuerat⁸ diem, quattuor quibus in conspectum⁹ venit horis, una profligavit¹⁰ acie; crebro¹¹ commemorans¹² Pompei felicitatem, cui praecipua militiae laus de tam inbelli¹³ genere hostium contigisset¹⁴. Dehinc Scipionem ac Iubam¹⁵ reliquias partium in Africa refoventis¹⁶ devicit, Pompei liberos in Hispania.

[36] Louter succes

Omnibus civilibus bellis nullam cladem nisi per legatos suos passus¹⁷ est, quorum C. Curio in Africa periit, C. Antonius in Illyrico in adversariorum devenit potestatem, P. Dolabella classem in eodem Illyrico, Cn. Domitius Calvinus in Ponto exercitum amiserunt. Ipse prosperrime¹⁸ semper ac ne ancipiti¹⁹ quidem umquam fortuna praeterquam²⁰ bis dimicavit: semel ad Dyrrachium, ubi pulsus non instante²¹ Pompeio negavit eum vincere scire, iterum in Hispania ultimo proelio, cum desperatis rebus etiam de consciscenda²² nece cogitavit.

---

¹ nancisci	krijgen
² novae res	revolutie
³ materia	aanleiding
⁴ urgere 2	dwingen
⁵ bellare	oorlog voeren
⁶ multiplex	meervoudig
⁷ praeferox	zeer onstuimig
⁸ adesse	verschijnen
⁹ conspectus 4	aangezicht, gezichtsveld
¹⁰ profligare	verpletterend verslaan
¹¹ crebro <i>adv.</i>	vaak
¹² commemorare	in herinnering brengen
¹³ inbellis	onkrijgshaftig
¹⁴ contingere 3	te beurt vallen

¹⁵ Iuba I, zoon van Hiempsal II en koning van Numidië van 60 tot 46 v.Chr. In de burgeroorlog stond hij aan de zijde van Pompeius wegens persoonlijke grieven tegen Caesar, wiens legaat Scribonius Curio hij bij Utica versloeg (49 v.Chr.). Na een sterk leger opgebouwd te hebben kwam Iuba in 47 persoonlijk de Pompeiaan Quintus Caecilius Metellus Scipio te hulp. Na Caesars overwinning bij Thapsus (46) keerde deze zich tegen Iuba, die naar Zama gevlucht was. Omdat hij hier geen toegang verkreeg, zocht de koning in een tweegevecht de dood. Het grootste deel van zijn rijk werd Romeinse provincie (Africa Nova), de rest kwam aan Bocchus van Mauretanië. Iuba stond bekend om zijn arrogantie en zijn meedogenloze wreedheid.

¹⁶ refovere 2	weer doen herleven
¹⁷ pati 5, passus	ondergaan
¹⁸ prosperus	voorspoedig
¹⁹ anceps	riskant, onzeker
²⁰ praeterquam	behalve
²¹ instare	aandringen
²² consciscere 3	zich aandoen

gouverneur gekregen had, aanleiding voor een opstand worden. Van Alexandria stak hij over naar Syria en vandaar trok hij door Pontus; berichten over Pharnaces noopten hem daartoe; hij was de zoon van Mithridates de Grote en voerde toen door de tijdsomstandigheden oorlog en was door zijn veelvoudige succes zeer onstuimig. Caesar heeft hem binnen vier dagen na zijn komst en in vier uren nadat hij in zijn gezichtsveld gekomen was, met één slag verpletterd. Hij bracht vaak het succes van Pompeius in herinnering die bijzondere lof om zijn oorlogvoering had gekregen wegens een zó onkrijgshaftige type vijand. Vervolgens versloeg hij Scipio en Iuba die de resten van de Pompeiaanse partij weer tot leven probeerden te wekken en de kinderen van Pompeius in Spanje.

[36] Louter succes

In alle burgeroorlogen heeft hij geen nederlaag geleden tenzij door zijn officieren, van wie Caius Curio in Afrika is gestorven, Caius Antonius in Illyricum in de macht van de tegenstanders is gekomen, Publius Dolabella in datzelfde Illyricum zijn vloot, Gnaeus Domitius Calvinus in Pontus zijn leger verloren is. Hijzelf heeft altijd zeer voorspoedig en zelfs niet met onzekere afloop afgezien van twee maal gestreden: een maal bij Dyrrachium waar hij verdreven zonder dat Pompeius aandrang zei dat hij hem niet kon verslaan, de tweede keer in Spanje in de laatste slag, toen hij zelfs, omdat de situatie hopeloos was, eraan dacht zich te doden.

[37] Vijf triomftochten

Confectis bellis quinquens¹ triumphavit, post devictum Scipionem quater eodem mense, sed interiectis diebus², et rursus semel post superatos Pompei liberos. Primum et excellentissimum³ triumphum egit Gallicum, sequentem Alexandrinum, deinde Ponticum, huic proximum Africanum, novissimum⁴ Hispaniensem, diverso⁵ quemque apparatu⁶ et instrumento⁷. Gallici triumphi die Velabrum⁸ praetervehens⁹ paene curru excussus¹⁰ est axe¹¹ diffracto¹² ascenditque Capitolium ad lumina¹³ quadraginta elephantis dextra¹⁴ sinistraque lychnuchos¹⁵ gestantibus¹⁶. Pontico triumpho inter pompae fercula¹⁷ trium verborum praetulit titulum VENI : VIDI : VICI non acta belli significantem sicut ceteris, sed celeriter confecti¹⁸ notam¹⁹.

[38] Schenkingen

Veteranis²⁰ legionibus praedae nomine²¹ in pedites²² singulos super²³ bina sestertia²⁴, quae initio civilis tumultus numeraverat²⁵, vicena quaterna milia

---

¹ quinquens	vijf maal
² intericere 5	inlassen, ertussen laten
³ excellens	uitblinkend
⁴ novissimus	laatste
⁵ diversus	ander
⁶ apparatus 4	toerusting, pracht, praal
⁷ instrumentum	(werk)tuig, dracht
⁸ Velabrum	<i>heette in het antieke Rome de laaggelegen wijk tussen Capitoel en Palatijn. Het vormde de verbinding tussen het Forum Romanum en de Tiberoever en werd tot in de 1e eeuw n.Chr. - ondanks de cloaca maxima, die Forum en Velabrum draineerde - dikwijls door overstromingen getroffen. Deze hielden op toen na de grote brand van juli 64 n.Chr. het niveau werd opgehoogd. Aan de Tiberzijde liep het Velabrum uit op het Forum Boarium; de overgang werd gemarkeerd door een tetrapylon van de god Ianus Quadrifrons, dat in zijn nog bestaande vorm uit de 4e eeuw dateert.</i>
⁹ praetervehere 3	voorbij rijden aan
¹⁰ excutere 5, -cussi, -cussus	schudden uit
¹¹ axis, axis	as
¹² diffringo 3, fregi, fractum	breken, verbrijzelen
¹³ ad lumina	bij kaarslicht
¹⁴ sc.manu/parte	
¹⁵ lychnuchus	kandelaar
¹⁶ gestare	dragen
¹⁷ ferculum	draagbaar
¹⁸ conficere 5	tot een eind brengen
¹⁹ nota	teken
²⁰ veteranus	oudgediend, beproefd
²¹ nomine + abl.	onder de naam van, als
²² pedes, peditis	infanterist
²³ super + acc.	meer dan, boven op
²⁴ sestertia, ōrum n	1.000 sestertiën
²⁵ numerare	berekenen, tellen, uitbetalen

[37] Vijf triomftochten

Na het voltooien van de oorlogen heeft hij vijf triomftochten gehouden, na de zege behaald op Scipio vier keer in dezelfde maand, maar wel terwijl er dagen tussen zaten en nog een keer nadat de kinderen van Pompeius verslagen waren. Als eerste en meest uitblinkende triomftocht hield hij die Gallische, daarna de Alexandrijnse, vervolgens de Pontische, als eerste daarna de Afrikaanse, als laatste de Spaanse, iedere triomftocht met een andere voorbereiding en uitrusting. Op de dag van de Gallische triomf is hij, toen hij voorbijreed aan het Velabrum, bijna uit zijn wagen gegooid, doordat de as in tweeën gebroken was en hij beklom bij lamplicht het Capitool, terwijl veertig olifanten rechts en links kandelaars droegen. Bij de Pontische triomftocht liet hij tussen de draagbaren van de processie een bord met drie woorden dragen: Veni. Vidi. Vici. Het gaf niet de oorlogshandelingen aan, maar het gaf aan dat de oorlog snel tot een einde gebracht was.

[38] Schenkingen

Aan de oudgediende legioenen gaf hij onder de naam van buit aan iedere infanterist afzonderlijk boven op de tweeduizend sestertiën, die hij aan het begin van de burgerwist had uitbetaald, nog eens 24 duizend.

nummum¹ dedit. Adsignavit² et agros, sed non continuos³, ne quis possessorum expelleretur. Populo praeter frumenti denos modios⁴ ac totidem olei libras⁵ trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit et hoc amplius⁶ centenos pro mora. Annuam⁷ etiam habitationem⁸ Romae usque ad bina milia nummum, in Italia non ultra⁹ quingenos sestertios remisit¹⁰. Adiecit epulum¹¹ ac viscerationem¹² et post Hispaniensem victoriam duo prandia¹³; nam cum prius parce neque pro¹⁴ liberalitate sua praebitum iudicaret, quinto post die aliud largissimum¹⁵ praebuit.

[39] Spelen

Edidit spectacula varii generis: munus¹⁶ gladiatorium, ludos etiam regionatim¹⁷ urbe tota et quidem per omnium linguarum histriones¹⁸, item circenses athletas¹⁹ naumachiam. Munere in foro depugnavit Furius Leptinus stirpe²⁰ praetoria et Q. Calpenus senator quondam actorque²¹ causarum. Pyrricham²² saltaverunt Asiae Bithyniaeque principum liberi. Ludis Decimus Laberius eques Romanus mimum²³ suum egit donatusque quingentis sestertiis et anulo aureo sessum²⁴ in quattuordecim [e] scaena²⁵ per orchestram²⁶ transiit. Circensibus

---

¹ = nummorum = sestertiorum

² adsignare   toekennen

³ continuus   aan elkaar grenzend

⁴ modius   schepel

⁵ libra   Romeinse pond (*ruim 327 gram*)

⁶ amplius   meer

⁷ annuus   voor een jaar, jaarlijks

⁸ habitatio, -ionis   recht op wonen, huur

⁹ ultra + *acc.*   voor aan

¹⁰ remittere 3   verminderen

¹¹ epulum   feestmaal

¹² visceratio, -ionis   vleesverdeling

¹³ prandium   lunch

¹⁴ pro + *abl.*   overeenkomstig

¹⁵ largus   rijkelijk, vrijgevig

¹⁶ munus, muneris   spelen

¹⁷ regionatim   per wijk, district

¹⁸ histrio   acteur

¹⁹ athleta   kampvechter

²⁰ stirps   afkomst

²¹ actor causae   raadsman

²² pyrricha   Dorische wapendans

²³ mimus   klucht

²⁴ sedere in quattuordecim (ordinibus) in het theater op een v.d. voorste 14, voor equites bestemde, rijen zitten = tot de stand v.d. equites behoren; *supinum* 1

²⁵ scaena   podium van het theater

²⁶ orchestra   zitplaatsen van de senatoren (in het amfitheater)

Ook kende hij akkers toe, maar niet aaneengesloten akkers, dit om geen bezitter te verdrijven. Onder het volk verdeelde hij ook afgezien van de tien schepels graan per man en evenzoveel pond olie, ook driehonderd sestertiën, die hij ooit beloofd had en nog eens honderd daarbovenop vanwege het uitstel. Ook heeft hij de jaarlijkse huur in Rome tot 2000 sestertiën teruggebracht, in Italia tot 500 sestertiën beperkt. Hieraan voegde hij een feestmaal en vleesverdeling toe en na zijn zege in Spanje twee lunches; want omdat hij meende dat het eerdere met de hand op de knip en niet overeenkomstig zijn vrijgevigheid gegeven was, deed hij op de vijfde dag daarna nog een zeer overvloedige schenking.

[39] Spelen

Hij heeft schouwspelen van verschillende soort georganiseerd: gladiatorenspelen, spelen ook per wijk in de hele stad en wel met acteurs van alle talen, circusspelen, kampvechters en een zeeslag. Op het forum heeft Furius Leptinus die uit een familie met een praetor stamde, aan het gladiatorengevecht meegedaan en Quintus Calpenus, ooit een senator en advocaat. Kinderen van de vorsten van Asia en Bithynia hebben de pyrricha gedanst. Bij publieke spelen heeft de Romeinse ridder Decimus Laberius zijn toneelstuk opgevoerd en begiftigd met 500.000 sestertiën en de gouden ridderring¹ is hij van het toneel door de orchestra overgestoken om plaats te nemen op een van de veertien rijen zitplaatsen van de ridders.

---

¹ Deze was hij kwijtgeraakt door op het toneel op te treden.

spatio circi ab utraque parte producto¹ et in gyrum² euripo³ addito quadrigas⁴ bigasque⁵ et equos desultorios⁶ agitaverunt nobilissimi iuvenes. Troiam⁷ lusit turma⁸ duplex maiorum⁹ minorumque puerorum. Venationes¹⁰ editae per dies quinque ac novissime¹¹ pugna divisa in duas acies, quingenis peditibus, elephantis vicenis¹², tricenis equitibus hinc et inde commissis¹³. Nam quo laxius¹⁴ dimicaretur, sublatae metae¹⁵ inque earum locum bina castra exadversum¹⁶ constituta erant. Athletae stadio ad tempus¹⁷ extracto regione Marti campi certaverunt per triduum. Navali proelio in minore Codeta¹⁸ defosso¹⁹ lacu biremes²⁰ ac triremes quadriremesque Tyriae et Aegyptiae classis magno pugnatorum numero conflixerunt²¹. Ad quae omnia spectacula tantum undique confluit²² hominum, ut plerique advenae²³ aut inter vicos²⁴ aut inter vias tabernaculis²⁵ positus manerent, ac saepe prae²⁶ turba elisi²⁷ exanimatique²⁸ sint plurimi et in his duo senatores.

---

¹ producere 3	verlengen
² gyrus	cirkel(omtrek), kring, bocht, baan
³ euripus	kanaal
⁴ quadriga	vierspan
⁵ biga	tweespan
⁶ desultorius	van een kunstrijder
⁷ Troiam ludere	Trojaans toernooi houden, <i>Romeins schijngevecht voor ruiters</i>
⁸ turma	afdeling, eskadron (<i>dertigkoppige Rom. ruiterafdeling, het tiende deel v.e. ala</i>);
⁹ 'Maiorum' en 'minorum'	<i>zullen duiden op de rang, omdat 'pueri' toch een leeftijd onder de 15 aanduidt.</i>
¹⁰ venationem edere 3	een jachtpartij organiseren/geven
¹¹ novissime	tenslotte
¹² viceni, -ae, -a	telkens 20
¹³ committere 3	opstellen
¹⁴ laxis	wijd, ruim, lang
¹⁵ meta	keerpaal
¹⁶ exadversum	tegenover elkaar
¹⁷ tempus	tijd, gelegenheid
¹⁸ De Naumachie van Caesar	<i>was een kunstmatig meer waarin zeeslagen werden nagespeeld in het oude Rome. Iulius Caesar liet de naumachie uitgraven bij gelegenheid van de festiviteiten rondom zijn triomftocht in 46 v.Chr. De naumachia werd aangelegd op het Marsveld, op de plaats van de kleine Codeta. Vermoedelijk was dit een moerasachtig stuk land tegenover het latere Mausoleum van Hadrianus.</i>
¹⁹ defodere 3, -fodi, -fossus	uitgraven
²⁰ biremis	tweeierem (een schip met twee roeidekken)
²¹ confluere 3	slaags raken
²² confluere 3	samenstromen
²³ advena	vreemdeling
²⁴ vicus	wijk
²⁵ tabernaculum	tent
²⁶ prae	voor ... uit, wegens
²⁷ elidere 3, -lisi, -lisis	wegdrijven, pletten
²⁸ exanimare	doden

Bij circusspelen hebben zeer adellijke jonge mannen, nadat de ruimte van het circus aan beide zijden verlengd was en een kanaal eromheen gelegd was, vierspannen en tweespannen en kunstrijpaarden gemend. Een dubbel eskadron van jongens van hogere en lagere stand hebben een Trojaans toernooi gehouden. Er zijn jachtpartijen van vijf dagen georganiseerd en tenslotte een strijd in twee slaglinies opgedeeld; aan beide zijden waren vijfhonderd voetsoldaten, twintig olifanten en driehonderd ruiters opgesteld. Want opdat er over een des te uitgestrekter terrein gestreden werd, waren de keerpalen weggehaald en in plaats daarvan waren twee legerkampen tegenover elkaar opgesteld. Kampvechters hebben, nadat er een stadion voor de gelegenheid opgericht was, in het gebied van het Marsveld drie dagen gestreden. Nadat voor een gevecht te water een meer in de kleinere Codeta uitgegraven was, zijn twee-, drie- en vierriemers van de Tyrische en Egyptische vloot met een groot aantal strijders slaagsgeraakt. Naar al deze schouwspelen zijn zoveel mensen van alle kanten bijeengestroomd, dat zeer veel vreemdelingen hetzij tenten tussen huizenblokken hetzij tussen de straten geplaatst hebben en daar verbleven en dikwijls zeer velen wegens de massa geplet en gestorven zijn en onder hen twee senatoren.

[40] Een nieuwe kalender

Conversus hinc ad ordinandum¹ rei publicae statum fastos² correxit iam pridem³ vitio⁴ pontificum per intercalandi⁵ licentiam⁶ adeo turbatos, ut neque messium feriae⁷ aestate neque vindemiarum⁸ autumno competerent⁹; annumque ad cursum solis accommodavit, ut trecentorum sexaginta quinque dierum esset et intercalario mense¹⁰ sublato unus dies quarto quoque anno intercalaretur¹¹. Quo autem magis in posterum¹² ex Kalendis Ianuariis novis temporum ratio¹³ congrueret, inter Novembrem ac Decembrem mensem interiecit duos alios; fuitque is annus, quo haec constituebantur¹⁴, quindecim mensium cum intercalario, qui ex consuetudine in eum annum inciderat.

[41] Andere verkiezingen en andere census

Senatum supplevit¹⁵, patricos adlegit¹⁶, praetorum aedilium quaestorum, minorum etiam magistratum numerum ampliavit¹⁷; nudatos¹⁸ opere censorio aut sententia iudicum de ambitu¹⁹ condemnatos restituit²⁰. Comitia²¹ cum populo partitus²² est, ut exceptis²³ consulatus competitoribus²⁴ de cetero

---

¹ ordinare	regelen
² fasti (dies)	lijst van zittingsdagen, kalender, de ambtskalender
³ pridem	allang
⁴ vitium	fout
⁵ intercalare	schrikkeldagen invoegen
⁶ licentia	teugelloosheid
⁷ feriae messium	oogstfeest
⁸ vindemiarum feriae	het druiven(wijn)feest
⁹ competere 3	passen, vallen
¹⁰ mensis intercalarius	schrikkelmaand
¹¹ intercalare	inlassen
¹² in posterum	voortaan
¹³ ratio	berekening
¹⁴ constituere	bepalen, invoeren
¹⁵ supplere 2	aanvullen
¹⁶ adlegere 3	erbij kiezen
¹⁷ ampliare	uitbreiden
¹⁸ nudare	degraderen
¹⁹ ambitus 4	omkoping
²⁰ restituere 3	in ere herstellen
²¹ comitia <i>n.pl.</i>	de verkiezingen
²² partiri cum	delen met
²³ excipere 5	uitzonderen
²⁴ competitor	mededinger

[40] Een nieuwe kalender

Daarna heeft hij zich gericht op het regelen van de toestand van de staat; hij herstelde de ambtskalender die al lange tijd door de fout van priesters, omdat die geen maat kenden met het invoegen van schrikeldagen, zo in de war was geraakt dat noch het oogstfeest met de zomer noch dat van van de wijnoogst met de herfst samenvielen; hij paste het jaar aan de baan van de zon aan zodat dat uit 365 dagen bestond en de schrikkelmaand geschrapt werd en ieder vierde jaar één dag ingelast werd. En opdat echter voortaan de tijdrekening vanaf de nieuwe 1 januari klopte, laste hij tussen november en december nog twee maanden in. Dat jaar waarin dit werd ingevoerd, bestond uit vijftien maanden inclusief de schrikkelmaand, die volgens gewoonte in dat jaar ingelast was.

[41] Andere verkiezingen en andere census

Hij vulde de senaat aan, koos patriciërs erbij, hij vergrootte het aantal aedielen, quaestoren, ook dat van de kleinere ambten; hen die door toedoen van de censoren gedegradeerd waren of door het vonnis van rechters wegens omkoping veroordeeld waren, herstelde hij in ere. Hij heeft de verkiezingen met het volk gedeeld, zodat met uitzondering van de mededingers naar het consulaat van het overige aantal kandidaten voor de ene helft die werden

numero candidatorum pro parte dimidia¹ quos populus vellet pronuntiarentur², pro parte altera quos ipse dedisset. Et edebat³ per libellos⁴ circum tribum missos scriptura⁵ brevi: 'Caesar dictator⁶ illi⁷ tribui. Commendo⁸ vobis illum et illum, ut vestro suffragio⁹ suam dignitatem¹⁰ teneant.' Admisit ad honores et proscriptorum¹¹ liberos. Iudicia¹² ad duo genera iudicum redigit¹³, equestris ordinis ac senatorii; tribunos¹⁴ aerarios, quod erat tertium, sustulit. Recensum¹⁵ populi nec more nec loco solito, sed vicatim per dominos¹⁶ insularum egit¹⁷ atque ex viginti trecentisque milibus accipientium frumentum e publico¹⁸ ad centum quinquaginta retraxit¹⁹; ac ne qui novi coetus recensio²⁰ causa moveri quandoque possent, instituit, quotannis²¹ in demortuorum²² locum ex iis, qui recens²³ non essent, subsortitio²⁴ a praetore fieret.

[42] Bevolking en straffen

Octoginta autem civium milibus in transmarinas colonias distributis, ut exhaustae²⁵ quoque urbis frequentia²⁶ suppetere²⁷, sanxit²⁸, ne quis civis maior annis viginti minorve + decem +, qui sacramento non teneretur²⁹, plus triennio

---

¹ dimidius	half
² pronuntiare	bekend maken
³ edere 3	laten aankondigen
⁴ libellus	brief
⁵ scriptura	tekst
⁶ sc. dicit	
⁷ ille	<i>hier</i> : puntje puntje
⁸ commendare	aanbevelen
⁹ suffragium	steun
¹⁰ dignitas	waardigheid, ambt, ambtelijke waardigheid
¹¹ proscriptus	vogelvrijverklaarde
¹² iudicium	proces, rechtbank
¹³ redigere 3 ad	beperken tot
¹⁴ tribuni aerarii	betaalmeesters
¹⁵ recensio 4	schatting, telling
¹⁶ dominus	eigenaar
¹⁷ agere 3	houden, laten uitvoeren
¹⁸ publicum	de staat(skas)
¹⁹ retrahere 3	terugbrengen tot
²⁰ recensio	volkstelling, schatting van de burgers
²¹ quotannis	jaarlijks
²² demortuus	overleden
²³ recensere 2, -censui, -census	schatten, opnemen in de lijst
²⁴ subsortitio, ois f	het door loting aanwijzen als vervanger(s)
²⁵ exhaurire	uitputten
²⁶ frequentia	massa
²⁷ suppetere 3	voldoende voorhanden zijn
²⁸ sancire ne + con.	verordenen, verbieden op straffe dat
²⁹ tenere sacramento	door een eed aan de militaire dienst binden

aangekondigd die het volk wilde, voor de andere helft degenen die hijzelf had opgegeven. Hij liet in brieven die langs de districten rondgestuurd werden, met een korte tekst aankondigen: "Ik, Caesar, dictator, groet dit of dat district. Ik beveel jullie die en die aan opdat ze met jullie steun hun ambt bekleden." Hij liet ook de kinderen van vogelvrijverklaarden toe. De rechtbanken bracht hij terug tot twee soorten rechters, die van de ridder- en die van de senatorenstand; hij schafte de betaalmesters, die het derde type vormden af. De schatting van het volk voerde hij niet volgens gewoonte en op de normale plek uit, maar per huizenblok door de eigenaren van de insulae. Hij bracht het aantal van 320.000 mensen die graan van de staat kregen terug tot 150.000. Om te voorkomen dat er ooit nieuwe onrusten wegens schatting konden ontstaan, stelde hij in dat jaarlijks in de plaats van de gestorvenen mensen die niet in de lijst opgenomen waren, door de praetor geloot werden.

[42] Bevolking en straffen

Nadat hij verder 80.000 burgers over overzeese colonies had verdeeld, bekrachtigde hij, opdat er een voldoende grote massa in de stad ook nu die uitgeput was, aanwezig zou zijn, dat geen burger boven de twintig of onder de ...tien, die niet door een eed aan de militaire dienst gebonden werd, meer dan

continuo¹ Italia abesset, neu qui² senatoris filius nisi contubernalis³ aut comes⁴ magistratus peregre⁵ proficisceretur; neve ii, qui pecuariam⁶ facerent, minus tertia parte puberum⁷ ingenuorum⁸ inter pastores haberent. Omnisque medicinam Romae professos⁹ et liberalium artium doctores, quo libentius¹⁰ et ipsi urbem incolerent¹¹ et ceteri adpeterent¹², civitate¹³ donavit. De pecuniis mutuis¹⁴ disiecta¹⁵ novarum tabularum¹⁶ expectatione, quae crebro movebatur, decrevit tandem, ut debitores creditoribus satis facerent¹⁷ per aestimationem¹⁸ possessionum, quanti¹⁹ quasque ante civile bellum comparassent, deducto summae aeris alieni²⁰, si quid usurae²¹ nomine numeratum aut perscriptum²² fuisset; qua condicione²³ quarta pars fere crediti²⁴ deperibat²⁵. Cuncta collegia²⁶ praeter antiquitus constituta distraxit²⁷. Poenas facinorum auxit; et cum locupletes²⁸ eo facilius scelere se obligarent²⁹, quod integris patrimoniis³⁰ exulabant³¹, parricidas³², ut Cicero scribit, bonis omnibus, reliquos dimidia³³ parte multavit³⁴.

---

¹ continuus	aaneengesloten
² = aliqui	
³ contubernalis	adjutant (<i>toegevoegd aan een generaal ter opleiding</i>)
⁴ comes	metgezel, stafid
⁵ peregre	in/naar het buitenland
⁶ pecuaria	veeteelt
⁷ pubes, puberis	volwassen
⁸ ingenuus	inheems
⁹ profiteri	als beroep uitvoeren
¹⁰ libens	graag
¹¹ incolere 3	bewonen
¹² appetere 3	gaan naar
¹³ civitas	het Romeinse burgerrecht
¹⁴ mutuus	geleend
¹⁵ disicere 5	uiteenwerpen
¹⁶ novae tabulae	kwijtschelding, schone lei
¹⁷ satisfacere 5	voldoening geven; schulden afbetalen
¹⁸ aestimatio	schatting
¹⁹ quanti	tegen welke prijs/rente
²⁰ aes alienum	schuld
²¹ usura	rente
²² perscribere 3	door overschrijving betalen
²³ condicio	schikking
²⁴ creditum	lening, schuld
²⁵ deperire	verloren gaan
²⁶ collegium	ambtgenootschap, college
²⁷ distrahere 3	opheffen, vernietigen
²⁸ locuples, -pletis	rijk
²⁹ se obligare + <i>abl.</i>	zich schuldig maken aan
³⁰ patrimonium	vermogen, erfgoed
³¹ exulare	in het buitenland leven
³² parricida	moordenaar (van naaste verwanten)
³³ dimidius	half
³⁴ multare	straffen

drie jaren ononderbroken niet in Italia zou zijn, ook niet een zoon van een senator tenzij hij als adjudant of stafid van een ambtenaar naar het buitenland vertrok, noch dat zij die veeteelt bedreven, minder dan een derde deel inheemse volwassenen onder de herders hadden. Allen die artsenij in Rome bedreven en docenten van de vrije kunsten gaf hij het burgerrecht opdat daardoor des te vrijer zowel zijzelf in de stad woonden en anderen hen bezochten. Betreffende leningen besloot hij uiteindelijk, nadat hij de verwachting van kwijtschelding die dikwijls gewekt werd, uit de wereld geholpen had, dat schuldenaren hun schuldeisers moesten afbetalen op grond van de schatting van hun bezittingen, tegen welke prijs ze alles voor de burgeroorlog gekocht hadden, terwijl van het totaal van de schuld dat afgetrokken was, als iets als rente cash betaald of overgeschreven was geweest. Door deze schikking ging ongeveer een vierde deel van de schuld verloren. Alle colleges hief hij op afgezien van die colleges die van oudsher ingesteld waren. Hij vergrootte de straffen voor misdaden. Omdat de rijken zich des te makkelijker hierdoor zich aan misdaad schuldig maakten omdat zij in het buitenland leefden terwijl hun erfgoed intact was, strafte hij moordenaars, zoals Cicero schrijft, met het verlies van alle goederen, de overigen met dat van de helft.

[43] Tegen weeldezucht

Ius laboriosissime¹ ac severissime dixit. Repetundarum² convictos³ etiam ordine senatorio movit. Diremit⁴ nuptias praetorii viri, qui digressam⁵ a marito post biduum statim duxerat, quamvis sine probri⁶ suspicione. Peregrinarum⁷ mercium⁸ portoria⁹ instituit. Leticarum¹⁰ usum, item conchyliatae¹¹ vestis et margaritarum¹² nisi certis personis et aetatibus perque certos dies ademit. Legem praecipue sumptuariam¹³ exercuit dispositis circa macellum¹⁴ custodibus, qui obsonia¹⁵ contra vetitum retinerent deportarentque ad se, submissis¹⁶ nonnumquam lictoribus atque militibus, qui, si qua custodes fefellissent, iam adposita e triclinio auferrent.

[44] Zorg voor de staat

Nam de ornanda instruendaque¹⁷ urbe, item de tuendo¹⁸ ampliandoque¹⁹ imperio plura ac maiora in dies²⁰ destinabat: in primis²¹ Martis templum, quantum nusquam esset, extruere repleto et conplanato²² lacu, in quo naumachiae spectaculum ediderat, theatrumque summae magnitudinis Tarpeio monti²³ accubans²⁴; ius civile²⁵ ad certum modum redigere atque ex

---

¹ laboriosus   arbeidzaam, actief

² repetundae   afpersing

³ convincere 3 + gen. criminis   veroordelen wegens

⁴ dirimere 3   verhinderen, verbreken

⁵ digredi   weggaan

⁶ probrum   echtbreuk

⁷ peregrinus   buitenlands

⁸ merx, mercis   koopwaar

⁹ portorium   havengeld, tol

¹⁰ lectica   draagstoel

¹¹ conchyliatus   purper geverfd

¹² margarita   parel

¹³ lex sumptuaria   wet tegen weeldezucht

¹⁴ macellum   markt

¹⁵ obsonia n.pl.   etenswaren

¹⁶ submittere 3   heimelijk sturen

¹⁷ instruere 3   inrichten

¹⁸ tueri   beschermen

¹⁹ ampliari   vergroten, uitbreiden

²⁰ in dies   dagelijks

²¹ in primis   op de eerste plaats

²² complanare   effenen

²³ Tarpēius mons (of -a rupes, -um saxum) Tarpeïsche rots, steile afgrond op de Z.O.-helling v.h. Capitool, waar misdadigers, i.h.b. landverraders, bij wijze van straf vanaf gegooid werden

²⁴ accubare + dat.   liggen bij

²⁵ ius civile   burgerlijk recht, privaatrecht

[43] Tegen weeldezucht

Met zeer veel inzet en zeer streng heeft hij recht gesproken. Hij heeft diegenen die schuldig bevonden waren aan afpersing zelfs uit de senatorenstand verwijderd. Hij ontbond het huwelijk van een oud praetor, die direct twee dagen nadat een vrouw van haar man af was gegaan, met haar getrouwd was, ook al was er geen vermoeden van echtbreuk. Hij stelde invoerrechten in voor buitenlandse koopwaar. Het gebruik van draagstoelen, evenzo van purper geverfde kleding en parels heeft hij afgeschaft uitgezonderd voor bepaalde personen en leeftijden en op bepaalde dagen. Vooral de wet tegen weeldezucht heeft hij toegepast: hij stelde wachten rond de markt op die etenswaren die in strijd waren met het verbod moesten tegenhouden en naar hem moesten brengen en soms zijn er lictoren en soldaten heimelijk gestuurd om etenswaren, als die aan de aandacht van de wachten ontsnapt waren en ook al waren ze al geserveerd, uit het triclinium weg te halen.

[44] Zorg voor de staat

Want hij nam dagelijks meer en grotere besluiten over het versieren en inrichten van de stad, evenzo over het beschermen en het uitbreiden van het rijk: op de eerste plaats besloot hij een Marstempel zo groot als die nergens was op te richten na het meer weer dicht te hebben laten gooien en geëffend te hebben waar hij het schouwspel van een zeeslag had gegeven en om een theater van grootste omvang gelegen tegen de Tarpeïsche rots te laten bouwen; verder besloot hij het civielrecht tot een zekere maat te beperken en

immensa diffusaque¹ legum copia optima quaeque et necessaria in paucissimos conferre libros; bibliothecas Graecas Latinasque quas maximas posset publicare² data Marco Varroni cura comparandarum³ ac digerendarum⁴; siccare⁵ Pomptinas paludes⁶; emittere⁷ Fucinum lacum⁸; viam munire⁹ a mari Supero per Appennini dorsum¹⁰ ad Tiberim usque; perfodere¹¹ Isthmum; Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere¹²; mox Parthis inferre bellum per Armeniam minorem nec nisi ante expertos¹³ adgredi proelio. Talia agentem atque meditantem mors praevenit. De qua prius quam dicam, ea quae ad formam et habitum¹⁴ et cultum¹⁵ et mores, nec minus quae ad civilia¹⁶ et bellica eius studia pertineant, non alienum¹⁷ erit summatim¹⁸ exponere.

[45] Uiterlijk en kleding

Fuisse traditur excelsa¹⁹ statura, colore candido²⁰, teretibus²¹ membris, ore paulo pleniore²², nigris vegetisque²³ oculis, validudine prospera, nisi quod

---

¹ diffusus	uitgebreid
² publicare	openstellen voor algemeen gebruik
³ comparare	samenstellen
⁴ digerere 3	rangschikken
⁵ siccare	droog leggen
⁶ palus, paludis,	moeras; <i>Pontijnse of Pomptijnse moerassen (Pomptinae paludes), moerasgebied ten zuidoosten van Rome, dat zich vanaf de zuidelijke voet van de Mons Albanus over een lengte van ca. 50 km en een breedte van 6 à 10 km uitstrekte aan beide zijden van de Ufens tot aan de mond van deze rivier tussen Circei en Tarracina. De moerassen maakten deel uit van de vruchtbare Ager Pomptinus en waren mede oorzaak van malaria. De moerassen zijn pas onder Mussolini definitief drooggelegd.</i>
⁷ emittere	laten afvloeien
⁸ Fucinus lacus, ca. 80 km ten oosten van Rome op een hoogte van ca. 700 m gelegen meer ten zuidoosten van Alba Fucens in het land van de Aequi en Marsi. Het meer, dat een oppervlakte had van ca. 150 km ² , bezat geen zichtbare afwatering en bedreigde de omgeving voortdurend met overstromingen. Het is pas in de 19 ^e eeuw definitief drooggelegd.	
⁹ munire	aanleggen
¹⁰ dorsum	rug, bergkam
¹¹ perfodere 5	doorgraven
¹² coercere	bedwingen, bestraffen
¹³ expertus	beproefd, op de proef gesteld
¹⁴ habitus 4	kleding
¹⁵ cultus 4	verzorging
¹⁶ civilis	politiek
¹⁷ alienus	vreemd
¹⁸ summatim	in hoofdpunten
¹⁹ excelsus	rijzig
²⁰ candidus	blank
²¹ teres, teretis	slank
²² plenus	vol
²³ vegetus	energiek

uit de onmetelijke en uitgebreide hoeveelheid wetten juist de beste wetten en die wetten die noodzakelijk waren in zeer weinig boeken bijeen te brengen, om zo groot mogelijke Griekse en Latijnse bibliotheken voor algemeen gebruik open te stellen waarvoor hij Marco Varro de taak had gegeven die aan te leggen en in te delen, om de Pomptijnse moerassen droog te leggen, het Fucinisch meer leeg te laten lopen, een weg aan te leggen van de Adriatische zee over de bergkam van de Apennijnen helemaal tot aan de Tiber, om een kanaal door de Isthmus aan te leggen, om de Daciërs die uit hun gebied Pontus en Thracia binnen gestroomd waren, te straffen, verder om de Parthen de oorlog aan te doen dwars door Klein Armenia heen en om ze pas in een geregeld gevecht aan te vallen, nadat ze eerst op de proef gesteld waren. Terwijl hij met dat soort zaken bezig was en dat overwoog, hield de dood hem daarvan af. Voordat ik daarover zal spreken, zal het niet vreemd zijn eerst in hoofdpunten dat uiteen te zetten wat met zijn gestalte, kleding, verzorging en karakter te maken heeft en evenzo wat zijn beoefening van politiek en oorlog betreft.

[45] Uiterlijk en kleding

Men zegt dat hij van een rijzige statuur is geweest, van een blanke kleur, van slanke ledematen en een beetje voller gelaat, met zwarte en energieke ogen

tempore extremo repente animo linqui atque etiam per somnum exterreri solebat. Comitali¹ quoque morbo bis inter res agendas correptus² est. Circa corporis curam morosior³, ut non solum tonderetur⁴ diligenter ac raderetur⁵, sed velleretur⁶ etiam, ut quidam exprobraverunt⁷, calvitii⁸ vero deformitatem⁹ iniquissime ferret¹⁰ saepe obtrectatorum¹¹ iocis obnoxiam¹² expertus. Ideoque et deficientem¹³ capillum revocare¹⁴ a vertice¹⁵ adsueverat et ex omnibus decretis sibi a senatu populoque honoribus non aliud aut recepit aut usurpavit¹⁶ libentius quam ius laureae coronae perpetuo gestandae¹⁷.

Etiam cultu notabilem¹⁸ ferunt¹⁹: usum enim lato clavo²⁰ ad manus fimbriato²¹ nec umquam aliter quam [ut] super eum cingeretur²², et quidem fluxiore²³ cinctura²⁴; unde emanasse²⁵ Sullae dictum optimates saepius admonentis, ut male praecinctum²⁶ puerum caverent.

[46] Hoge levensstandaard

Habitavit primo in Subura²⁷ modicis aedibus, post autem pontificatum maximum in Sacra via domo publica. Munditiarum²⁸ lautitiarumque²⁹

---

¹ comitalis morbus	epilepsie
² corripere 5	overvallen
³ morosus	lichtgeraakt, kieskeurig
⁴ tondere 2	knippen
⁵ radere 3	scheren
⁶ vellere 3	epileren
⁷ exprobrare	verwijten, verwijtend vermelden
⁸ calvitium	kaalheid
⁹ deformitas	lelijkheid
¹⁰ inique ferre	misnoegd verdragen
¹¹ obtrectator	afgunstige, kwaadwillige criticus
¹² obnoxius + dat.	onderhevig aan
¹³ deficere 5	tekort schieten
¹⁴ revocare	terugroepen, naar voren kappen
¹⁵ vertex, verticis	kruin
¹⁶ usurpare	gebruiken
¹⁷ gestare	dragen
¹⁸ notabilis	opmerkelijk; sc. esse
¹⁹ ferunt	men zegt
²⁰ latus clavus	brede purperen zoom; (<i>latus van de senatoren, angustus van de ridders</i>)
²¹ fimbriatus	met franje
²² cingere 3	omgorden, omgeven
²³ fluxus	golvend, wapperend
²⁴ cinctura	gordel
²⁵ emanare	bekend worden
²⁶ praecingere 3	omgorden
²⁷ Subūra, ae f	de Subura, beruchte wijk in Rome tussen de Cispius, Viminaal en Esquilijn met een levensmiddelenmarkt, kraampjes en kroegen
²⁸ munditiae	reinheid, verzorgd uiterlijk
²⁹ lautitia	weelde

en met een goede gezondheid afgezien van het feit dat het op het eind van zijn leven regelmatig gebeurde dat hij zijn bewustzijn verloor en ook in zijn slaap verschrikt werd. Ook is hij twee keer bij de uitvoer van handelingen ten prooi aan de vallende ziekte gevallen. Betreffende zijn lichaamsverzorging was hij nogal pietluttig, zodat hij niet alleen nauwgezet geknipt en geschoren werd, maar ook geëpileerd, zoals sommigen verwijtend hebben vermeld en dat hij de lelijkheid van zijn kaalheid zeer misnoegd onderging, omdat hij ervoer dat die lelijkheid dikwijls aanleiding tot grappen van afgunstige critici was. Daarom ook had hij de gewoonte, toen zijn haar dunner werd, dat vanaf zijn kruin naar voren te kappen. En van alle aan hem door senaat en volk toegekende eerbewijzen aanvaardde hij noch gebruikte hij een ander met meer plezier dan het recht altijd een lauwerkrans te dragen.

Men zegt dat hij ook opmerkelijk qua kleding was: want hij gebruikte een tunica met brede purperen zoom met mouwen tot aan de handen voorzien van franjes en altijd zo dat hij een ceintuur erop droeg en weliswaar een behoorlijk wapperende ceintuur; vandaar zou Sulla's uitspraak bekend geworden zijn die de optimaten vaker waarschuwde, dat ze op hun hoede moesten zijn voor een knulletje dat slecht omgord was.

[46] Hoge levensstandaard

Hij woonde aanvankelijk in de Subura in een bescheiden huis, maar na zijn ambt van pontifex maximus woonde hij aan de Via Sacra in een huis van de staat. Velen hebben overgeleverd dat hij zeer streefde naar reinheid en

studiosissimum¹ multi prodiderunt: villam in Nemorensi² a fundamentis incohatam³ magnoque sumptu absolutam⁴, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse⁵, quanquam tenuem⁶ adhuc et obaeratum⁷; in expeditionibus tessellata⁸ et sectilia⁹ pavimenta circumtulisse.

[47] Hebzucht

Britanniam petisse spe margaritarum, quarum amplitudinem¹⁰ conferentem¹¹ interdum sua manu exegisse¹² pondus; gemmas, toreumata¹³, signa, tabulas operis antiqui semper animosissime¹⁴ comparasse; servitia rectiora¹⁵ politioraque¹⁶ inmenso pretio, et cuius ipsum etiam puderet¹⁷, sic ut rationibus vetaret inferri.¹⁸

[48] Sociaal gedrag en tucht

Convivatum¹⁹ assidue per provincias duobus tricliniis²⁰, uno quo sagati²¹ palliative²², altero quo togati cum inlustrioribus provinciarum discumberent²³. Domesticam disciplinam in parvis ac maioribus rebus diligenter adeo severeque rexit, ut pistorem²⁴ alium quam sibi panem convivis²⁵ subicientem²⁶

---

¹ studiosus + gen.	strevend naar
² Nemorensis	is het gebied v.h. heilig woud v. Diana bij Aricia, bij wat nu lago di Nemi is
³ incohare	beginnen
⁴ absolvere 3	voltooien
⁵ diruere 3	afbreken
⁶ tenuis	onbeduidend, arm
⁷ obaeratus	in de schulden
⁸ pavimentum tessellatum	mozaïek
⁹ sectilis	met opus sectile
¹⁰ amplitudo	omvang
¹¹ conferre	vergelijken
¹² exigere 3	afwegen
¹³ toreuma, atis n (Gr. leenw.)	gedreven werk, reliëf
¹⁴ animosus	hartstochtelijk
¹⁵ rectus	rijzig
¹⁶ politus	elegant
¹⁷ pudet me + gen.	ik schaam me voor
¹⁸ inferre rationibus	in de boeken zetten
¹⁹ convivari	samen een maaltijd houden
²⁰ triclinium	aanligbed, eetkamer
²¹ sagātus, a, um (sagum)	gekleed in een (soldaten)mantel
²² palliātus, a, um (pallium)	in een (Griekse) mantel (gekleed).
²³ discumbere 3	gaan aanliggen
²⁴ pistor	bakker
²⁵ convivus	disgenoot
²⁶ subicere 5	geven

weelde: hij zou aan een landhuis in Nemorensis begonnen zijn en met grote uitgaven voltooid hebben, maar omdat die niet geheel aan zijn idee beantwoord had, zou hij die geheel hebben laten afbreken, hoewel hij nog arm was en in de schulden zat; hij zou op zijn veldtochten vloeren van mozaïek en opus sectile meegenomen hebben.

[47] Hebzucht

Men zegt dat hij naar Britannia is gegaan in de hoop op parels, waarvan hij een menigte verzamelde en soms met eigen hand het gewicht gewogen heeft; hij zou edelstenen, gedreven werk, beelden, schilderijen van oud werk altijd zeer hartstochtelijk aangeschaft hebben en slaven rijziger en eleganter dan gemiddeld tegen een geweldige prijs en wel zo dat hij zichzelf ook daarvoor schaamde, zodat hij verbood dat dat in de boeken kwam.

[48] Sociaal gedrag en tucht

Hij heeft, zo hebben ze overgeleverd, continu in de provincies gezamenlijke maaltijden gehouden in twee eetkamers, de ene waarin mensen in soldatenmantel of in Griekse mantel, de andere waarin mensen in toga met de aanzienlijkeren van de provincies aan gingen liggen. De huiselijke tucht heeft hij in kleine en grotere aangelegenheden zo nauwgezet en streng gehandhaafd dat hij een bakker, toen die zijn gasten een ander brood dan hem voorschotelde,

compedibus¹ vinxerit, libertum gratissimum² ob adulteratam³ equitis Romani uxorem, quamvis nullo querente, capitali poena adfecerit.

[49] Caesars slechte naam

Pudicitiae⁴ eius famam nihil quidem praeter Nicomedis contubernium⁵ laesit⁶, gravi tamen et perenni⁷ obprobrio⁸ et ad omnium convicia exposito. Omitto Calvi Licini⁹ notissimos versus:

Bithynia quicquid
et pedicator¹⁰ Caesaris umquam habuit.

Praetereo actiones¹¹ Dolabellae et Curionis patris¹², in quibus eum Dolabella 'paelicem¹³ reginae, spondam¹⁴ interiorem regiae lecticae,' at Curio 'stabulum Nicomedis et Bithynicum fornicem¹⁵' dicunt. Missa etiam facio¹⁶ edicta Bibuli¹⁷, quibus proscripsit¹⁸ collegam suum Bithynicam reginam, eique antea regem fuisse cordi, nunc esse regnum. Quo tempore, ut Marcus Brutus refert,

---

¹ compes, compedis

voetboei

² gratus

bekoorlijk

³ adulteratus

tot overspel verleid

⁴ pudicitia

kuisheid, zedigheid

⁵ contubernium

het samenleven, -wonen, vertrouwelijke omgang, hechte vriendschap

⁶ laedere 3

kwetsen

⁷ perennis

voortdurend

⁸ obprobrium

verwijt, smaad, schandvlek

⁹ *Gaius Licinius Macer Calvus (* 82 v.Chr.; † 47 v.Chr.) was een redenaar en dichter in het oude Rome. Hij was een zoon van Gaius Licinius Macer, een ex-praetor die vermoedelijk overeenkomt met de gelijknamige annalist, en een vriend van de beroemde dichter Catullus en van de Romeinse politicus Cinna. Hij haatte de twee rivalen Caesar en Pompeius hartgrondig. Daarom schreef hij verzen waarin hij Caesars vermeende homoseksuele affaire met koning Nicomedes van Bithynië hekelde. In andere gedichten opperde hij zelfs dat ook Pompeius, nota bene een hondstrouwe echtgenoot, homoseksueel zou zijn.*

¹⁰ pedicator

homosexueel, pederast

¹¹ actio

redevoering

¹² pater

de vader, senior

¹³ paelix

minnares, rivale

¹⁴ sponda

bed

¹⁵ fornix m

bordeel

¹⁶ *facere aliquid missum* ik sla geen acht op iets (ik maak iets opgegeven)

¹⁷ *Marcus Calpurnius Bibulus was een Romeins politicus uit de 1e eeuw v.Chr. Hij was een tegenstander van Julius Caesar, met wie hij samen consul was. Hij verzette zich tevergeefs tegen de leges agrariae (akkerwetten) en andere maatregelen die Caesar nam.*

Bibulus was als aanhanger van de senaat een man met enig politiek gewicht binnen de aristocratie. Hij behoorde tot de optimates en zou later ook Gnaeus Pompeius Magnus maior behulpzaam zijn om hem alleen het consulaat te laten bekleden. In de provincia Syria verwierf hij in 52 v.Chr. roem vanwege zijn uitstekende bestuurlijke kwaliteiten. Hij stelde als veldheer echter niet veel voor. Hij trouwde met een dochter van Marcus Porcius Cato Uticensis minor, Porcia. Na Bibulus' dood (kort voor de slag bij Dyrrachium) hertrouwde zij met Marcus Iunius Brutus.

¹⁸ proscribere 3

bekend maken als

in voetboeien heeft geslagen en een vrijgelatene die hem zeer geliefd was, ter dood heeft laten brengen, omdat die overspel gepleegd had met de vrouw van een Romeinse ridder, hoewel niemand daarover klaagde.

[49] Caesars slechte naam

Niets anders heeft ongetwijfeld de reputatie van zijn zedigheid geschaad dan zijn vertrouwelijke omgang met Nicomedes; de smaad hiervan was evenwel ernstig en voor altijd en was bloedgesteld aan verwijten van allen. Ik laat de zeer bekende verzen van Calvus Licinius achterwege:

wat ook maar Bithynia
en de pederast van Caesar heeft gehad.

Ik ga voorbij aan de redevoeringen van Dolabella en Curio senior waarin Dolabella hem “de rivale van de koningin noemt en het inniger matras van de koninklijke draagstoel” en Curio “stal van Nicomedes en Bithynisch bordeel”. Ook sla ik geen acht op de edicten van Bibulus waarin hij zijn eigen collega bekend maakte als Bithynische koningin en dat hem voorheen de koning ter harte is gegaan, nu het koningschap. En in die tijd heeft, zoals

Octavius etiam quidam valitudine mentis liberius dicax¹ conventu maximo, cum Pompeium regem appellasset, ipsum reginam salutavit. Sed C. Memmius etiam ad cyathum² et vinum Nicomedi stesisse obicit³, cum reliquis exoletis⁴, pleno convivio, accubantibus nonnullis urbicis negotiatoribus, quorum refert nomina. Cicero vero non contentus in quibusdam epistulis scripsisse a satellitibus⁵ eum in cubiculum regium eductum in aureo lecto veste purpurea decubuisse⁶ floremque aetatis a Venere orti in Bithynia contaminatum⁷, quondam etiam in senatu defendenti ei Nysae causam, filiae Nicomedis, beneficiaque regis in se commemoranti: 'remove,' inquit, 'istaec, oro te, quando notum est, et quid ille tibi et quid illi tute⁸ dederis.' Gallico denique triumpho milites eius inter cetera carmina, qualia currum prosequentes ioculariter⁹ canunt, etiam illud vulgatissimum¹⁰ pronuntiaverunt:

Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem:
 Ecce Caesar nunc triumphat qui subegit Gallias,
 Nicomedes non triumphat qui subegit Caesarem.

[50] Caesars gerommel met vrouwen

Pronum et sumptuosum in libidines fuisse constans¹¹ opinio est, plurimasque et illustres feminas corrupisse¹², in quibus Postumiam Servi Sulpici, Lolliam Auli Gabini, Tertullam Marci Crassi, etiam Cn. Pompei Muciam. Nam certe Pompeio et a Curionibus patre et filio et a multis exprobratum¹³ est, quod cuius causa post tres liberos exegisset¹⁴ uxorem et quem gemens Aegisthum appellare consuisset¹⁵, eius postea filiam potentiae cupiditate in matrimonium recepisset.

---

¹ dicax	grappig, spottend, vinnig, sarcastisch
² cyathus	lepel, beker (<i>om wijn uit het mengvat in de bekers te scheppen</i>)
³ sc. Caesari	
⁴ exoletus	schandknaap
⁵ satelles, satellitis	trawant
⁶ decumbere 3	gaan liggen
⁷ contaminare	bezoedelen
⁸ = tu (<i>versterkt</i>)	
⁹ ioculariter	grappend
¹⁰ vulgatus	bekend geworden
¹¹ constans	eensluidend
¹² corrumpere, -rupi	verleiden
¹³ exprobrare	verwijten
¹⁴ exigere 3	verdrijven (?)
¹⁵ consuescere 3, -suevi	zich gewennen

Marcus Brutus aanhaalt, ook een zekere Octavius die door geestesziekte te vrij spottend Caesar zelf als koningin begroet heeft, toen hij Pompeius als koning had begroet. Maar Caius Memmius verwijt hem dat hij zelfs bij de beker en de wijn voor Nicomedes gestaan heeft, tezamen met de overige schandknepen, terwijl het gastmaal drukbezocht was en sommige handelaren uit Rome aanlagen, waarvan hij de namen vermeldt. Cicero vond het niet voldoende in sommige brieven geschreven te hebben dat hij door trawanten naar de slaapkamer van de koning weggebracht op een gouden bed in purperen kleren is gaan liggen en dat de jeugdige frisheid van de afstammeling van Venus in Bithynia bezoedeld is; hij zei namelijk ooit ook tegen hem toen hij in de senaat de zaak van Nysa verdedigde, een dochter van Nicomedes en de weldaden van de koning jegen hem in herinnering bracht: “Schrap dat, vraag ik je, omdat bekend is zowel wat hij jou en wat jij hem gegeven hebt.” Tenslotte hebben zijn soldaten tijdens de Gallische triomftocht temidden van de andere liederen, zulke als zij als grap zingen, terwijl ze de wagen begeleidden, ook dat zeer bekend geworden gereciteerd:

Caesar heeft de Galliën heeft onderworpen, Nicomedes Caesar:
Zie, Caesar die de Galliën heeft onderworpen, triomfeert nu,
maar Nicomedes, die Caesar heeft onderworpen, triomfeert niet.

[50] Caesars gerommel met vrouwen

Men meent eensgezind dat hij geneigd tot losbandigheden was en daarbij niet de hand op de knip hield: hij zou zeer vele en aanzienlijke vrouwen hebben verleid, onder wie Postumia van Servius Sulpicius¹, Lollia van Aulus Gabinius², Tertulla van Marcus Crassus, zelfs Mucia van Gnaeus Pompeius. Want in ieder geval is het Pompeius verweten zowel door vader en zoon Curio als ook door velen dat hij uit verlangen naar de macht getrouwd was met de dochter van de man wegens wie hij na drie kinderen zijn vrouw verstoten had en die hij zuchtend Aegisthus placht te noemen.

---

¹ Servius Sulpicius Rufus (c. 105 v.Chr. – 43 v.Chr.), een Romeinse orator en jurist, consul in 51 v.Chr.

² Aulus Gabinius (? - 48/47 v.Chr.) was een Romeins militair en politicus. Hij was consul in 58 v.Chr.

Sed ante alias dilexit Marci Bruti matrem Serviliam, cui et proximo suo consulatu sexagens¹ sestertium² margaritam mercatus est³ et bello civili super alias donationes amplissima praedia⁴ ex auctionibus⁵ hastae minimo⁶ addixit⁷; cum quidem plerisque vilitatem⁸ mirantibus facetissime⁹ Cicero: 'quo¹⁰ melius,' inquit, 'emptum¹¹ sciatis, tertia¹² deducta¹³'; existimabatur enim Servilia etiam filiam suam Tertiam Caesari conciliare¹⁴.

[51] Seks buiten de city

Ne provincialibus quidem matrimoniis abstinuisse¹⁵ vel¹⁶ hoc disticho¹⁷ apparet iactato¹⁸ aequae a militibus per Gallicum triumphum:

Urbani, servate uxores: moechum¹⁹ calvom²⁰ adducimus.
Aurum in Gallia effutuisti²¹, hic sumpsisti mutuum²².

[52] Koninklijke relaties

Dilexit et reginas, inter quas Eunoen Mauram²³ Bogudis²⁴ uxorem, cui maritoque eius plurima et immensa tribuit, ut Naso²⁵ scripsit; sed maxime Cleopatram,

-
¹ sexagens	60 maal
² sestertium	100.000 sestertiën
³ mercari	kopen
⁴ praedium	landgoed
⁵ auctio hastae	veiling
⁶ <i>abl. pretii</i>	
⁷ addicere 3	<i>op een veiling</i> : toewijzen, gunnen
⁸ vilitas	lage prijs
⁹ facetus	grappig, gevat
¹⁰ quo + <i>comp.</i> + <i>coni.</i>	opdat daardoor des te
¹¹ emere 3	kopen
¹²	<i>woordspel met de naam Tertia en het feit dat de dochter Tertia de derde vrouw is die hij krijgt</i>
¹³ deducere 3	naar zijn huis voeren, trouwen
¹⁴ conciliare	aanbevelen, koppelen
¹⁵ abstinere 2 + <i>abl.</i>	zich onthouden van
¹⁶ vel	zelfs
¹⁷	<i>distichon en distichum, ī n (Gr. leenw.) distichon (dubbelvers, samengesteld uit een hexameter en een pentameter).</i>
¹⁸ iactare	spreken, verbreiden
¹⁹ moechus	echtbreker
²⁰ calvus	kaal
²¹ effutuere 3	zich suf neuken, verneuken
²² mutuum	lening
²³	<i>Eunoë Maura was de vrouw van Bogudes, koning van West-Mauretanië. Haar naam is ook gespeld als Euries of Euryes of Eunoa</i>
²⁴ Bogudes, Bogudis	Bogudes, koning van West-Mauretanië
²⁵ Marcus Actorius Naso:	<i>biograaf van Caesar</i>

Maar meer dan de andere vrouwen beminde hij Servilia, de moeder van Marcus Brutus voor wie hij ook tijdens zijn eerst volgende consulaat voor 6.000.000 sestertiën een parel heeft gekocht en aan wie hij tijdens de burgeroorlog afgezien van de overige giften zeer aanzienlijke landgoederen op veilingen voor een zeer kleine prijs toewees. Samen in ieder geval met zeer velen die zich verbaasden over de lage prijs, zei Cicero zeer gevat: “Weet dat de deal nog beter is: Tertia¹ is hiermee getrouwd; men meende namelijk dat Servilia ook haar dochter Tertia aan Caesar koppelde.

[51] Seks buiten de city

Dat hij zelfs niet van huwelijken van mensen in de provincie afbleef, blijkt zelfs uit onderstaand distichon dat op gelijke wijze door zijn soldaten tijdens zijn Gallische triomf geschreeuwd werd:

“Stedelingen, redt jullie vrouwen: wij brengen een kale verleider.
Jij hebt je goud verneukt in Gallia, en hier een lenig opgenomen.”

[52] Koninklijke relaties

Hij heeft ook koninginnen bemind, onder wie Eunoë Maura, de vrouw van Bogudes aan wie hij, behalve aan haar man, zeer vele en geweldige giften heeft toebedeeld, zoals Naso schreef; maar vooral Cleopatra,

---

¹ Het woordspel: het Latijnse *tertia deducta* kan ook betekenen: een derde deel is van de waarde afgehaald.

cum qua et convivia in primam lucem saepe protraxit¹ et eadem nave thalamego² paene Aethiopia tenus³ Aegyptum penetravit, nisi exercitus sequi recusasset, quam denique accitam⁴ in urbem non nisi maximis honoribus praemiisque auctam remisit filiumque natum appellare nomine suo passus est. Quem quidem nonnulli Graecorum similem quoque Caesari et forma et incessu⁵ tradiderunt. M. Antonius adgnitum⁶ etiam ab eo senatui adfirmavit, quae scire C. Matium et C. Oppium reliquosque Caesaris amicos; quorum Gaius Oppius, quasi plane⁷ defensione ac patrocinio⁸ res egeret⁹, librum edidit, non esse Caesaris filium, quem Cleopatra dicat. Helvius Cinna tr. pl. plerisque confessus est habuisse se scriptam paratamque legem, quam Caesar ferre¹⁰ iussisset cum ipse abesset, uti uxores liberorum quaerendorum causa quas et quot uellet ducere¹¹ liceret. At ne cui dubium omnino¹² sit et impudicitiae et adulteriorum flagrasse¹³ infamia, Curio pater quadam eum oratione omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem appellat.

[53] Caesars soberheid

Vini parcissimum¹⁴ ne inimici quidem negaverunt. Marci Catonis est: unum ex omnibus Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium¹⁵ accessisse¹⁶. Nam circa¹⁷ victum¹⁸ Gaius Oppius adeo indifferentem¹⁹ docet, ut quondam ab hospite conditum²⁰ oleum pro viridi²¹ adpositum aspernantibus²² ceteris solum

---

¹ protrahere 3	laten voortduren
² thalamegus	een gondel
³ <i>abl.</i> + tenus	tot aan
⁴ acciere 2	ontbieden, uitnodigen
⁵ incessus 4	manier van lopen
⁶ adgnoscerere 3	erkennen
⁷ plane	absoluut, stellig, zeker
⁸ patrocinium	bescherming
⁹ egere 2 + <i>abl.</i>	gebrek hebben aan, niet hebben
¹⁰ ferre	indienen
¹¹ ducere 3 + <i>acc.</i>	trouwen met
¹² omnino	volstrekt
¹³ flagrare + <i>abl.</i>	branden van, geplaagd worden door
¹⁴ parcus + <i>gen.</i>	zuinig met
¹⁵ sobrius	nuchter
¹⁶ accedere 3 ad	het op zich nemen
¹⁷ circa + <i>acc.</i>	betreffende
¹⁸ victus 4	levenswijze, eten
¹⁹ indifferens	onverschillig
²⁰ conditus	gekruid
²¹ viridis	groen
²² aspernari	afwijzen

met wie hij zowel feestmalen dikwijls voortzette tot het ochtendgloren als ook op dezelfde gondel Egypte binnendrong bijna tot aan Ethiopië, als het leger niet geweigerd had hem te volgen; en uiteindelijk heeft hij haar ontboden in Rome en overladen met slechts de grootste eerbewijzen en beloningen teruggestuurd en toegestaan, toen hun zoon geboren was, die zijn naam te geven. Sommige Grieken hebben in ieder geval overgeleverd dat hij ook op Caesar leek zowel in uiterlijk als in manier van lopen. Marcus Antonius heeft tegenover de senaat bevestigd dat die zoon ook door Caesar erkend was en dat Gaius Matius en Gaius Oppius en de overige vrienden van Caesar dit wisten; maar van hen heeft Gaius Oppius als had de kwestie absoluut verdediging en bescherming nodig, een boek gepubliceerd: het zou niet Caesars zoon zijn van wie Cleopatra dat zei. Helvius Cinna de volkstribuun heeft tegenover zeer velen bekend dat hij een wet op papier en klaar had die Caesar bevolen had in te dienen omdat hij afwezig was dat het hem vrij stond met de vrouwen te trouwen die hij wilde en met zoveel als hij wilde om kinderen te krijgen. Maar opdat absoluut niemand erover twijfelde dat Caesar geplaagd werd door een slechte reputatie van zowel onzedelijk gedrag als ook overspel noemt Curio, de vader, in een bepaalde rede hem de man van alle vrouwen en de vrouw van alle mannen.

[53] Caesars soberheid

Zelfs zijn vijanden hebben niet ontkend dat hij uiterst beheerst was met wijn. De volgende uitspraak is van Marcus Cato: "Als enige van allen heeft Caesar het op zich genomen nuchter de staat ten val te brengen." Want Gaius Oppius vertelt dat hij betreffende eten zo onverschillig was, dat ooit door een gastheer gekruide olie in plaats van groene voorgezet was en dat allen die afwezen,

etiam largius¹ appetisse² scribat, ne hospitem aut neglegentiae aut rusticitatis³ videretur arguere⁴.

[54] Jacht op geld

Abstinentiam⁵ neque in imperiis⁶ neque in magistratibus praestitit⁷. Ut enim quidam monumentis suis testati⁸ sunt, in Hispania pro consule et a sociis pecunias accepit emendicatas⁹ in auxilium aeris alieni et Lusitanorum¹⁰ quaedam oppida, quanquam nec imperata detrectarent¹¹ et adveniendi portas patefacerent, diripuit¹² hostiliter. In Gallia fana¹³ templaque deum donis referta¹⁴ expilavit¹⁵, urbes diruit saepius ob praedam quam ob delictum; unde¹⁶ factum, ut auro abundaret¹⁷ ternisque milibus nummum¹⁸ in libras¹⁹ promercale²⁰ per Italiam provinciasque divenderet. In primo consulatu tria milia pondo²¹ auri furatus²² e Capitolio tantundem inaurati²³ aeris reposuit. Societates ac regna pretio dedit, utqui²⁴ uni Ptolemaeo prope sex milia talentorum suo Pompeique nomine abstulerit. Postea vero evidentissimis

-
- ¹ largus   rijkelijk
² appetere 3   verlangen
³ rusticitas, -tatis   landelijke eenvoud, boersheid
⁴ arguere 3 + gen. criminis beschuldigen van
⁵ abstinentia   bescheidenheid, onthouding
⁶ imperium   opperbevel, commando, ambtsgebied
⁷ praestare   aan de dag leggen
⁸ testari   getuigenis afleggen
⁹ emendicare   bedelen om
¹⁰ *Hispania Lusitania of kortweg Lusitania was een Romeinse provincie op het Iberisch Schiereiland. Ze kwam ongeveer overeen met het huidige Portugal en een deel van Spanje (Extremadura). Ze werd genoemd naar de belangrijkste stam uit het gebied, de Lusitani. Het gebied kwam in de 2e eeuw v.Chr. in Romeinse handen maar werd als bestuurlijke eenheid ingesteld door Augustus in 27 v.Chr. als een keizerlijke provincie.*
¹¹ detrectare   weigeren
¹² diripere 5   plunderen
¹³ fanum   heiligdom
¹⁴ refertus + abl.   vol van
¹⁵ expilare   beroven, leeg plunderen
¹⁶ *relatieve aansluiting*
¹⁷ abundare + abl.   bulken van
¹⁸ = nummorum = sestertiën
¹⁹ libra   pond, in libras – per pond (327 gr.)
²⁰ promercale divendere 3 laten veilen
²¹ pondo   pond
²² furari   stelen
²³ inaurare   vergulden
²⁴ utqui + coni.= ut

maar dat hij als enige zelfs om meer vroeg om niet de indruk te wekken dat hij zijn gastheer beschuldigde hetzij van onachtzaamheid hetzij van boersheid.

[54] Jacht op geld

Bescheidenheid liet hij noch zien in gevallen van oppercommando noch van ambten. Zoals sommigen in hun eigen memoires daarvan getuigenis hebben afgelegd, heeft hij als proconsul in Spanje zowel van de bondgenoten gelden aangenomen waarom hij gebedeld had ter ondersteuning van zijn schulden als ook sommige vestingsteden vijandig geplunderd, hoewel zij zich en niet onttrokken aan de bevelen en hun poorten open stelden voor hem, wanneer hij eraan kwam. In Gallia heeft hij heiligdommen en tempels van de goden die vol geschenken waren, geplunderd en steden verwoest vaker om buit dan om een vergrijp; dit had als gevolg dat hij van goud bulkte en dat hij het in Italië en de provincies voor telkens drieduizend sestertiën per pond liet veilen. Tijdens zijn eerste consulaat heeft hij drieduizend pond goud ontvreemd uit het Capitool en daarvoor in de plaats evenveel aan verguld brons teruggelegd. Hij gaf bondgenootschappen en koninkrijken tegen een prijs weg: zo heeft hij alleen al van Ptolemaeus zesduizend talenten uit naam van hem en Pompeius afgenomen.

rapinis¹ ac sacrilegis² et onera bellorum civilium et triumphorum ac munerum³ sustinuit impendia⁴.

[55] Caesars welsprekendheid

Eloquentia militarique re aut aequavit⁵ praestantissimorum⁶ gloriam aut excessit⁷. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus⁸ patronis⁹ adnumeratus est. Certe Cicero ad Brutum¹⁰ oratores enumerans¹¹ negat se videre, cui debeat Caesar cedere¹², atque eum elegantem, splendidam quoque atque etiam magnificam et generosam¹³ quodam modo rationem dicendi tenere; et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: 'quid? oratorem quem huic antepones¹⁴ eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior¹⁵ aut crebrior¹⁶? quis verbis aut ornatior aut elegantior?' genus eloquentiae dumtaxat¹⁷ adulescens adhuc Strabonis Caesaris¹⁸ secutus videtur, cuius etiam ex oratione, quae inscribitur 'pro Sardis¹⁹', ad verbum nonnulla transtulit in divinationem²⁰ suam. Pronuntiasset autem dicitur voce acuta, ardenti motu gestuque, non sine venustate²¹. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere²²

---

¹ rapina   roverij, buit

² sacrilegium   tempelroof

³ munera *n.pl.*   spelen

⁴ impendium   uitgave

⁵ aequare   evenaren

⁶ praestans   uitmuntend

⁷ excedere 3   overtreffen

⁸ princeps   eerste

⁹ patronus   beschermheer, advocaat

¹⁰ *Epistulae ad Brutum is een verzameling brieven tussen de Romeinse politicus en redenaar Marcus Tullius Cicero en collega-politicus, en samenzweerder tegen Julius Caesar, Marcus Junius Brutus*

¹¹ enumerare   opsommen

¹² cedere 3   wijken, onderdoen

¹³ generosus   edel, voortreffelijk

¹⁴ antepone 3 + *dat.*   stellen boven

¹⁵ acutus   scherp

¹⁶ creber   dicht op elkaar, rijk aan, vol van

¹⁷ dumtaxat   in ieder geval

¹⁸ *Gaius Iulius Caesar Strabo (ca. 140 v. Chr. – Pisae, 85 v. Chr.) was een Romeins senator, proconsul in Asia, aanhanger van zijn zwager Gaius Marius en de vader van Iulius Caesar, de latere dictator van Rome.*

¹⁹ Sardus   Sardijn

²⁰ *De Divinatione is een dialoog in twee boeken van Marcus Tullius Cicero uit 44 v. Chr. Het is een werk over religie dat in thema en in tijd hoort bij zijn De natura deorum en De fato.*

²¹ venustas   bekoorlijkheid

²² temere   ongegrond

Verder heeft hij echter met zeer duidelijke rooftochten en gevallen van heiligschennis zowel de lasten van burgeroorlogen als ook de uitgaven triomfen en spelen gedragen.

[55] Caesars welsprekendheid

Qua welsprekendheid en op het gebied van het krijgswezen heeft hij hetzij de roem van de meest uitmuntenden geëvenaard hetzij overtroffen. Na de aanklacht van Dolabella is hij zonder enige twijfel onder de meest vooraanstaande beschermheren geteld. In ieder geval zegt Cicero toen hij tegenover Brutus de redenaars opsomde, dat hij niemand zag voor wie Caesar zou moeten onderdoen en hij zegt dat hij een verfijnde, ook schitterende en zelfs grootse en op zekere manier edele wijze van spreken had. Aan Cornelius Nepos schreef hij tevens over Caesar als volgt: “Wel. Welke redenaar van die die redenaars die zich alleen met de retoriek hebben bezig gehouden, zul je boven hem stellen? Wie is er of scherper of rijker qua zinnen? Wie qua woorden of sierlijker of verfijnder. In ieder geval schijnt hij als jongeling het type welsprekendheid van Strabo Caesar gevolgd te hebben, uit wiens rede getiteld ‘Voor de Sardijnen’ hij sommige dingen woordelijk heeft overgenomen in een eigen *divinatio*¹. Men zegt echter dat hij met scherpe stem heeft voorgedragen, met vurige bewegingen en gebaren, maar niet zonder charme. Hij heeft enige redes achtergelaten, waaronder sommige ongegrond van hem genoemd worden.

---

¹ een rede waarin de redenaar aangeeft waarom hij als aanklager moet functioneren en niet een ander. Als enige van dit genre is die van Cicero over in het proces tegen Verres.

quaedam feruntur. 'Pro Quinto Metello' non immerito Augustus existimat magis ab actuariis¹ exceptam male subsequentibus² verba dicentis, quam ab ipso editam³; nam in quibusdam exemplaribus⁴ inveno ne inscriptam quidem 'pro Metello,' sed 'quam scripsit Metello,' cum ex persona Caesaris sermo sit Metellum seque adversus communium obtrectatorum⁵ criminationes purgantibus⁶. 'Apud milites' quoque 'in Hispania' idem Augustus vix ipsius putat, quae tamen duplex⁷ fertur: una quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio⁸ ne tempus quidem contionandi⁹ habuisse eum dicit subita hostium incursione.

[56] Caesars literaire nalatenschap

Reliquit et rerum suarum¹⁰ Commentarios¹¹ Gallici civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est: alii Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum¹² imperfectumque librum suppleverit. De commentariis Caesaris Cicero in eodem Bruto sic refert: 'commentarios scripsit valde quidem probandos: nudi¹³ sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta¹⁴; sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis¹⁵ gratum¹⁶ fortasse fecit, qui illa volent calamistris¹⁷ inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit.' De isdem commentariis Hirtius ita praedicat: 'adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta¹⁸, non praebita facultas scriptoribus videatur. [Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, quam bene atque emendate¹⁹,] nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus.' Pollio Asinius parum diligenter parumque integra

---

¹ actuarius	notulist
² subsequi	op de voet volgen, na-apen
³ edere 3	uitgeven
⁴ exemplar <i>n</i>	kopie
⁵ obtrectator	jaloerse kritikaster
⁶ purgare	reinigen, weerleggen
⁷ duplex	tweevoudig, uit twee delen bestaand
⁸ Gaius Asinius Pollio (76 v. Chr. - 5 na Chr.)	was een verdienstelijk Romeins politicus, militair en gelegenheidsauteur.
⁹ contionari	de soldaten toespreken
¹⁰ res suae	zijn krijgdaden, optreden
¹¹ commentarius	verslag
¹² novissimus	laatste
¹³ nudus	naakt, sober
¹⁴ detrahere 3	onttrekken
¹⁵ ineptus	ongepast, smakeloos, dwaas
¹⁶ gratus facere	een plezier doen
¹⁷ calamistrum	krultang, gekunsteldheid; calamistris inurere – in de krul zetten, versieren
¹⁸ praeripere 5 + dat.	wegrukken, ontnemen
¹⁹ emendatus	onberispelijk, foutloos

De rede 'Pro Quinto Metello' beschouwt Augustus niet ten onrechte eerder door notulisten opgetekend, terwijl ze met moeite de woorden van hem, terwijl hij sprak, volgden dan dat ze door hemzelf uitgegeven zijn; want in sommige kopieën vind ik zelfs niet opgeschreven 'Voor Metellus', maar 'De rede die hij voor Metellus geschreven heeft' omdat de taal overeenkomstig de persoon van Caesar is die Metellus en zich verdedigt tegen de beschuldigingen van gemeenschappelijke jaloerse kritikasters. Ook 'Bij de soldaten in Spanje' beschouwt dezelfde Augustus nauwelijks van Caesar zelf, waarvan evenwel gezegd wordt dat hij uit twee delen bestaat: de ene als het ware gehouden in de eerste strijd, de andere in de latere, waarvan Asinius Pollio zegt dat hij zelfs niet daarin de tijd heeft gehad zijn soldaten toe te spreken, omdat de vijand plotseling aanviel.

[56] Caesars literaire nalatenschap

Hij heeft ook van zijn eigen krijgsdaden het verslag van de Gallische en dat van de burgeroorlog tegen Pompeius nagelaten. Want het is niet zeker dat hij de schrijver van de Alexandrijnse en Afrikaanse en Spaanse oorlog is: sommigen beschouwen Oppius als schrijver, anderen Hirtius die ook het laatste en niet voltooide boek van de Gallische oorlog compleet heeft. Over de verslagen van Caesar vertelt Cicero als volgt in datzelfde werk 'Brutus': hij heeft verslagen geschreven die zeker veel bijval verdienen: ze zijn sober, eenvoudig, charmant, alsof het kled van heel de tooi van een rede er vanaf gehaald is, maar terwijl hij wilde dat anderen een bron voor handen hadden opdat wie een geschiedenis wilden schrijven daaruit zouden putten, heeft hij misschien die dwazen die dat overdadig zullen willen versieren, een plezier gedaan, maar de mensen met een gezond verstand ervanaf geschrikt om daarover te schrijven.' Over diezelfde verslagen vermeldt Hirtius het volgende: "Ze worden zozeer in het oordeel van allen geprezen dat het erop lijkt dat aan de schrijvers hun talent ontrukkt is en niet aan hen gegeven is. Hiervoor hebben wij grotere bewondering dan de anderen; de overigen immers weten hoe goed en foutloos,] wij echter ook hoe makkelijk en snel hij die verslagen geschreven heeft." Asinius Pollio meent dat ze te weinig nauwgezet en met te weinig

veritate compositos putat, cum Caesar pleraque et quae per alios erant gesta temere crediderit et quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam¹ ediderit; existimatque rescripturum² et correcturum fuisse. Reliquit et 'De analogia'³ duos libros et 'Anticatones' totidem ac praeterea poema quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus⁴ peractis⁵ ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis⁶ proelii fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit. Epistulae quoque eius ad senatum extant⁷, quas primum videtur ad paginas⁸ et formam memorialis⁹ libelli convertisse, cum antea consules et duces non nisi transversa¹⁰ charta¹¹ scriptas mitterent. Extant et 'Ad Ciceronem', item 'Ad familiares' domesticis de rebus, in quibus, si qua occultius¹² perferenda erant, per notas¹³ scripsit, id est sic structo¹⁴ litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quae si qui investigare et persequi velit, quartam elementorum¹⁵ litteram, id est D pro A et perinde reliquas commutat¹⁶. Feruntur [a puero et] ab adolescentulo¹⁷ quaedam scripta, ut 'Laudes'¹⁸ Herculis, 'Tragoedia 'Oedipus,' item 'Dicta collectanea'¹⁹: quos omnis libellos vetuit Augustus publicari in epistula, quam brevem admodum ac simplicem ad Pompeium Macrum, cui ordinandas bibliothecas²⁰ delegaverat²¹, misit.

---

¹ perperam	verkeerd
² rescribere 3	herschrijven
³ analogia	analogie
⁴ conventus	landdag
⁵ peragere 3	voltooien, houden
⁶ Mundensis	van Munda; <i>de Slag bij Munda vond op 17 maart 45 v.Chr. plaats bij Munda in Hispania, en betekende de definitieve nederlaag van de partij van Pompeius tegen die van Julius Caesar, de Populares.</i>
⁷ extare	overzijn
⁸ pagina	blad (papier), bladzijde, kolom
⁹ memorialis libellus	aantekenboekje
¹⁰ transversus	dwars
¹¹ charta	papier
¹² occultus	geheim
¹³ nota	geheimschrift
¹⁴ struere 3	in elkaar zetten
¹⁵ elementa pl. n.	letters, alfabet
¹⁶ commutare	verwisselen
¹⁷ adolescentulus	zeer jonge man
¹⁸ laus, laudis	roemrijke daad
¹⁹ collectaneus	verzameld
²⁰ bibliotheca	bibliotheek, boekenkast, boekenverzameling
²¹ delegare	opdragen

eerlijke waarheid zijn samengesteld, omdat Caesar zowel zeer vele zaken die door anderen gedaan waren, geloofde als ook die door hem gedaan waren hetzij opzettelijk hetzij ook omdat hij het vergeten was, verkeerd publiceerde; en hij meent dat hij het zou hebben herschreven en verbeterd. Hij heeft en twee boeken 'Over de analogie' en evenzoveel 'Anticatones' en bovendien een gedicht met de titel 'Mars' nagelaten. De eerste van deze boeken heeft hij tijdens zijn tocht over de Alpen gemaakt, toen hij uit Gallia Citerior naar zijn leger terugkeerde na het houden van de landdagen, de boeken daarna tegen de tijd van de slag bij Munda, het laatste terwijl hij van Rome in 23 dagen in

Spanje Ulterior aankwam. Ook zijn brieven aan de senaat zijn nog over, die hij aanvankelijk schijnt te hebben aangepast aan de pagina's en het format van een aantekenboekje, hoewel voorheen consuls en generaals brieven stuurden geschreven op papier in de breedte. Over zijn ook 'Brieven aan Cicero', evenzo 'Brieven aan intimi' betreffende huiselijke kwesties, waarin hij, als sommige zaken ontoegankelijker overgebracht moesten worden, die kwesties in geheimschrift geschreven heeft, dat wil zeggen dat de volgorde van de letters zo geschreven was dat er geen woord van gemaakt kon worden: en als iemand dat wil uitzoeken en achterhalen, dan moet hij de vierde letter van het alfabet, d.w.z de D in plaats van de A en evenzo de rest plaatsen. Men zegt dat sommige werken door hem [als jongen] als jongeman geschreven zijn, bijvoorbeeld 'De roemrijke daden van Hercules', 'De tragedie van Oedipous' en evenzo 'De verzamelde spreuken'. Maar Augustus verbood in een brief dat al deze boeken openbaar gemaakt werden; die brief, zeer kort en eenvoudig, stuurde hij naar Pompeius Macer, aan wie hij het had opgedragen de boekenverzamelingen te ordenen.

[57] Caesars fysieke capaciteiten

Armorum et equitandi¹ peritissimus², laboris ultra³ fidem patiens⁴ erat. In agmine⁵ nonnumquam equo, saepius pedibus anteibat, capite detecto⁶, seu sol seu imber⁷ esset; longissimas vias incredibili celeritate confecit, expeditus⁸, meritoria raeda⁹, centena passuum milia in singulos dies; si flumina morarentur¹⁰, nando¹¹ traiciens¹² vel innixus inflatis¹³ utribus¹⁴, ut persaepe nuntios de se praeveniret¹⁵.

[58] Caesars persoonlijke inzet

In obeundis¹⁶ expeditionibus dubium cautior an audentior, exercitum neque per insidiosa itinera duxit umquam nisi perspeculatus¹⁷ locorum situs¹⁸, neque in Britanniam transvexit, nisi ante per se¹⁹ portus et navigationem et accessum ad insulam explorasset. At idem obsessione²⁰ castrorum in Germania nuntiata per stationes hostium Gallico habitu²¹ penetravit²² ad suos. A Brundisio Dyrrachium inter oppositas classes hieme transmisit²³ cessantibusque²⁴ copiis, quas subsequi²⁵ iusserat, cum ad accersendas²⁶ frustra saepe misisset, novissime²⁷ ipse clam noctu parvulum navigium solus obvoluto²⁸ capite

---

¹ equitari	paard rijden
² peritus + <i>gen.</i>	ervaren in
³ ultra + <i>acc.</i>	verder dan
⁴ patiens + <i>gen.</i>	gehard tegen
⁵ agmen	mars, colonne
⁶ detegere 3	ontbloten
⁷ imber	regen(bui)
⁸ expeditus	lichtbepakt, gevechtsklaar
⁹ meritoria raeda	huurwagen
¹⁰ morari	tegenhouden
¹¹ nare	zwemmen
¹² traicere 5	oversteken
¹³ inflare	opblazen
¹⁴ uter, utris <i>m</i>	leren zak
¹⁵ praevenire + <i>acc.</i>	eerder komen dan
¹⁶ obire	ondernemen, deelnemen aan
¹⁷ perspeculari	verkennen
¹⁸ situs 4	ligging, gesteldheid
¹⁹ per se	persoonlijk
²⁰ obsessio	belegering
²¹ habitus 4	kleding
²² penetrare	doordringen
²³ transmittere 3	oversteken
²⁴ cessare	dralen
²⁵ subsequi	op de voet volgen
²⁶ accersere 3	ontbieden
²⁷ novissime	tenslotte
²⁸ obvolvere 3	bedekken

[57] Caesars fysieke capaciteiten

Hij was zeer ervaren op het gebied van wapens en paardrijden en ongelooflijk bestand tegen inspanning. Op mars ging hij soms te paard, vaker te voet voorop, zonder dat zijn hoofd bedekt was, of er nu zon was of regen; zeer lange reizen legde hij in ongelooflijke snelheid af, met weinig bepakking, met een huurwagen, dag voor dag 100 mijl; als rivieren hem tegenhielden trok hij die zwemmend over of steunend op opgeblazen leren zakken, zodat hij vaak berichten over hemzelf te snel af was.

[58] Caesars persoonlijke inzet

Het is twijfelachtig of hij bij het ondernemen van veldtochten eerder voorzichtig was of een durfal; hij heeft zijn leger en nooit over gevaarlijke wegen geleid tenzij de ligging van het gebied verspied was en pas naar Britannia overgezet nadat hij eerst persoonlijk de havens en de zeereis en de toegang tot het eiland had verkend. Maar tevens is hij, nadat de belegering van een kamp in Germania bericht was, tussen de wachtposten van de vijanden door in Gallische kledij doorgedrongen tot de zijnen. Hij is van Brundisium naar Dyrrachium tussen in de weggeplaatste schepen door in de winter overgestoken en toen de troepen die hij bevolen had hem op de voet te volgen, aarzelden, toen hij tevergeefs vaak bodes gestuurd had om hen te ontbieden, is hij uiteindelijk zelf heimelijk in de nacht in zijn eentje met bedekt hoofd aan boord gegaan van een kleine boot

conscendit, neque aut quis esset ante detexit¹ aut gubernatorem² cedere³ adversae⁴ tempestati⁵ passus est quam paene obrutus⁶ fluctibus.

[59] Caesar en godsdienstig bezwaar

Ne religione⁷ quidem ulla a quoquam incepto⁸ absterritus⁹ umquam vel retardatus¹⁰ est. Cum immolanti¹¹ aufugisset hostia, profectionem adversus Scipionem et Iulium non distulit. Prolapsus¹² etiam in egressu navis verso ad melius omine: 'teneo te,' inquit, 'Africa.' Ad eludendas¹³ autem vaticinationes¹⁴, quibus felix et invictum in ea provincia fataliter¹⁵ Scipionum nomen ferebatur¹⁶, despectissimum¹⁷ quendam ex Corneliorum genere, cui ad opprobrium¹⁸ vitae Salvitoni¹⁹ cognomen erat, in castris secum habuit.

[60] Caesar en risico's

Proelia non tantum destinato²⁰, sed ex occasione sumebat ac saepe ab²¹ itinere statim, interdum spurcissimis²² tempestatibus²³, cum minime quis²⁴ moturum²⁵

---

¹ detegere 3	onthullen
² gubernator	roerganger
³ cedere 3 + dat.	wijken voor
⁴ adversus	nadelig, tegen-
⁵ tempestas	storm
⁶ obruere 3	bedelven
⁷ religio	godsdienstig bezwaar
⁸ inceptum	plan, onderneming
⁹ absterrere 2 ab	afschrikken van
¹⁰ retardare	ophouden, tegenhouden
¹¹ immolare	offeren
¹² prolabi 3	naar voren uitglijden
¹³ eludere 3	bespotten
¹⁴ vaticinatio	voorspelling
¹⁵ fataliter	voorbeschikt
¹⁶ ferre	verbreiden, overal vertellen
¹⁷ despectus	veracht
¹⁸ opprobrium	verwijt
¹⁹ De betekenis van deze naam is onduidelijk.	
²⁰ destinato	volgens plan
²¹ ab + abl.	na
²² spurca tempestas	hondenweer
²³ tempestas	storm
²⁴ = aliquis	men
²⁵ vul aan: Caesarem esse; moveri - zich in beweging zetten	

en niet heeft hij eerder onthuld wie hij was of geduld dat de roerganger week voor de nadelige storm dan toen hij bijna door de golven bedekt was.

[59] Caesar en godsdienstig bezwaar

Zelfs niet door enige godsdienstig bezwaar is hij ooit van enige onderneming afgeschrikt of vertraagd. Toen aan hem bij het brengen van een offer het offerdier ontsnapt was, heeft hij zijn vertrek tegen Scipio en Iuba niet uitgesteld. Toen hij bij het ontschepen voorovergevallen was, heeft hij het voorteken in zijn voordeel uitgelegd; hij zei: "Ik heb jou, Africa, in mijn handen." Echter, om de voorspellingen te bespotten, volgens welke, naar men zei, het voorbeschit was dat de naam Scipio voorspoedig en onoverwinnelijk was, hield hij een zeker persoon van de clan der Scipiones, die het meest veracht was en als verwijt aan zijn levensstijl de bijnaam Salvito had, in zijn kamp bij hemzelf.

[60] Caesar en risico's

Hij ging veldslagen niet alleen aan volgens plan, maar ook als de situatie ernaar was en vaak onmiddellijk na een mars, soms in het grootste hondenweer,

putaret; nec nisi tempore extremo ad dimicandum¹ cunctatior² factus est, quo³ saepius vicisset, hoc minus experiendos casus⁴ opinans⁵ nihilque se tantum adquisiturum⁶ victoria, quantum [. . . . .] hostem fudit, quin⁷ castris quoque exueret⁸: ita [ut] nullum spatium perterritis dabat. Ancipiti⁹ proelio equos dimittebat et in primis suum, quo maior permanendi necessitas imponeretur auxilio fugae erepto¹⁰.

[61] Caesars paard

Utebatur autem equo insigni, pedibus prope humanis et in modum digitorum¹¹ ungulis¹² fissis¹³, quem natum apud se, cum haruspices imperium orbis terrae significare domino pronuntiassent, magna cura aluit¹⁴ nec patientem¹⁵ sessoris¹⁶ alterius primus ascendit; cuius etiam instar¹⁷ pro aede Veneris Genetricis postea dedicavit.

[62] Caesar als buffer

Inclinatam¹⁸ aciem solus saepe restituit obsistens fugientibus retinensque singulos et contortis¹⁹ faucibus convertens in hostem et quidem adeo²⁰ plerumque trepidos, ut aquilifer²¹ moranti²² se cuspide sit comminatus²³, alius in manu detinentis²⁴ reliquerit signum.

---

¹ dimicare	de beslissende slag leveren
² cunctatus	talmend
³ quo ..., hoc ...	hoe ..., des te ...
⁴ casus 4	toeval
⁵ opinari	menen
⁶ acquirere 3	erbij krijgen, verwerven
⁷ quin + <i>coni.</i>	, of ...
⁸ exuere 3 + <i>acc.</i> + <i>abl.</i>	iemand ontdoen van
⁹ anceps	gevaarlijk, riskant, een dubbeltje op zijn kant
¹⁰ eripere 5	ontnemen
¹¹ digitus	vinger
¹² ungula	hoef
¹³ findere 3	splijten
¹⁴ alere 3	voeden, opfokken, grootbrengen
¹⁵ patiens + <i>gen.</i>	duldend
¹⁶ sessor	berijder
¹⁷ instar <i>n. indecl.</i>	beeld
¹⁸ inclinari	beginnen te wankelen, zich terugtrekken
¹⁹ contorquere	omdraaien (met geweld)
²⁰ quidem adeo	ja zelfs zo
²¹ aquilifer	de vaandeldrager van een legioen
²² morari	tegenhouden; <i>subj. Caesar</i>
²³ comminari + <i>dat.</i>	bedreigen
²⁴ detinere 2	vasthouden; <i>subj. Caesar</i>

omdat men dan geenszins dacht dat hij zich in beweging zou zetten; pas op het eind van zijn leven is hij terughoudender geworden om slag te leveren, omdat hij meende dat naarmate hij vaker gezegevierd had, het lot minder getart moest worden en dat hij door een zege geenszins zoveel erbij zou krijgen, als [....] hij verjoeg de vijand of hij ontdeed hem ook van zijn kamp: zo [zoals] gaf hij hun, nadat ze hevig verschrikt waren, geen ruimte. Wanneer de strijd een dubbeltje op zijn kant was, liet hij de paarden wegbrengen en met name het zijne opdat daardoor een des te grotere noodzaak opgelegd werd te volharden omdat hulp om te vluchten ontnomen was.

[61] Caesars paard

Hij gebruikte echter een opvallend paard: het had bijna menselijke voeten en de hoeven waren opgesplitst als vingers; omdat ingewandschouwers bij de geboorte ervan hadden verkondigd dat het paard het gezag over de wereld voor zijn eigenaar beduidde, fokte hij het met grote zorg op en als eerste besteeg hij het paard dat geen andere ruiter duldde; hij heeft ook later een beeld van het paard voor de tempel van Venus Genetrix gewijd.

[62] Caesar als buffer

Dikwijls heeft hij in zijn eentje de slaglinie, wanneer die begon te wankelen, hersteld door in de weg te gaan staan van de vluchtenden en door ieder apart tegen te houden en ook door hen naar de vijand om te keren door hun nek met geweld om te draaien en ja zelfs lieden die meestal zo bang waren dat een vaandeldrager die talmde, hem met zijn schild bedreigd heeft en een ander het vaandel in zijn hand heeft achtergelaten, toen die hem vasthield.

[63] Bewijs van Caesars standvastigheid

Non minor illa constantia eius, maiora etiam indicia fuerint. Post aciem Pharsalicam cum praemissis in Asiam copiis per angustias Hellesponti vectoria¹ navicula² traiceret, L. Cassium partis adversae cum decem rostratis navibus obvium³ sibi neque refugit et comminus⁴ tendens⁵, ultro⁶ ad deditionem hortatus, supplicem ad se recepit.

[64] Zwemmend gered

Alexandriae circa oppugnationem pontis eruptione hostium subita compulsus in scapham⁷ pluribus eodem praecipitantibus⁸, cum desilisset⁹ in mare, nando per ducentos passus evasit ad proximam navem, elata¹⁰ laeva¹¹, ne libelli quos tenebat madefierent¹², paludamentum¹³ mordicus¹⁴ trahens, ne spolio¹⁵ poteretur¹⁶ hostis.

[65] Tucht

Militem neque a moribus neque a fortuna probabat¹⁷, sed tantum a viribus, tractabatque¹⁸ pari severitate atque indulgentia¹⁹. Non enim ubique ac semper, sed cum hostis in proximo esset, coercebat²⁰: tum maxime exactor²¹ gravissimus disciplinae, ut neque itineris neque proelii tempus denuntiaret,

---

¹ vectorius	transport-
² navicula	bootje
³ obvius + <i>dat.</i>	tegemoet komend aan
⁴ comminus	in de buurt
⁵ tendere 3	zeilen
⁶ ultro	ja zelfs
⁷ scapha	bootje
⁸ praecipitare	afsnellen op, terechtkomen in
⁹ desilire	naar beneden springen
¹⁰ eferre	uit (het water) optillen
¹¹ laeva <i>sc. manu</i>	laevus - linker
¹² madefieri	nat worden
¹³ paludamentum	veldheersmantel
¹⁴ mordicus	met de tanden, verbeten
¹⁵ spolium	veldheersbuit
¹⁶ potiri + <i>abl.</i>	zich meester maken van
¹⁷ probare	beoordelen
¹⁸ tractare	behandelen
¹⁹ indulgentia	toegevendheid
²⁰ coerocere 2	bedwingen, binnen de perken houden, bestraffen
²¹ exactor	uitvoerder

[63] Bewijs van Caesars standvastigheid

Die standvastigheid van hem is niet overdreven; de bewijzen daarvan zullen zelfs wel groter zijn. Toen hij na de slag bij Pharsalus troepen naar Asia vooruit gestuurd had en door de engte van de Hellespont met een transportbootje overstak, kwam hem Lucius Cassius van de tegenpartij tegemoet met tien schepen met snebben; hij vluchtte niet en toen hij in diens buurt zeilde, heeft hij hem zelfs aangspoord zich over te geven en hem als smekeling bij zich opgenomen.

[64] Zwemmend gered

In Alexandria is hij bij de bestorming van een brug toen de vijand plotseling een uitval deed, in een bootje gedreven, doordat meer mensen in dezelfde richting stormden; toen hij in zee gesprongen was, is hij door over een afstand van 200 honderd passen te zwemmen ontsnapt naar het schip dat het dichtst in de buurt lag; daarbij hield hij zijn linker hand boven het water opdat niet documenten, die hij vasthield, nat zouden worden en hij trok zijn veldheersmantel tussen de tanden mee om te voorkomen dat de vijand dat als veldheersbuit in de naden zou krijgen.

[65] Tucht

Hij beoordeelde soldaten noch op hun karakter noch op hun status, maar alleen op hun krachten en hij behandelde ze met gelijke strengheid en toegevendheid. Niet immers overal en altijd, maar wanneer de vijand in de directe nabijheid was, hield hij hen binnen de perken. Dan met name was hij een zeer strenge uitvoerder van tucht zodat hij noch het moment van de mars noch van de strijd aankondigde, maar de soldaten klaar en

sed paratum et intentum¹ momentis omnibus quo vellet subito educeret. Quod etiam sine causa plerumque faciebat, praecipue pluviis² et festis diebus. Ac subinde observandum³ se admonens repente interdium vel nocte subtrahebat⁴, augebatque iter, ut serius⁵ subsequens⁶ defatigaret⁷.

[66] Caesar en geruchten

Fama vero hostilium copiarum perterritos non negando minuendove⁸, sed insuper⁹ amplificando ementiendoque¹⁰ confirmabat. Itaque cum expectatio adventus lubae terribilis esset, convocatis ad contionem militibus: 'Scitote¹¹, inquit, 'paucissimis his diebus regem adfuturum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae¹² centum milibus, elephantis trecentis. Proinde¹³ desinant quidam quaerere ultra aut opinari mihi, qui compertum¹⁴ habeo, credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avari.'

[67] Streng en lankmoedig

Delicta neque observabat¹⁵ omnia neque pro¹⁶ modo exsequabatur¹⁷, sed desertorum ac seditiosorum¹⁸ et inquisitor¹⁹ et punitor acerrimus conivebat²⁰ in

---

¹ intentus	aandachtig, uitgerust, slagvaardig
² pluvius	regenachtig
³ observare	in de gaten houden, letten op
⁴ se subtrahere	heimelijk wegtrekken
⁵ serius	later
⁶ subsequi	(op de voet) volgen
⁷ defatigare	afmatten
⁸ minuere 3	afzwakken
⁹ insuper	bovendien
¹⁰ ementiri	liegen
¹¹ <i>archaische vorm van scite</i>	
¹² armatura	bewapening
¹³ proinde	derhalve
¹⁴ comperire	vernemen; compertum habere – zeker weten
¹⁵ observare	opmerken
¹⁶ pro + abl.	overeenkomstig
¹⁷ exsequi	straffen
¹⁸ seditiosus	opstandig
¹⁹ inquisitor	onderzoeksrechter
²⁰ conivere 2	een oogje dicht doen, toegeeflijk zijn

slagvaardig op alle momenten waarop hij zou willen plotseling liet uitrukken. Dit deed hij ook gewoonlijk zonder reden, vooral bij regenbuien en op feestdagen. En terwijl hij telkens weer waarschuwde dat men hem in de gaten moest houden, maakte hij zich plotseling overdag of in de nacht uit de voeten en verlengde hij de mars, opdat hij hen die hem niet op de voet volgden volgden, afmatte.

[66] Caesar en geruchten

Als ze verschrikt waren door geruchten over de vijandelijke troepen, stak hij hun een riem onder het hart, niet door die geruchten te ontkennen of af te zwakken, maar door ze bovendien te versterken en daarover te liegen. Dus toen ze met de stuipen op het lijf de komst van Iuba afwachtten, zei hij, nadat de soldaten ter vergadering geroepen waren: “Weet dat in zeer weinig dagen vanaf nu de koning zal verschijnen met tien legioenen, dertigduizend ruiters en 100.000 lichtbewapende soldaten en driehonderd olifanten. Laten derhalve bepaalde lieden ophouden verder vragen te stellen of meningen te ventileren en laten ze mij, die het zeker weet, geloven; of anders zal ik ze zonder meer op een zeer oud schip zetten en hen daarop laten wegvaren met welke wind ook en naar welke landen ook.”

[67] Streng en lankmoedig

Noch merkte hij alle vergrijpen op noch strafte hij navenant, maar zowel als zeer scherpe onderzoeksrechter als ook bestraffer van deserteurs en opstandigen deed hij een oogje dicht in andere opzichten.

ceteris. Ac nonnumquam post magnam pugnam atque victoriam remisso¹ officiorum munere² licentiam³ omnem passim⁴ lasciviendi⁵ permittebat, iactare⁶ solitus milites suos etiam unguentatos⁷ bene pugnare posse. Nec milites eos pro contione, sed blandiore⁸ nomine commilitones appellabat habebatque tam cultos⁹, ut argento et auro politis¹⁰ armis ornaret, simul et ad speciem¹¹ et quo tenaciores¹² eorum in proelio essent metu damni¹³. Diligebat quoque usque adeo, ut audita clade Tituriana¹⁴ barbam capillumque summiserit¹⁵ nec ante dempserit¹⁶ quam vindicasset¹⁷.

[68] De trouw van zijn soldaten

Quibus rebus et devotissimos¹⁸ sibi et fortissimos reddidit¹⁹. Ingresso²⁰ civile bellum centuriones cuiusque legionis singulos equites e viatico²¹ suo optulerunt, universi milites gratuitam et sine frumento stipendioque²² operam, cum tenuiorum²³ tutelam²⁴ locupletiores²⁵ in se contulissent. Neque in tam diuturno²⁶ spatio quisquam omnino descivit²⁷, plerique capti concessam sibi sub condicione vitam, si militare²⁸ adversus eum vellent, recusarunt.

---

¹ remittere 3	de teugel laten vieren
² munus, muneris	taak
³ licentia	teugelloosheid
⁴ passim	wijd en zijd
⁵ lascivire	uitgelaten zijn
⁶ iactare	met klem zeggen, pochen
⁷ unguentatus	gezalfd
⁸ blandus	verleidelijk, innemend
⁹ colere 3	behandelen, verzorgen, versieren
¹⁰ politus	elegant
¹¹ species	schijn, uiterlijk vertoon
¹² tenax + gen.	vasthoudend aan
¹³ damnum	verlies
¹⁴ Quintus Titurius Sabinus (? - 54 v. Chr.) was een bevelhebber onder Iulius Caesar in Gallië, die vooral bekend is van zijn strijd tegen Ambiorix bij Atuatuca tijdens de Gallische Oorlog. In deze strijd in 54 v. Chr. werd Sabinus door Ambiorix in een hinderlaag gedood.	
¹⁵ summittere 3	laten groeien
¹⁶ demere 3, dempsi	verwijderen
¹⁷ vindicare	wraak nemen
¹⁸ devotus	toegewijd
¹⁹ reddere 3 + 2 acc.	maken
²⁰ ingredi	beginnen
²¹ viaticum	reisgeld, buitgemaakt geld (door soldaten)
²² stipendium	soldij
²³ tenuis	nederig, laag
²⁴ tutelam in se conferre	onder hun hoede nemen
²⁵ locuples, -pletis	rijk
²⁶ diuturnus	lang aanhoudend
²⁷ desciscere 3	afvallig worden
²⁸ militare	dienen (als soldaat)

En soms na een groot gevecht en grote overwinning liet hij de verplichting van taken vieren en stond hij volledige teugelloosheid toe om wijd en zijd zich te buiten te gaan, terwijl hij gewoon was te pochen dat zijn soldaten zelfs als ze gezalfd waren goed konden strijden. Hij noemde hen in het aangezicht van de bijeenkomst geen 'soldaten', maar met een innemender naam 'medesoldaten' en hij had hen zo versierd dat hij hen met wapens uitdoste die elegant door zilver en goud waren, tegelijk zowel voor uiterlijk vertoon als ook opdat ze daardoor des te meer in de strijd daaraan vasthielden uit angst voor het verlies. Hij beminde hen ook zozeer dat hij, toen hij vernomen had van de nederlag van Titurius, zijn baard en haren liet groeien en die niet eerder liet knippen dan dat hij wraak had genomen.

[68] De trouw van zijn soldaten

Hiermee maakte hij hen zeer toegewijd aan hem en zeer dapper. Toen hij de burgeroorlog aangegaan was, hebben de centurions van ieder legioen telkens één ruiter uit eigen zak bekostigd en aangeboden en alle soldaten bij elkaar hebben hun inzet spontaan en zonder graan en soldij aangeboden, toen de rijkere de zwakkeren onder hun hoede hadden genomen. Absoluut niemand is in de zo lang aanhoudende tijdspanne overgelopen; zeer velen hebben, toen ze gevangen genomen waren en hun het leven aangeboden was onder de voorwaarde als ze wilden dienen tegen hem, geweigerd.

Famem et ceteras necessitates, non cum obsiderentur modo sed et si ipsi alios obsiderent, tanto opere¹ tolerabant, ut Dyrrachina² munitione³ Pompeius viso genere panis ex herba, quo sustinebantur⁴, cum feris sibi rem esse dixerit amoverique ocius⁵ nec cuiquam ostendi iusserit, ne patientia et pertinacia⁶ hostis animi suorum frangerentur.

Quanta fortitudine dimicant, testimonio⁷ est quod adverso semel⁸ apud Dyrrachium proelio poenam in se ultro⁹ deposcerunt, ut consolandos¹⁰ eos magis imperator quam puniendos habuerit¹¹. Ceteris proeliis innumeras¹² adversariorum copias multis partibus¹³ ipsi pauciores facile superarunt. Denique una sextae legionis cohors praeposita¹⁴ castello quattuor Pompei legiones per aliquot horas sustinuit paene omnis confixa¹⁵ multitudine hostilium sagittarum, quarum centum ac triginta milia intra vallum reperta sunt. Nec mirum, si quis singulorum facta respiciat, vel Cassi Scaevae centurionis vel Gai Acili militis, ne de pluribus referam. Scaeva¹⁶ excusso¹⁷

---

¹ tanto opere   zozeer

² *De Slag bij Dyrrachium was een van de veldslagen die tussen Iulius Caesar (de populares) en Pompeius (de optimates) werden gevoerd tijdens de Romeinse burgeroorlog.*

Caesar werd in de tang genomen door Pompeius, toen deze Caesar in de stad liet gaan, maar op hetzelfde moment zijn gehele leger de stad liet omsingelen met vestingwerken. De haven van Dyrrachium werd ook afgesloten door de Pompeiaanse vloot. Caesar probeerde zich uit de stad te bevrijden via aanvallen op de Pompeiaanse vestingwerken, maar werd uiteindelijk met hevige verliezen teruggeslagen. Pompeius en zijn commando waren er zo gerust op dat Caesar zich nu zou moeten overgeven, dat ze de fatale fout maakten om hem zich te laten terugtrekken en dat ze geen aanval hebben uitgevoerd. Caesar vluchtte uiteindelijk via een aantal listen met de kern van zijn leger uit Dyrrachium, en ze trokken naar Pharsalus, waar de uiteindelijke, beslissende slag zou worden uitgevoerd.

³ munitio   het versterken, verschansing

⁴ sustinere 2   op de been houden

⁵ ocius *adv.*   snel

⁶ pertinacia   volharding

⁷ testimonium   getuigenis; *dat. finalis*

⁸ semel   één keer, eens, ooit

⁹ ultro   uit zichzelf

¹⁰ consolari   troosten

¹¹ habere + 2 *acc.*   beschouwen als

¹² innumerus   ontelbaar

¹³ *abl. mensurae*

¹⁴ praepondere + *dat.*   aan het hoofd stellen van

¹⁵ configere 3   doorboren

¹⁶ *sc. manu*

¹⁷ excutere 5   uitsteken

Honger en andere noodsituaties verdroegen ze, niet alleen wanneer ze belegerd werden, maar ook als ze zelf anderen belegerden, zozeer dat Pompeius bij de belegering van Dyrrachium, toen hij een soort brood van gras gezien had waarmee zij zich overeind hielden, zei dat hij met beesten te maken had en hij beval dat dat brood snel verwijderd werd en dat niemand dit te zien kreeg opdat niet de gemoederen van de zijnen door de volhardendheid en hardnekkigheid van de vijand gebroken werden.

Als bewijs van hoe dapper zij gestreden hebben, dient het geval dat zij, toen een keer de strijd bij Dyrrachium in het nadeel verliep, uit eigen beweging straf tegen zichzelf hebben geëist zodat de imperator vond dat ze meer getroost dan gestraft moesten worden. In de overige gevechten hebben zij ontelbare troepen van de vijanden makkelijk verslagen, terwijl zijzelf met veel minder waren. Zo heeft bijvoorbeeld één cohort van het zesde legioen dat aan het hoofd van een fort stond, de legioenen van Pompeius gedurende heel wat uren het hoofd geboden, terwijl bijna heel het cohort doorboord was met een massa pijlen van de vijand waarvan er 130.000 binnen de wal zijn aangetroffen. Het is niet vreemd, als men de daden van individuen in ogeschouw neemt, hetzij die van Cassius Scaeva een centurio hetzij die van Gaius Acilius een soldaat, om maar niet over meer te berichten. Hoewel Scaeva's oog uitgestoken was, zijn

oculo, transfixus femore¹ et umero, centum et viginti ictibus² scuto³ perforato⁴, custodiam portae commissi⁵ castelli⁶ retinuit. Acilius navali ad Massiliam proelio iniecta⁷ in puppem⁸ hostium dextera et abscisa⁹ memorabile illud apud Graecos Cynegiri¹⁰ exemplum imitatus¹¹ transiluit in navem umbone obvios agens.

[69] Geen wijken voor opstandelingen

Seditionem per decem annos Gallicis bellis nullam omnino moverunt, civilibus aliquas, sed ut celeriter ad officium redierint, nec tam indulgentia ducis quam auctoritate. Non enim cessit umquam tumultuantibus¹² atque etiam obviam semper iit¹³; et nonam quidem legionem apud Placentiam, quanquam in armis adhuc Pompeius esset, totam cum ignominia¹⁴ missam fecit aegreque¹⁵ post multas et supplicis preces¹⁶, nec nisi exacta de sontibus¹⁷ poena¹⁸, restituit.

[70] Optreden tegen opstand

Decimanos¹⁹ autem Romae cum ingentibus minis²⁰ summoque etiam urbis periculo missionem²¹ et praemia flagitantes²², ardente tunc in Africa bello, neque adire cunctatus²³ est, quanquam deterrentibus amicis, neque dimittere;

---

¹ femur *n*, femoris

dij

² ictus 4

treffer

³ scutum

schild

⁴ perforare

doorboren

⁵ committere 3

toevertrouwen

⁶ castellum

fort

⁷ inicere 5

werpen in

⁸ puppis

achtersteven

⁹ abscindere 3

afhakken

¹⁰ *Cynegirus of Cynaegirus was een oude Griekse generaal van Athene en had drie broers en zussen. Zijn twee broers waren de toneelschrijver Aeschylus en Ameinias, de held van de slag bij Salamis, terwijl zijn zus Philopato was, de moeder van de Atheense tragische dichter Philokles. Bij de slag van Marathon wist hij in de strijd tegen de Perzen niet van wijken en is hij een zeer dappere dood gestorven door de Perzen tot in de zee te achtervolgen.*

¹¹ imitari

navolgen

¹² tumultuari

opstandig zijn

¹³ obviam ire

optreden tegen

¹⁴ ignominia

smaad

¹⁵ aegre

met moeite

¹⁶ prex, precis

smeekbede

¹⁷ sons, sontis

schuldig

¹⁸ poenam exigere de + *abl.* straffen

¹⁹ decimani

soldaten van het tiende legioen

²⁰ mina

dreigement

²¹ missio

ontslag

²² flagitare

eisen

²³ cunctari

aarzelen

dijbeen en schouder doorboord waren, zijn schild met 120 treffers doorboord was, bleef hij toch het fort bewaken dat hem toevertrouwd was. Toen Acilius tijdens een zeeslag bij Marseille zijn rechterhand op de achtersteven van de vijanden had geplaatst en toen die afgehakt was, heeft hij dat gedenkwaardige voorbeeld van Cynegirus bij de Grieken nagevolgd, en sprong hij over op het schip, terwijl hij met de knop van zijn schild tegen de tegemoetkomenden duwde.

[69] Geen wijken voor opstandelingen

Tijdens de Gallische oorlogen zijn zij in die tien jaren volstrekt niet in opstand gekomen, tijdens de burgeroorlogen een paar keer, maar wel zo dat ze snel weer hun taak hervatten en dat niet zo zeer door de toegevendheid van de generaal als wel door zijn gezag. Want hij week nooit voor opstandigen en hij ging hun zelfs altijd tegemoet en hij heeft in ieder geval het negende legioen bij Placentia, hoewel Pompeius nog onder de wapens was, in zijn totaliteit oneervol ontslagen en met moeite na vele, vele en smeekbeden, weer in ere hersteld, slechts nadat de schuldigen gestraft waren.

[70] Optreden tegen opstand

Toen de soldaten van het tiende legioen echter in Rome met enorme dreigementen en zelfs het uiterste gevaar van de stad ontslag en beloningen eisten, juist toen de oorlog in Afrika ontbrand was, heeft hij noch gearzeld naar hen toe te gaan, hoewel zijn vrienden hem probeerden af te schrikken, noch om hen te ontslaan;

sed una voce, qua 'Quirites' eos pro militibus appellarat, tam facile circumegit¹ et flexit, ut ei milites esse confestim² responderint et quamvis recusantem ultro in Africam sint secuti; ac sic quoque seditiosissimum quemque³ et praedae et agri destinati⁴ tertia parte multavit.

[71] Trouw jegens clienten

Studium et fides erga⁵ clientis ne iuveni quidem defuerunt⁶. Masintham nobilem iuvenem, cum adversus Hiempsalem⁷ regem tam enixe⁸ defendisset, ut lubae regis filio in altercatione⁹ barbam invaserit, stipendiarium¹⁰ quoque pronuntiatum¹¹ et abstrahentibus statim eripuit occultavitque apud se diu et mox ex praetura¹² proficiscens in Hispaniam inter officia¹³ prosequentium fascesque¹⁴ lictorum lectica¹⁵ sua avexit.

[72] Dankbaarheid

Amicos tanta semper facilitate¹⁶ indulgentiaque tractavit, ut Gaio Oppio comitanti¹⁷ se per silvestre iter correptoque¹⁸ subita valitudine¹⁹ deversoriolo²⁰, quod unum erat, cesserit et ipse humi ac sub divo²¹ cubuerit²². Iam autem rerum potens²³ quosdam etiam infimi²⁴ generis ad amplissimos honores

-
¹ circumagere 3	van mening doen veranderen
² confestim	ijlings
³ quisque + <i>superlativus</i>	juist de ...sten
⁴ destinare	vaststellen, bepalen
⁵ erga + <i>acc.</i>	jegens
⁶ deesse + <i>dat.</i>	ontbreken bij
⁷ <i>Hiëmpsal II van Numidië (Oudgrieks: Ἰάμψαξ; na 61 v.Chr.) was een Numidische prins en vader van Caesars tegenstander luba I. Hij was van 88 v.Chr. tot 60 v.Chr. koning van Numidië.</i>	
⁸ enixe	met inzet
⁹ altercatio	woordenwisseling
¹⁰ stipendiarius	huurling, belastingplichtig
¹¹ pronuntiare	openlijk uitroepen
¹² praetura	de praetuur, stadhouderschap; 62 v.Chr.
¹³ officium	eerbewijs
¹⁴ fasces	roedenbundel
¹⁵ lectica	draagstoel
¹⁶ facilitas, -tatis	vriendelijkheid
¹⁷ comitari	begeleiden
¹⁸ corripere 5	grijpen, overvallen
¹⁹ valetudo	ziekte
²⁰ <i>dēversōriolum, ī n (demin. v. deversorium)</i>	kleine herberg
²¹ divum	de blote hemel
²² cubare 3, cubui	in bed liggen, slapen
²³ potens + <i>gen.</i>	in het bezit van de macht over
²⁴ infimus	laagst

maar met één woord waarmee hij hen in plaats van 'soldaten' 'Quiriten' had genoemd, heeft hij ze zo makkelijk van mening laten veranderen en op andere gedachten gebracht dat zij ijlings hebben geantwoord dat ze soldaten waren en zij hem, hoewel hij weigerde, uit eigen beweging naar Afrika gevolgd zijn; en ook daarom heeft hij juist de opstandigsten gestraft met het verlies van één derde deel van de bepaalde buit en van het bestemde akkerland.

[71] Trouw jegens cliënten

IJver en trouw jegens cliënten hebben zelfs niet hem als jongeman ontbroken. Hij heeft de adellijke jongeman Masintha, toen hij hem tegenover koning Hiempsal zo energiek verdedigd had dat hij diens zoon Iuba bij een woordenwisseling bij de baard greep, ook toen Samintha belastingplichtig aan de koning verklaard was, ook aan de lieden die hem probeerden mee te trekken onmiddellijk ontruikt en hij verborg hem lang bij zich en later toen hij na zijn praetuur naar Spanje vertrok, heeft hij hem in zijn draagstoel meegenomen te midden van de eerbewijzen van de mensen die hem begeleidden en de fasces van de lictoren.

[72] Dankbaarheid

Hij behandelde zijn vrienden altijd met zo een grote vriendelijkheid en toegevendheid, dat hij voor Gaius Oppius, toen die hem begeleidde op mars door het bos en door een onverwachte ziekte geveld was, van een herbergje dat de enige was, afstand heeft gedaan en hij zelf op de grond en onder de blote hemel heeft geslapen. Verder heeft hij echter, toen hij de macht had, sommigen zelfs van de laagste soort aan de aanzienlijkste ereposities geholpen;

provexit¹, cum ob id culparetur², professus palam, si grassatorum³ et sicariorum⁴ ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.

[73] Clementie

Simultates⁵ contra nullas tam graves excepit umquam, ut non occasione oblata⁶ libens⁷ deponeret. Gai Memmi, cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate⁸ rescripserat, etiam suffragator⁹ mox in petitione¹⁰ consulatus fuit. Gaio Calvo post famosa¹¹ epigrammata de reconciliatione¹² per amicos agenti¹³ ultro ac prior scripsit. Valerium Catullum, a quo sibi versiculis de Mamurra perpetua stigmata¹⁴ imposta non dissimulaverat¹⁵, satis facientem¹⁶ eadem die adhibuit¹⁷ cenae hospitioque patris eius, sicut consuerat, uti perseveravit¹⁸.

[74] Beperkte wraak

Sed et in ulciscendo¹⁹ natura lenissimus piratas, a quibus captus est, cum in dicionem²⁰ redegisset, quoniam suffixurum²¹ se cruci²² ante iuraverat, iugulari²³ prius iussit, deinde suffigi; Cornelio Phagitae, cuius quondam nocturnas insidias

---

¹ provehere 3 ad	bevorderen naar
² culpare	beschuldigen
³ grassator	straatlover, leegloper
⁴ sicarius	sluipmoordenaar
⁵ similtas	vijandschap, rivaliteit
⁶ offerre	aanbieden
⁷ libens	graag
⁸ acerbitas, -tatis	onvriendelijkheid, bitterheid
⁹ suffragator	kiezer, begunstiger, aanhanger
¹⁰ petitio	het dingen naar
¹¹ famosus	beledigend, krenkend
¹² reconciliatio	verzoening
¹³ agere 3	optreden, onderhandelen
¹⁴ stigma, stigmatis	brandmerk, beschimping
¹⁵ dissimulare	verhullen, ontkennen
¹⁶ satisfacere 5	genoegdoening geven
¹⁷ adhibere 2 + dat.	laten deelnemen aan, uitnodigen
¹⁸ perseverare	volhouden
¹⁹ ulcisci	wreken, straffen
²⁰ dicio	zeggenschap
²¹ suffigere 5 + dat.	vast maken aan
²² crux, crucis	kruis
²³ iugulare	kelen

toen hij hiervan beschuldigd werd, zei hij openlijk dat hij, als hij bij het beschermen van zijn eigen waardigheid gebruik gemaakt had van de hulp van straatrovers en sluipmoordenaars, zulke mensen ook op zijn beurt op gelijke wijze zou bedanken.

[73] Clementie

Daarentegen heeft hij nooit enige zo ernstige vijandschappen opgelopen dat hij niet graag, als de gelegenheid zich had voorgedaan, die beëindigde. Hij is zelfs later bij het dingen naar het consulaat begunstiger geweest van Gaius Memmius op wiens zeer scherpe redes hij met niet mindere bitterheid geantwoord had. Hij heeft uit eigen beweging en als eerste een brief gestuurd aan Gaius Calvus, toen die na zijn beruchte epigrammata via vrienden over verzoening onderhandelde. Hij heeft Valerius Catullus van wie hij niet ontkend had dat hem door die met zijn versjes over Mamurra¹ eeuwige brandmerken waren toegediend, toen die hem genoegdoening gaf, op diezelfde dag aan zijn tafel laten zitten en hij bleef gebruik maken van de gastvriendschap met diens vader zoals hij gewoon was geweest.

[74] Bepaalde wraak

Maar ook in het wraak nemen was hij van nature zeer zacht: zo heeft hij bevolen dat de piraten, door wie hij gevangen genomen is, omdat hij voorheen gezworen had dat hij ze aan het kruis zou hechten, toen hij ze in zijn macht gebracht had, eerst gewurgd werden en daarna aan het kruis gehecht; hij heeft het nooit verdragen Cornelius Phagita te schaden, aan wiens hinderlaag in de

---

¹ Mamura was een Romeinse bevehebber van Caesar uit de ridderstand, volgens Catullus (*Carmen 29*) zou hij een homoseksuele relatie met Caesar gehad hebben.

aeger ac latens¹, ne perduceretur ad Sullam, vix praemio dato evaserat², numquam nocere sustinuit³; Philemonem a manu servum⁴, qui necem suam per venenum inimicis promiserat, non gravius quam simplici morte puniit; in Publium Clodium Pompeiae uxoris suae adulterum atque eadem de causa pollutarum⁵ caerimoniarum⁶ reum⁷ testis citatus⁸ negavit se quicquam comperisse⁹, quamvis et mater Aurelia et soror Iulia apud eosdem iudices omnia ex fide¹⁰ re[t]tulissent; interrogatusque, cur igitur repudiasset¹¹ uxorem: 'quoniam,' inquit, 'meos tam suspicione quam crimine iudico carere¹² oportere.'

[75] Gematigdheid en clementie

Moderationem¹³ vero clementiamque cum in administratione¹⁴ tum in victoria belli civilis admirabilem exhibuit. Denuntiante¹⁵ Pompeio pro hostibus se habiturum¹⁶ qui rei publicae defuissent, ipse medios et neutrius partis suorum sibi numero¹⁷ futuros pronuntiavit. Quibus autem ex commendatione¹⁸ Pompei ordines¹⁹ dederat, potestatem transeundi ad eum omnibus fecit. Motis apud Ilerdam²⁰ deditio²¹ condicionibus²², cum, assiduo²³ inter utrasque partes usu²⁴ atque commercio²⁵, Afranius et Petreius deprehensos intra castra Iulianos

---

¹ latere 2	zich schuil houden
² evadere 3	ontsnappen aan
³ sustinere 2	verdragen
⁴ servus a manu	klerk
⁵ polluere 3	verontreinigen, onteren, schenden
⁶ caerimonia	eerbiedwaardigheid
⁷ reus + gen.	beschuldigd wegens
⁸ citare	opvoeren, oproepen
⁹ comperire	vernemen
¹⁰ ex fide	onder ede
¹¹ repudiare	verstoten
¹² carere 2 + abl.	zijn zonder
¹³ moderatio	gematigdheid
¹⁴ administratio	bestuur
¹⁵ denuntiare	verkondigen
¹⁶ habere pro + abl.	beschouwen als
¹⁷ esse numero + gen.	gelden als, gerekend worden onder
¹⁸ commendatio	aanbeveling
¹⁹ ordo, ordinis	rang van centurio
²⁰ De Slag bij Ilerda was een van de confrontaties tussen de aanhangers van Iulius Caesar (de populares) en Pompeius (de optimates) tijdens de burgeroorlog tussen Pompeius en Caesar. De slag tussen Caesar en Pompeius' generaals Lucius Afranius en Marcus Petreius vond plaats in juni 49 v.Chr. bij de stad Ilerda, het hedendaagse Lerida.	
²¹ deditio	overgave
²² condiciones movere	voorwaarden stellen
²³ assiduus	voortdurend
²⁴ usus 4	omgang
²⁵ commercium	handel

nacht hij ooit, toen hij ziek was en zich schuil hield opdat hij niet overgebracht werd naar Sulla, met moeite ontsnapt was door een beloning te geven; hij heeft Philemon, een klerk, die Caesars dood door vergif aan zijn vijanden beloofd had, niet zwaarder gestraft dan met een simpele dood; met betrekking tot Publius Clodius de echtbreker van zijn vrouw en die om diezelfde reden aangeklaagd was wegens het schenden van eerbiedwaardigheid, zei hij dat hij niets vernomen had, hoewel en zijn moeder Aurelia en zijn zuster Lulia bij dezelfde rechters alles onder ede hadden vermeld; en toen hem gevraagd was, waarom hij dus zijn vrouw had verstoten, zei hij: "Omdat ik vind dat de mijnen evenzeer vrij van verdenking als van beschuldiging moeten zijn."

[75] Gematigdheid en clementie

Hij legde echter een bewonderenswaardige gematigdheid en clementie zowel in zijn bestuur als ook bij zijn overwinning in de burgeroorlog aan de dag. Toen Pompeius aankondigde dat hij diegenen als vijand zou beschouwen die de staat niet zouden hebben gesteund, kondigde hijzelf aan dat in zijn ogen diegenen die neutraal zouden zijn en tot geen van beide partijen zouden behoren, zouden gelden als de zijnen. Al de mensen echter die hij op aanbeveling van Pompeius de rang van centurio had gegeven, gaf hij de gelegenheid om naar Pompeius over te lopen. Nadat bij Ilerda voorwaarden voor overgave gesteld waren, toen Afranius en Petreius, terwijl er onafgebroken omgang en handel tussen beide partijen was, de aanhangers van Lulius die gegrepen waren tussen de kampen in, gedood hadden uit plotseling berouw,

subita paenitentia¹ interfecissent, admissam² in se perfidiam non sustinuit imitari. Acie³ Pharsalica proclamavit, ut civibus parceretur, deincepsque nemini non suorum quem vellet unum partis adversae⁴ servare concessit. Nec ulli perisse nisi in proelio reperientur, exceptis dum taxat⁵ Afranio et Fausto et Lucio Caesare iuvene; ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos⁶ putant, quorum tamen et priores post impetratam⁷ veniam⁸ rebellaverant⁹ et Caesar libertis servisque eius ferro et igni crudelem in modum¹⁰ enectis¹¹ bestias quoque ad munus populi comparatas¹² contrucidaverat. Denique tempore extremo¹³ etiam quibus nondum ignoverat¹⁴, cunctis in Italiam redire permisit magistratusque et imperia capere; sed et statuas Luci Sullae atque Pompei a plebe disiectas¹⁵ reposuit; ac si qua posthac aut cogitarentur gravius adversus se aut dicerentur, inhibere¹⁶ maluit quam vindicare. Itaque et detectas coniurationes conventusque nocturnos non ultra¹⁷ arguit¹⁸, quam ut edicto ostenderet esse sibi notas¹⁹, et acerbe loquentibus satis²⁰ habuit pro contione denuntiari ne perseverarent, Aulique Caecinae criminosisimo libro et Pitholai carminibus maledicentissimis laceratam²¹ existimationem²² suam civili²³ animo tulit.

---

¹ paenitentia	berouw
² admittere in + acc.	begaan tegen
³ acies 5	slagveld, slaglinie
⁴ adversa pars	de tegenpartij
⁵ dumtaxat	slechts
⁶ interimere 3	doden
⁷ impetrare	gedaan krijgen
⁸ venia	vergiffenis
⁹ rebellare	de strijd hervatten
¹⁰ in .... modum	op ... wijze
¹¹ enecare	doden
¹² comparare	verwerven
¹³ tempore extremo	aan het eind van zijn leven
¹⁴ ignoscere 3 + dat.	vergeven
¹⁵ discicere 5	van hun sokkel werpen
¹⁶ inhibere 2	afremmen, beteugelen
¹⁷ ultra ... quam ...	niet verder ... dan ...
¹⁸ arguere 3	beschuldigen, veroordelen
¹⁹ notus	bekend; <i>vreemd dat notas hier congrueert met het vrouwelijke coniurationes, terwijl conventus mannelijk is en het dan meer te verwachten zou zijn dat nota onzijdig zou zijn</i>
²⁰ satis habere 2	het genoeg vinden
²¹ lacerare	verscheuren
²² existimatio	reputatie, aanzien
²³ civilis	vriendelijk

heeft Caesar het niet opgebracht om de vertrouwensbreuk jegens hem na te volgen. In de slag bij Pharsalus kondigde hij af dat de burgers gespaard zouden worden en daarna stond hij iedereen der zijnen toe iedereen van de tegenpartij die hij wilde te sparen. Men zal bevinden dat er alleen in de strijd mensen omgekomen zijn, met uitzondering slechts van Afranius en Faustus en de jongeling Lucius Caesar; en men meent dat zelfs zij niet volgens de wens van Caesar zelf gedood zijn, van wie evenwel en de eerste twee nadat ze vergiffenis hadden gekregen weer in opstand waren gekomen en van wie Lucius Caesar na diens vrijgelatenen en slaven wreed met ijzer en vuur gedood te hebben ook dieren verworven voor spelen voor het volk had gedood. Uiteindelijk aan het eind van zijn leven heeft hij ook alle mensen die hij nog geen vergiffenis geschonken had, toegestaan terug te keren in Italië en ambten en opperbevelen te krijgen; maar ook zette hij weer de standbeelden van Lucius Sulla en Pompeius terug die door het volk tegen de grond gegooid waren; en als er nadien dingen hetzij van erger betekenis tegen hem gedacht of gezegd werden, wilde hij die liever beteugelen dan bestraffen. Dus zowel veroordeelde hij aan het licht gebrachte samenzweringen en nachtelijkse bijeenkomsten niet verder dan dat hij bij edict liet zien dat ze bij hem bekend waren en hij vond het voldoende om in een vergadering aan hen die op hem afgaven te laten weten daarmee niet verder te gaan. Dat zijn aanzien door het uiterst beschuldigende boek van Aulus Caecina en de zeer beledigende gedichten van Pitholaus aan flarden was, verdroeg hij met vriendelijk gemoed.

[76] Overdreven eerbewijzen

Praegravant¹ tamen cetera facta dictaque eius, ut et abusus² dominatione et iure caesus existimetur. Non enim honores modo nimios³ recepit: continuum consulatum, perpetuam dictaturam praefecturamque morum, insuper⁴ praenomen⁵ Imperatoris, cognomen Patris patriae, statuam inter reges, suggestum⁶ in orchestra⁷; sed et ampliora etiam humano fastigio⁸ decerni sibi passus est: sedem auream in curia et pro tribunali⁹, tensam¹⁰ et ferculum¹¹ circensi¹² pompa¹³, templa, aras, simulacra iuxta deos, pulvinar¹⁴, flaminem¹⁵, lupercos¹⁶, appellationem mensis e suo nomine; ac nullos non honores ad libidinem cepit et dedit. Tertium et quartum consulatum titulo tenus¹⁷ gessit contentus dicturae potestate decretae cum consulatibus simul atque utroque anno binos consules substituit¹⁸ sibi in ternos novissimos menses, ita ut medio tempore comitia¹⁹ nulla habuerit praeter tribunorum et aedilium plebis praefectosque pro praetoribus constituerit, qui absente²⁰ se res urbanas administrarent²¹. Pridie autem Kalendas Ianuarias repentina consulis morte cessantem²² honorem in paucas horas petenti dedit. Eadem licentia spreto patrio more magistratus in pluris annos ordinavit²³, decem praetoriis viris consularia ornamenta²⁴ tribuit, civitate²⁵ donatos et quosdam e semibarbaris

---

¹ praegravare	zeer zwaar wegen
² abuti	misbruik maken van
³ nimius	te groot
⁴ insuper	bovendien
⁵ praenomen	titel
⁶ suggestus	verhoogde zitplaats
⁷ orchestra	tribune
⁸ fastigium	hoogte, rang
⁹ tribunal <i>n</i>	platform; <i>als animal verbogen</i>
¹⁰ tēnsa, ae f <i>gebracht worden</i>	processie-, godenwagen, <i>waarop bij de ludi circenses de godenbeelden naar de circus</i>
¹¹ ferculum <i>plechtigheden</i>	draagstel, -baar, brancard [<i>pomparum voor godenbeelden bij godsdienstige</i>
¹² circensis	van de circusspelen
¹³ pompa	processie
¹⁴ pulvinar <i>n</i>	kussen (<i>voor de goden</i>); rustbed (<i>voor de keizers</i>)
¹⁵ flamen	priester
¹⁶ luperci kuddes, later Faunus	priesters in dienst van de oud-Romeinse god Lupercus, god van de vruchtbaarheid en
¹⁷ <i>abl.</i> + tenus	tot aan, niet verder dan
¹⁸ substituere 3 + <i>dat.</i>	in de plaats van iemand aanstellen
¹⁹ comitia <i>n.pl.</i>	verkiezingsvergadering
²⁰ = absente ← abesse	
²¹ administrare	regelen
²² cessare	ongebruikt/onvervuld zijn
²³ ordinare in + <i>acc.</i>	benoemen voor
²⁴ ornamentum	onderscheidingsteken
²⁵ civitas	Romeinse burgerrechten

[76] Overdreven eerbewijzen

Zijn overige daden en woorden evenwel wegen zwaar, zodat men meent dat hij en misbruik van zijn heerschappij heeft gemaakt en terecht neergehouwen is. Niet alleen immers heeft hij te grote eerbewijzen ontvangen: een ononderbroken consulaat, eeuwige dictatuur en de praefectuur der zeden, bovendien de titel van imperator, de bijnaam Vader des Vaderlands, een standbeeld temidden van de koningen, een verhoogde zitplaats in de tribune; maar ook heeft hij toegestaan dat er dingen hem toegekend werden die het menselijke niveau overstijgen: een gouden zetel in de curia en op het tribunal, een processiewagen en draagstoel bij de optocht bij de circusspelen, tempels, altaren, beelden naast de goden, een rustbed, een priester, luperci, het noemen van een maand naar zijn eigen naam; en alle eerbewijzen aanvaardde hij en gaf hij naar hartenlust. Zijn derde en vierde consulaat bekleedde hij slechts in naam, omdat hij tevreden was met de macht van de dictatuur die hem toegekend was tegelijk met de consulaten en beide jaren verving hij zichzelf door telkens twee consuls voor telkens de laatste drie maanden, zo dat hij halverwege geen verkiezingen heeft gehouden afgezien van die van de tribunen en volksaedielen en zo dat hij de praetoren door praefecten heeft vervangen, die bij zijn afwezigheid het stedelijk bestuur vormden. Echter daags voor de eerste januari heeft hij, toen een consul plotseling gestorven was, het ambt dat onbekleed was voor een paar uren aan iemand gegeven die erom vroeg. Met diezelfde willekeur heeft hij -daarbij minachtte hij de traditionele gewoonte- magistraten voor meer jaren benoemd, aan tien oud-praetoren de tekenen van consul toebedeeld en hij heeft mensen die het burgerrecht gekregen hadden en sommige halfbarbaarse Galliërs

Gallorum recepit in curiam. Praeterea monetae¹ publicisque vectigalibus² peculiares³ servos praeposuit⁴. Trium legionum, quas Alexandriae relinquebat, curam et imperium Rufioni liberti sui filio exoieto⁵ suo demandavit.

[77] Teugelloze uitspraken

Nec minoris in potentiae⁶ voces propalam⁷ edebat, ut Titus Ampius⁸ scribit: nihil esse rem publicam, appellationem⁹ modo sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras¹⁰, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius¹¹ iam loqui secum ac pro legibus habere quae dicat. Eoque¹² arrogantiae progressus est, ut haruspice tristia et sine corde exta¹³ quondam nuntiante futura diceret laetiora, cum vellet; nec pro ostento ducendum¹⁴, si pecudi¹⁵ cor defuisset.

[78] Verderfelijke afgunst

Verum praecipuum¹⁶ et exitabilem¹⁷ sibi invidiam hinc maxime movit. Adeuntis se cum plurimis honorificentissimisque decretis universos patres conscriptos¹⁸ sedens pro aede Veneris Genetricis exceptit. Quidam putant retentum a Cornelio Balbo¹⁹, cum conaretur assurgere²⁰; alii, ne conatum quidem omnino, sed etiam admonentem Gaium Trebatium²¹ ut assurgeret minus familiari vultu

---

¹ moneta

de munt

² vectigalia *n.pl.*

belastingen

³ peculiaris

eigen, persoonlijk

⁴ praeposere *3 + dat.*

aan het hoofd stellen van

⁵ exoletus

schandknaap

⁶ impotentia

teugelloosheid

⁷ propalam

openlijk

⁸ *De gens Ampia was een plebejische familie in Rome, tijdens de laatste eeuw van de Republiek en tot in de eerste eeuw na Christus. Het eerste lid van de gens dat bekendheid verwierf was Titus Ampius Balbus, die de eerste tribune van het plebs was en vervolgens het praetorschap bekleedde in 59 v. Chr.*

⁹ appellatio

naam

¹⁰ litteras nescire

een analfabeet zijn, een domkop zijn

¹¹ consideratus

bedachtzaam

¹² eo + *gen. part.*

tot dat punt van

¹³ exta *n.pl.*

ingewanden

¹⁴ ducere *3 pro + abl.*

beschouwen als

¹⁵ pecus, pecudis

stuk vee, dier

¹⁶ praecipuus

bijzonder

¹⁷ exitabilis

verderfelijk

¹⁸ patres conscripti

de senatoren

¹⁹ *Lucius Cornelius Balbus was een Romeins politicus, militair en vriend van Iulius Caesar.*

De toevoeging "maior" is om hem van zijn jongere neef te onderscheiden.

²⁰ assurgere *3*

opstaan

²¹ *Gaius Trebatius Testa (ca. 84 v. Chr. – ca. 4 n. Chr.) behoort tot de voornaamste Romeinse rechtsgeleerden van de late Republiek en het vroege principaat. Zijn familie en hijzelf zijn afkomstig uit de stad Velia (door de*

opgenomen in de senaat. Bovendien heeft hij persoonlijke slaven aan het hoofd gesteld van de munt en de staatsbelastingen. De zorg voor en het bevel over de drie legioenen, die hij in Alexandrië liet, heeft hij opgedragen aan zijn schandknaap die de zoon was van zijn vrijgelatene Rufionus.

[77] Teugelloze uitspraken

En hij deed openlijk uitspraken die niet van geringere teugelloosheid waren, zoals Titus Ampius schrijft: dat de staat niets was, slechts een naam zonder lichaam en uiterlijk, dat Sulla een domkop geweest was omdat hij de dictatuur had neergelegd, dat de mensen nu bedachtzamer met hem moesten spreken en als wetten moesten zien wat hij zei. Hij is zo ver met zijn aanmatiging gegaan dat hij zei, toen een ingewandschouwer ooit over sombere ingewanden die ook geen hart hadden, berichtte, dat die ingewanden gunstiger zouden zijn, wanneer hij dat wilde; en dat men het niet als een voorteken moest beschouwen, als een stuk vee geen hart had.

[78] Verderfelijke afgunst

Maar hij verwekte vooral uitzonderlijke en verderfelijke afgunst jegens zichzelf op grond van het volgende. Toen alle senatoren tezamen naar hem toe kwamen met zeer vele en zeer eervolle besluiten, ontving hij ze zittend voor de tempel van Venus Genetrix. Sommigen menen dat hij door Cornelius Balbus is tegengehouden, toen hij probeerde op te staan; anderen menen dat hij het zelfs helemaal niet geprobeerd heeft, maar dat hij zelfs met een minder vriendelijke uitdrukking omgekeken heeft naar Gaius Trebatius toen die hem aanmaande op te staan.

Grieken Elea genaamd) te Lucania. Trebatius was een goede vriend van de redenaar Marcus Tullius Cicero; zijn brieven in de Ad Familiares zijn daarvan getuige. Via Cicero kwam hij ook in contact met Iulius Caesar, en zo met diens adoptiefzoon, de latere keizer Augustus. Quintus Cornelius Maximus was zijn leermeester en Trebatius was op zijn beurt de leraar van de voornaamste juristen van de volgende generatie, waarbij Marcus Antistius Labeo de belangrijkste is. Hij was de auteur van 'De Religionibus' en 'De Iure Civili'. Deze werken werden niet integraal overgeleverd; we kennen ze alleen via citaten uit de Digestae en Institutiones van het Corpus Iuris Civilis van Justinianus (6e eeuw).

respexisse. Idque factum eius tanto intolerabilius est visum, quod ipse triumphanti¹ et subsellia² tribunicia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse adeo indignatus sit, ut proclamaverit: 'repete ergo a me, Aquila, rem publicam tribunus!' et nec destiterit³ per continuos dies⁴ quicquam cuiquam nisi sub exceptione⁵ polliceri: 'si tamen per Pontium Aquilam licuerit⁶.'

[79] Te ver

Adiecit ad tam insignem despecti senatus contumeliam multo arrogantius factum. Nam cum in sacrificio Latinarum⁷ revertente⁸ eo inter inmodicas⁹ ac novas populi acclamationes¹⁰ quidam e turba statuae eius coronam lauream candida¹¹ fascia¹² praeligata¹³ inposuisset et tribuni plebis Epidius Marullus Caesetiusque Flavus coronae fasciam detrahi hominemque duci in vincula iussissent, dolens seu parum prospere motam regni mentionem¹⁴ sive, ut ferebat, ereptam¹⁵ sibi gloriam recusandi, tribunos graviter increpitos¹⁶ potestate privavit¹⁷. Neque ex eo infamiam¹⁸ affectati¹⁹ etiam regii nominis discutere²⁰ valuit, quanquam et plebei regem se salutanti Caesarem se, non regem esse responderit et Lupercalibus²¹ pro rostris a consule Antonio admotum saepius capiti suo diadema²² reppulerit atque in Capitolium Iovi

---

¹ triumphare	een triomftocht houden
² subsellium	bank
³ desistere 3	ophouden
⁴ continuus	aaneengesloten, verscheidene opeenvolgende (dagen)
⁵ exceptio	voorbehoud
⁶ licet per	het mag van
⁷ Latinae	Latijnse feest
⁸ revertere 3	terugkeren
⁹ inmodicus	onmatig
¹⁰ acclamatio	toejuicing
¹¹ candidus	wit
¹² fascia	reep
¹³ praeligare	omwinden
¹⁴ mentio	melding
¹⁵ eripere 5 + dat.	ontnemen aan
¹⁶ increpare	toesnauwen
¹⁷ privare + abl.	beroven van
¹⁸ infamia	slechte naam, schandvlek
¹⁹ affectare	nastreven
²⁰ discutere 5	afschudden
²¹ Lupercalia, ium en ōrum n (= Lupercal ludicrum of sacrum Lupercal) feest v. Lupercus (= Faunus) op 15 februari	
²² diadema n	kroon

En deze daad van hem scheen des te ondraaglijker, omdat hijzelf zo verontwaardigd was dat Pontius Aquila, toen Caesar een triomftocht hield en langs de banken van de tribunen reed, als enige van het college niet opgestaan was, dat hij openlijk uitriep: “Vraag dus, Aquila, als tribuun de staat van mij terug !” en hij niet opgehouden is dagen achtereen mensen alleen maar dingen te beloven onder voorbehoud: “als evenwel Aquila het heeft goed gekeurd.”

[79] Te ver

Hij voegde aan de zo opvallende schande van het verachten van de senaat een veel aanmatigender daad toe. Want toen hij ten tijde van het offer van het Latijnse feest terugkeerde onder onmatige en ongekende toejuichingen van het volk en een zeker persoon uit de menigte op zijn standbeeld een lauwerkrans met een witte band omwonden geplaatst had en de volkstribunen Epidius Marullus en Caesetius Flavus bevolen hadden die band van de krans te rukken en de kerel in de boeien te slaan, heeft hij de tribunen enorm uitgescholden en hen van hun macht beroofd, omdat hij het betreurde hetzij dat de gedachte aan het koningschap te weinig succesvol naar voren gebracht was hetzij dat, zoals hij het bracht, hem de roem van het weigeren ontnomen was. Niet kon hij sindsdien de smaad van het najagen van zelfs de titel koning van zich afwerpen, hoewel hij én heeft geantwoord aan het volk, toen hem dat als koning groette, dat hij Caesar en niet een koning was én hij op de Lupercalia op de rostra de diadeem die door de consul Antonius vaker naar zijn hoofd gebracht was, weggeduwd heeft en die naar het Capitool naar Iuppiter Optimus

Optimo Maximo miserit. Quin etiam varia fama percrebruit¹ migraturum Alexandream vel Ilium, translatis simul opibus² imperii exhaustaque Italia dilectibus³ et procuratione⁴ urbis amicis permissa, proximo autem senatu Lucium Cottam quindecimvirum⁵ sententiam dicturum, ut, quoniam fatalibus⁶ libris contineretur⁷ Parthos nisi a rege non posse vinci, Caesar rex appellaretur.

[80] De samenzwering

Quae causa coniuratis⁸ maturandi⁹ fuit destinata negotia, ne assentiri¹⁰ necesse esset. Consilia igitur dispersim¹¹ antea habita et quae saepe bini ternive ceperant, in unum¹² omnes contulerunt, ne populo quidem iam praesenti statu laeto, sed clam palamque detrectante¹³ dominationem atque assertores¹⁴ flagitante. Peregrinis¹⁵ in senatum allectis¹⁶ libellus¹⁷ propositus¹⁸ est: 'Bonum factum: ne quis senatori novo curiam monstrare velit!' et illa vulgo canebantur:

Gallos Caesar in triumphum ducit, idem in curiam:
Galli bracas¹⁹ deposuerunt, latum clavum²⁰ sumpserunt.

Quinto Maximo suffecto²¹ trimenstrique consule theatrum introeunte, cum lictor animadverti²² ex more iussisset, ab universis conclamatum est non esse eum consulem. Post remotos Caesetium et Marullum tribunos reperta sunt

-
¹ percrebrescere 3	zich verspreiden, bekend worden
² opes <i>pl.</i>	machtsmiddelen, politieke machten, strijdkrachten
³ dilectus 4	lichting
⁴ procuratio	het beheer
⁵ quindecim-virī, ōrum en um m, zelden sg. quindecim-vir, virī	de vijftienmannen, college v. 15 priesters, die toezicht houden op de sibyllijnse boeken
⁶ libri fatales	sibyllijnse boeken
⁷ continere 2	bevatten
⁸ coniuratus	samenzweerder
⁹ maturare	bespoedigen
¹⁰ assentiri	ermee instemmen
¹¹ dispersim	verspreid, hier en daar
¹² in unum conferre	verenigen
¹³ detrectare + <i>acc.</i>	zich onttrekken aan
¹⁴ assertor	bevrijder
¹⁵ peregrinus	buitenlander
¹⁶ allegere	uitkiezen voor opname
¹⁷ libellus	smaadschrift
¹⁸ proponere 3	openlijk ophangen
¹⁹ bracae	wijde broek
²⁰ latus clavus	brede purperen zoom, senatorengewaad
²¹ sufficere 5	ter vervanging kiezen
²² animadvertere 3	aandacht schenken, optreden

Maximus gestuurd heeft. Ja zelfs verspreidde zich een gerucht in verschillende versies dat hij naar Alexandria of Ilium zou verhuizen; tegelijkertijd zouden dan de rijkdommen van het rijk verhuisd zijn en van Italia dat door lichtingen uitgeput was en zou het beheer van de stad aan zijn vrienden overgelaten zijn, maar Lucius Cotta de vijftienman zou op de eerst volgende senaatsvergadering voorstellen Caesar als koning aan te spreken, omdat het in de Sibyllijnse boeken stond dat de Parthen alleen door een koning overwonnen konden worden.

[80] De samenzwering

Dat was reden voor de samenzweerders de onderneming waartoe ze besloten hadden te bespoedigen om te voorkomen dat ze met het voorstel zouden moeten instemmen. De vergaderingen dus die voordien verspreid gehouden waren en de besluiten die dikwijls daar genomen waren door telkens twee of drie, hebben ze allemaal verenigd, terwijl zelfs niet het volk meer blij was met de toestand van dat moment, maar zich heimelijk en openlijk onttrok aan Caesars heerschappij en om bevrijders riep. Toen vreemdelingen in de senaat ter aanvulling gekozen waren, is er een smaadschrift openlijk opgehangen: "Een goede daad: dat niemand een nieuwe senator de curia wil tonen!" En de volgende verzen werden overal gezongen:

Caesar leidt de Galliërs naar een triomf, ook naar de curia:

De Galliërs hebben hun broek afgelegd en de *latus clavus* aangenomen.

Toen Quintus Maximus de consul, die ter vervanging voor drie maanden gekozen was, het theater betrad en een lictor bevolen had dat men volgens gewoonte acht moest geven, is door allen luid geroepen dat hij geen consul was. Nadat de tribunen Caesetius en Marullus aan de kant geschoven waren,

proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium¹. Subscripsere quidam Luci Bruti² statuae: 'utinam viveres!' item ipsius Caesaris:

Brutus, quia reges eiecit, consul primus factus est:
hic, quia consules eiecit, rex postremo factus est.

Conspiratum est in eum a sexaginta amplius³, Gaius Cassius Marcellus⁴ et Decimus⁵ Brutus principibus conspirationis. Qui primum cunctati utrumne in Campo⁶ per comitia⁷ tribus⁸ ad suffragia vocantem partibus divisim e ponte deicerent atque exceptum trucidarent, an in Sacra via vel in aditu theatri adorirentur⁹, postquam senatus Idibus Martiis in Pompei curiam edictus¹⁰ est, facile tempus et locum praetulerunt.

[81] Voortekenen

Sed Caesari futura caedes evidentibus prodigiis¹¹ denuntiata est. Paucos ante menses, cum in colonia Capua deducti lege Julia coloni ad extruendas¹² villas vetustissima sepulcra¹³ dis[s]icerent idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum¹⁴ operis antiqui scrutantes¹⁵ reperiebant, tabula aenea in monumento, in quo dicebatur Capys conditor¹⁶ Capuae sepultus, inventa est conscripta litteris verbisque Graecis hac sententia: quandoque¹⁷ ossa Capyis

---

¹ declarare   verklaren tot, aanwijzen als

² *Lucius Iunius Brutus, in het Latijn gespeld als LVCIVS IVNIVS BRVTVS, was volgens de Romeinse overlevering een van de twee eerste consuls van de Romeinse Republiek. Hij was verantwoordelijk voor het verdrijven van de Tarquiniï, het koningshuis.*

³ amplius   meer dan

⁴ *Marcus Iunius Brutus (85 – 42 v.Chr.), vaak kortweg aangeduid als Brutus, was een Romeins senator en stoïcijn. Hij is vooral bekend als een van de samenzweerders die op 15 maart 44 v.Chr. een dodelijke aanslag op Iulius Caesar pleegden. Eerder had hij in de Slag bij Pharsalus tegen Caesar gevochten aan de zijde van Pompeius, die nochtans zijn vader had vermoord. Na de moord op Caesar leed hij in de Slag bij Philippi als aanvoerder van de legioenen van de "bevrijders" of "republikeinen" een nederlaag tegen de legioenen van Octavianus en Marcus Antonius, waarop hij zelfmoord pleegde.*

⁵ *Decimus Iunius Brutus Albinus was een Romeins militair en politicus, en een van de moordenaars van Iulius Caesar. Decimus Brutus behoorde tot het vooraanstaande geslacht der Iuniërs en was familie van Marcus Iunius Brutus. Als jongeling was hij bevriend met Clodius en Marcus Antonius.*

⁶ *de campus Martius waar o.a. verkiezingen gehouden werden*

⁷ comitia *n.pl.*   de comitia, verkiezingsvergadering

⁸ tribus 4   kiesdistrict

⁹ adoriri   aanvallen

¹⁰ senatum edicere 3   een senaatsvergadering afkondigen

¹¹ prodigium   voorteken

¹² extruere 3   oprichten, aanleggen

¹³ sepulcrum   grafteken

¹⁴ vasculum   vaasjes

¹⁵ scrutari   zoeken

¹⁶ conditor   stichter

¹⁷ quandoque   wanneer ook maar

zijn op de eerst volgende verkiezingen verscheidene stemmen gevonden van mensen die hen tot consuls verklaarden. Sommigen hebben zelfs op het beeld van Lucius Brutus geschreven: “Ach, leefde je maar!” Evenzo op dat van Caesar zelf:

Omdat Brutus als eerste de koningen heeft verbannen, is hij de eerste consul geworden:¹

Hij hier is, omdat hij de consuls heeft verbannen, tenslotte koning geworden.

Door meer dan zestig is er tegen Caesar samengezworen; Gaius Cassius en Marcus en Decimus Brutus waren de voornaamsten van de samenzwering. Eerst talmden zij of zij op de Campus Martius, wanneer hij bij de verkiezingen de kiesdistricten ter stemming riep, hem van de brug moesten werpen en hem dan uit de Tiber moesten vissen en doden of dat ze hem op de Via Sacra bij de ingang tot het theater moesten aanvallen; nadat een senaatsvergadering op de Iden van Maart in de curia van Pompeius afgekondigd was, hebben ze gekozen voor het moment en de plaats die voor het grijpen was.

[81] Voortekenen

Maar aan Caesar is de moord op hem die ging plaats vinden door duidelijke voortekens aangekondigd. Een paar maanden daarvoor, toen in de kolonie Capua kolonisten die daarnaartoe overgebracht waren volgens de lex Iulia zeer oude grafmonumenten kapot maakten om landhuizen te maken en dit des te ijveriger deden, omdat zij heel wat vaaswerk van oude makelij zochten en vonden, is er een bronzen plaquette in een grafmonument gevonden waarvan men zei dat daar Capys de stichter van Capua begraven was; de plaquette was beschreven met Griekse letters en woorden met de volgende zin:

1

detecta¹ essent, fore ut illo prognatus² manu consanguineorum³ necaretur magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur⁴. Cuius rei, ne quis fabulosam⁵ aut commenticiam⁶ putet, auctor est Cornelius Balbus⁷, familiarissimus Caesaris. Proximis diebus equorum greges⁸, quos in traiciendo Rubiconi flumini consecrarat⁹ ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime¹⁰ pabulo¹¹ abstinere¹² ubertimque¹³ flere. Et immolantem¹⁴ haruspex Spurinna monuit, caveret periculum, quod non ultra¹⁵ Martias Idus proferretur¹⁶. Pridie¹⁷ autem easdem Idus avem¹⁸ regaliolum¹⁹ cum laureo²⁰ ramulo²¹ Pompeianae curiae se inferentem volucres²² varii generis ex proximo nemore²³ persecutae ibidem discerpserunt²⁴. Ea vero nocte, cui inluxit²⁵ dies caedis, et ipse sibi visus est per quietem interdum²⁶ supra nubes volitare²⁷, alias cum love dextram iungere; et Calpurnia uxor imaginata²⁸ est conlabi fastigium²⁹ domus maritumque in gremio³⁰ suo confodi³¹; ac subito cubiculi fores³² sponte patuerunt³³.

---

¹ detegere 3	ontbloten
² prognatus + abl.	afstameling van
³ consanguineus	bloedverwant
⁴ vincare	wreken
⁵ fabulosus	fabelachtig, verzonnen
⁶ commenticius	gelogen
⁷ <i>Lucius Cornelius Balbus was een Romeins politicus, militair en vriend van Iulius Caesar. De toevoeging "maior" is om hem van zijn jongere neef te onderscheiden. Balbus werd aan het begin van de 1e eeuw v.Chr. geboren in Gades, het huidige Cádiz, in de provincie Hispania</i>	
⁸ grex	kudde
⁹ consecrare	wijden
¹⁰ pertinax	halstarrig
¹¹ pabulum	groenvoer
¹² abstinere 2 + abl.	zich onthouden van
¹³ ubertim	overdadig
¹⁴ immolari	offeren
¹⁵ ultra + acc.	verder dan
¹⁶ proferre	uitstellen
¹⁷ pridie + acc.	daags voor
¹⁸ avis	vogel
¹⁹ rēgāliolus, ī m	winterkoninkje
²⁰ laureus	laurier-
²¹ ramulus	takje
²² volucris f	vogel
²³ nemus n, nemoris	bos
²⁴ discerpere 3	uiteenrukken
²⁵ illucescere 3	aanbreken
²⁶ interdum	soms
²⁷ volitare	vliegen
²⁸ imaginari	zich inbeelden
²⁹ fastigium	gevel
³⁰ gremium	schoot
³¹ confodere 5	doorboren
³² fores pl.	de deuren
³³ patescere 3	opengaan

wanneer ook maar de botten van Capys ontbloot zijn, zal het gebeuren dat een afstammeling van die door de hand van Capys' bloedverwanten gedood wordt en daarna met grote rampen van Italia gewroken wordt. Opdat niemand denkt dat het verzonnen of gelogen is, de zegsman hiervan is Cornelius Balbus, intieme vriend van Caesar. Hij vernam in de eerst volgende dagen dat de kudde, die hij bij het oversteken van de rivier de Rubicon had gewijd en dolend en zonder wachten had losgelaten, zeer halsstarrig afbleven van het groenvoer en overdadig huilden. En toen hij aan het offeren was waarschuwde de ingewandschouwer Spurrina hem op zijn hoede te zijn voor gevaar dat niet uitgesteld zou worden tot voorbij de Iden van Maart. Maar daags voor diezelfde Iden hebben vogels van verscheidene soort een winterkoninkje dat met een lauriertakje op weg was naar de curia van Pompeius vanuit een naast gelegen woud achtervolgd en uiteengetrokken. Zelfs dacht hij ook zelf in die nacht waarin de dag van de moord op hem aanbrak, in zijn slaap soms boven de wolken te vliegen en dan weer Iuppiter de rechterhand te geven; en zijn vrouw Calpurnia beeldde zich in dat de gevel van het huis instortte en dat haar man in haar schoot doorboord werd; en plotseling gingen de deuren van de slaapkamer uit eigen beweging open.

Ob haec simul et ob infirmam valitudinem diu cunctatus an se contineret¹ et quae apud senatum proposuerat agere differret, tandem Decimo Bruto adhortante, ne frequentis² ac iam dudum opperientis³ destitueret⁴, quinta fere hora progressus est libellumque insidiarum indicem⁵ ab obvio⁶ quodam porrectum⁷ libellis ceteris, quos sinistra manu tenebat, quasi mox lecturus commiscuit⁸. Dein pluribus hostiis caesis, cum litare⁹ non posset, introiit curiam sprete religione Spurinnamque irridens¹⁰ et ut¹¹ falsum arguens¹², quod sine ulla sua noxa¹³ Idus Martiae adessent, quanquam is venisse quidem eas diceret, sed non praeterisse.

[82] De moord

Assidentem conspirati specie¹⁴ officii circumsteterunt, ilicoque¹⁵ Cimber Tillius, qui primas partes susceperat, quasi aliquid rogaturus propius accessit renuentique¹⁶ et gestu¹⁷ in aliud tempus differenti ab utroque umero togam adprehendit: deinde clamantem: 'ista quidem vis est!' alter e Cascis aversum¹⁸ vulnerat paulum infra iugulum. Caesar Cascae brachium arreptum graphio¹⁹ traiecit conatusque prosilire alio vulnere tardatus²⁰ est; utque animadvertit²¹ undique se strictis²² pugionibus²³ peti, toga caput obvoluit²⁴, simul sinistra

---

¹ se continere 2	zich bedwingen
² frequens	talrijk
³ opperiri	wachten
⁴ destituere 3	in de steek laten
⁵ index	verklikkend
⁶ obvius	tegemoetkomend
⁷ porrigere 3	aanreiken
⁸ commiscere 2 + <i>abl.</i>	toevoegen aan
⁹ litare	guntig offeren
¹⁰ irridere 2	uitlachen
¹¹ ut	als
¹² arguere 3	beschuldigen
¹³ noxa	schade
¹⁴ species 5	de schijn
¹⁵ ilico	onmiddellijk
¹⁶ renuere 3	weigeren, afwijzen
¹⁷ gestus 4	gebaar
¹⁸ aversus	afgewend, in de rug
¹⁹ graphium	schrijfstift
²⁰ tardare	tegenhouden
²¹ animadvertere 3	opmerken
²² stringere 3	trekken
²³ pugio	dolk
²⁴ obvolvere 3	bedekken

Tegelijk hierom en wegens een zwakke gezondheid heeft hij lang gearzeld of hij zich moest bedwingen en moest uitstellen uit te voeren wat hij bij de senaat had voorgesteld, maar uiteindelijk op aansporen van Decimus Brutus om niet de talrijken die allang op hem zaten te wachten in de steek te laten, verliet hij ongeveer op het vijfde uur zijn huis; hij kreeg van een zeker persoon die hem tegemoetkwam een briefje dat de hinderlaag verried, maar hij deed het bij de andere documenten, die hij in zijn linkerhand hield, als zou hij het spoedig lezen. Toen daarna meer offerdieren geslacht waren, omdat hij niet een gunstig offer kon brengen, is hij toch de curia ingegaan met verachting van het religieuze bezwaar; daarbij lachte hij Spurinna uit en beschuldigde hij hem ervan als was hij bedrieglijk, omdat de Iden van Maart waren zonder enige schade; Spurinna zei evenwel dat de Iden wel aangebroken waren, maar nog niet voorbij.

[82] De moord

Toen hij ging zitten, gingen de samenzweerders onder het mom van hun taak om hem heen staan en onmiddellijk ging Cimber Tillius, die het eerste bedrijf van de moord had gekregen, op hem af als was hij van plan iets te vragen en toen Caesar met een gebaar hem afwimpelde tot een later moment, greep hij aan beide schouders de toga. Toen hij daarna riep: “Maar dat is geweld!” vewondde de ene van de Cascae hem, toen hij weggedraaid was, een weinig onder de keel. Caesar greep de arm van Casca, stak zijn schrijfstift daardoorheen, probeerde op te springen, maar werd tegengehouden door nog een wond. Zodra hij had bemerkt dat hij van alle kanten met getrokken dolken werd aangevallen, omwikkelde hij zijn hoofd met zijn toga en tegelijk leidde hij

manu sinum¹ ad ima crura² deduxit, quo honestius caderet etiam inferiore corporis parte velata³. Atque ita tribus et viginti plagis⁴ confossus⁵ est uno modo ad primum ictum gemitu⁶ sine voce edito, etsi tradiderunt quidam Marco Bruto irruenti⁷ dixisse: καὶ σὺ τέκνον; Exanimis⁸ diffugientibus cunctis aliquamdiu iacuit, donec lecticae impositum, dependente brachio, tres servoli domum rettulerunt. Nec in tot vulneribus, ut Antistius medicus existimabat, letale⁹ ullum repertum est, nisi quod secundo¹⁰ loco in pectore acceperat.

Fuerat animus¹¹ coniuratis corpus occisi in Tiberim trahere, bona publicare, acta¹² rescindere¹³, sed metu Marci Antoni consulis et magistri equitum Lepidi destiterunt¹⁴.

[83] De erfenis

Postulante ergo Lucio Pisone socero¹⁵ testamentum eius aperitur recitaturque in Antoni domo, quod Idibus Septembribus proximis in Lavicano¹⁶ suo fecerat demandaveratque¹⁷ virgini Vestali maximae. Quintus Tubero tradit heredem¹⁸ ab eo scribi solitum ex consulatu ipsius primo usque ad initium civilis belli Cn. Pompeium, idque militibus pro contione recitatum. Sed novissimo testamento tres instituit¹⁹ heredes sororum nepotes, Gaium Octavium ex dodrante²⁰, et Lucium Pinarium et Quintum Pedium ex quadrante reliquo[s]; in ima cera²¹ Gaium Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit; plerosque percussorum in tutoribus fili, si qui sibi nasceretur, nominavit²², Decimum

---

¹ sinus 4	boezemkleed
² crus, cruris	been
³ velare	bedekken
⁴ plaga	klap
⁵ confodere 3	doorboren
⁶ gemitus 4	gezucht
⁷ irruere 3	afstormen op
⁸ exanimis	ontzield
⁹ letalis	dodelijk
¹⁰ secundus	tweede
¹¹ animus mihi est	ik heb het idee
¹² actum	handeling, besluit
¹³ rescindere 3	ongeldig maken
¹⁴ desistere 3	ervan afzien
¹⁵ socer	schoonvader
¹⁶ Lavicanum/Labicanum	Labicaans landgoed, te Labicum
¹⁷ demandare	toevertrouwen
¹⁸ heres, heredis	erfgenaam
¹⁹ instituere 3	aanstellen
²⁰ dodrans, dodrantis	¾ van het geheel
²¹ cera	wastafeltje
²² nominare in	noemen onder

met zijn linker hand zijn boezemkleed naar beneden tot onderaan zijn benen opdat hij daardoor des te eervoller zou vallen terwijl de onderkant van zijn lichaam bedekt was. En zo is hij met 23 dolksteken doorboord, terwijl hij slechts één maal bij de eerste treffer gezocht heeft zonder stemgeleuid, ookal hebben sommigen overgeleverd dat hij tegen Marcus Brutus gezegd heeft, toen die op hem was afgestormd: “Ook jij, mijn kind?” Terwijl allen uiteenvluchtten, lag hij vrij lang ontzield, totdat drie slaafjes hem op een draagstoel legden, terwijl zijn arm naar beneden hing, en zij hem naar huis brachten. En niet is er onder de zovele wonden, zoals de arts Antistius meende, enige dodelijke wond gevonden afgezien van de wond die hij op de tweede plaats in zijn borst had gekregen.

De samenzweerders hadden het plan gehad zijn lijk, nadat hij vermoord was, in de Tiber te sleuren, zijn goederen verbeurd te verklaren, zijn besluiten ongeldig te verklaren, maar uit angst voor Marcus Antonius de consul en Caesars magister equitum Lepidus hebben ze daarvan afgezien.

[83] De erfenis

Toen dus zijn schoonvader Lucius Piso dat eiste, werd zijn testament geopend en voorgelezen in het huis van Antonius; dit testament had hij op de laatste iden van september op zijn Lavicaanse landgoed opgesteld en aan de Vestalis Maxima toevertrouwd. Quintus Tubero levert over dat vanaf het eerste consulaat van hemzelf tot aan het begin van de burgeroorlog gewoonlijk Gnaeus Pompeius door Caesar als erfgenaam opgeschreven werd en dat dit aan de soldaten in de vergadering voorgelezen is. Maar in zijn laatste testament stelde hij als erfgenamen drie kleinzonen van zijn zusters aan: Gaius Octavius voor drievierde deel en Lucius Pinarius en Quintus Pedius voor het overige vierde deel; onderaan het wastafeltje nam hij zelfs Gaius Octavius als zoon in zijn familie en naam aan; de meesten van zijn moordenaars noemde hij onder de voogden van zijn zoon, als er hem een geboren zou worden, Decimus Brutus

Brutum etiam in secundis heredibus. Populo hortos circa Tiberim publice et viritim trecenos¹ sestertios legavit².

[84] De crematie

Funere indicto³ rogus⁴ exstructus est in Martio campo iuxta Luliae tumulum⁵ et pro rostris aurata aedes ad simulacrum templi Veneris Genetricis collocata; intraque lectus eburneus auro ac purpura stratus⁶ et ad caput tropaeum cum veste, in qua fuerat occisus. Praeferentibus⁷ munera, quia suffecturus⁸ dies non videbatur, praeceptum⁹, ut omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, portaret in Campum. Inter ludos cantata sunt quaedam ad miserationem¹⁰ et invidiam caedis eius accommodata¹¹, ex Pacuvi¹² 'Armorum ludicio':

men¹³ servasse, ut essent qui me perderent?

---

¹ treceni	ieder driehonderd
² legare	vermaken
³ indicere	aankondigen
⁴ rogus	brandstapel
⁵ tumulus	grafheuvel
⁶ sternere, stravi, stratus	bedekken
⁷ praeferre	voor zich uitdragen
⁸ sufficere	voldoende zijn
⁹ praecipere	voorschrijven
¹⁰ miseratio	jammerklacht
¹¹ accommodare	aanpassen

¹² Marcus Pacuvius (*Brindisium*, 220 – *Tarentum*, ca. 130 v.Chr.) was een Romeins schrijver.

Pacuvius was de neef van de dichter Ennius, die hem te Rome in de kringen van de jonge hellenofielen (d.i. liefhebbers van de Griekse cultuur, onder meer de clan der Scipiones) moet hebben geïntroduceerd. Als tragediedichter én kunstschilder paste hij zeer goed in dit milieu, en hij toonde bovendien belangstelling voor de gedachtenstromingen van zijn tijd. Pacuvius overleed op hoge leeftijd, nadat hij zich om gezondheidsredenen in Tarentum had teruggetrokken.

*Reeds vanaf de Oudheid werd hij samen met Accius tot de klassieke dichters van de Romeinse tragedie beschouwd. Verder staat Pacuvius bekend als de doctus (d.i. geleerde), maar deze geleerdheid heeft ook zijn schaduwzijden. Hij weidt graag uit, wordt soms pedant, en zijn woordkeuze neigt naar het vergezochte. Van zijn twaalf bekende tragedies naar Grieks model zijn slechts fragmenten bewaard gebleven. De beroemdste was *Antiope*. Hij schreef ook de *fabula praetexta Paullus*, waarin hij wellicht de overwinning van Lucius Aemilius Paulus Macedonicus bij Pydna (in 168 v.Chr.) verheerlijkte.*

¹³ = mene

noemde hij zelfs onder de erfgenamen in tweede lijn. Het volk vermaakte hij gezamenlijk de tuinen om de Tiber en per man driehonderd sestertiën.

[84] De crematie

Toen zijn begrafenis aangekondigd was, is er een brandstapel opgericht op de Campus Martius naast de tumulus van Iulia en is er voor op de rostra een vergulde tempel naar beeltenis van de tempel van Venus Genetrix geplaatst; en daarin was een ivoren bed bedekt met goud en purpur en bij het hoofd een zegeteken met de kleding waarin hij gedood was. Aan de mensen die hem geschenken brachten, is, omdat de dag niet scheen te zullen voldoen, opgedragen om zich niet te houden aan de rij, maar om over de wegen waarover ieder wilde, die geschenken naar de Campus te brengen. Tijdens de spelen zijn sommige passages uit Pacuvius' 'Iudicium Armorum' gezongen aangepast om hem te bejammeren en ergernis te uiten over de moord op hem

Dat ik redding gebracht heb opdat er mensen zouden zijn om mij te gronde te richtten?

et ex Electra Acili¹ ad similem sententiam. Laudationis² loco³ consul Antonius per praeconem⁴ pronuntiavit senatus consultum, quo omnia simul ei divina atque humana decreverat, item ius iurandum⁵, quo se cuncti pro salute unius astrinxerant⁶; quibus perpauca⁷ a se verba addidit. Lectum pro rostris in forum magistratus et honoribus functi detulerunt. Quem cum pars in Capitolini Iovis cella⁸ cremare pars in curia Pompei destinaret⁹, repente duo quidam gladiis succincti¹⁰ ac bina iacula¹¹ gestantes¹² ardentibus cereis¹³ succenderunt¹⁴ confestimque circumstantium turba virgulta¹⁵ arida¹⁶ et cum subselliis¹⁷ tribunalia, quicquid praeterea ad donum aderat, congessit. Deinde tibicines¹⁸ et scaenici artifices vestem, quam ex triumphorum instrumento¹⁹ ad praesentem usum induerant, detractam²⁰ sibi atque discissam²¹ iniecere flammae et veteranorum militum legionarii arma sua, quibus exculti²² funus celebrabant;

---

¹ Gaius Acilius (Floruit 155 v. Chr.) was een senator en historicus in het oude Rome.

Omwille van zijn positie als senator (al zou hij nooit echt op het politieke voorplan treden) en zijn kennis van het Grieks, werd hij het meest bekwaam geacht om in 155 v. Chr. de filosofen Karneades, Diogenes en Kritolaos, die als gezanten van Athene naar Rome waren gekomen, in de senaat te introduceren en op te treden als tolk. Dankzij zijn vertaalwerk kon Rome ook kennis nemen van de Griekse filosofie. Hij schreef ook een geschiedenis van Rome in het Grieks waarvan we dankzij Dionysius van Halicarnassus weten dat het liep vanaf de stichting van Rome tot 184 v. Chr.. Volgens Titus Livius werd het werk in 142 v. Chr. (toen Marcus Porcius Cato Censorius maior censor was) gepubliceerd. Zijn werk werd geciteerd door Dionysius, Cicero, Plutarchus en de auteur van de *Origo Gentis Romanae*. Het werk werd later door een zekere Claudius, mogelijk Quintus Claudius Quadrigarius, vertaald in het Latijn, maar slechts fragmenten van dit werk zijn overgeleverd. Uit de weinige overgeleverde fragmenten kunnen we opmaken dat hij, net zoals Fabius Pictor, veel aandacht besteedde aan het achterhalen van de oorsprong van de Romeinen en zich eveneens in etiologische discussies stortte. Hij schijnt ook een bijzondere interesse te hebben gehad voor ceremonies en culturele instellingen. Zijn werk werd door Livius *Annales Aciliani* en *Libri Aciliani* genoemd.

² laudatio	lofrede
³ gen. + loco	als
⁴ praeco	heraut
⁵ iusurandum	eed
⁶ se astringere 3	zich verplichten
⁷ perpauci, -ae, -a	zeer weinige
⁸ cella	deel v.d. tempel waar het godenbeeld in een nis stond
⁹ destinare	bepalen, zijn zinnen zetten op
¹⁰ succingere 3	omgorden
¹¹ iaculum	jachtspriet
¹² gestare	dragen
¹³ cereus	fakkel, kaars
¹⁴ succendere 3	aansteken
¹⁵ virgultum	twijg
¹⁶ aridus	droog
¹⁷ subsellium	bank
¹⁸ tibicen	fluitspeler
¹⁹ instrumentum	dracht, tooi
²⁰ detrahere + dat.	aantrekken aan
²¹ descindere 3	verscheuren
²² excultus	uitgedost

en uit de Electra van Acilius met dezelfde strekking. Als lofrede heeft de consul Antonius door middel van een heraut het senaatsbesluit laten afkondigen waarin de senaat tegelijk al het goddelijke en menselijke voor hem besloten had, evenzo de eed waarmee allen zich voor het heil van één hadden verplicht; en hieraan heeft Antonius heel weinig woorden van zijn kant toegevoegd. De magistraten en de mensen, die een ereambt vervuld hadden, hebben zijn baar naar het forum gebracht en voor op de rostra neergezet. Toen een deel zijn zinnen erop zette hem in de kamer van Iuppiter Capitolinus te verbranden en een deel in de curia van Pompeius, hebben plotseling twee lieden omgord met zwaarden en ieder twee jachtsprietten dragend de baar met brandende fakkels in brand gestoken en heeft de menigte omstanders ijlings droge takken en podia samen met de banken en al wat verder om te geven aanwezig was, bijeengebracht. Daarna hebben fluitisten en toneelspelers hun kleren die zij uit de kleren van triomftochten hadden aangetrokken voor de gelegenheid van dat moment, van zich afgetrokken en verscheurd in de vlammen geworpen en de legioensoldaten onder de oudgedienden hebben dat met hun wapens gedaan, waarmee uitgedost zij de begrafenis in groten getale bijwoonden.

matronae etiam pleraeque ornamenta sua, quae gerebant, et liberorum bullas¹ atque praetextas².

In summo publico luctu exterarum gentium multitudo circulatim³ suo quaeque more lamentata⁴ est praecipueque Iudaei, qui etiam noctibus continuis bustum⁵ frequentarunt.

[85] De zuil

Plebs statim a funere ad domum Bruti et Cassi[i] cum facibus⁶ tetendit⁷ atque aegre⁸ repulsa obvium sibi Helvium Cinnam per errorem nominis, quasi Cornelius is esset, quem graviter pridie contionatum de Caesare requirebat⁹, occidit caputque eius praefixum¹⁰ hastae circumtulit. Postea solidam columnam prope viginti pedum lapidis Numidici¹¹ in foro statuit [in]scripsitque PARENTI PATRIAE. Apud eam longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias¹² quasdam interposito¹³ per Caesarem iure iurando distrahere¹⁴ perseveravit.

[86] Berusting?

Suspicionem Caesar quibusdam suorum reliquit neque voluisse se diutius vivere neque curasse¹⁵ quod validudine minus prospera uteretur, ideoque et quae religiones¹⁶ monerent et quae renunciarent¹⁷ amici neglexisse¹⁸. Sunt qui putent, confisum¹⁹ eum novissimo illo senatus consulto ac iure iurando etiam custodias Hispanorum cum gladiis + adinspectantium + se removisse. Alii e

---

¹ bulla   gouden medaillon

² praetexta, ae f (= toga praetexta) toga met purperen zoom *van hogere magistraten, priesters en vrijgeboren jongens tot 17 jaar*

³ circulatim   in groepen

⁴ lamentari   jammeren

⁵ bustum   brandstapel

⁶ fax, facis   fakkel

⁷ tendere 3   zich haasten

⁸ aegre   met moeite

⁹ requirere 3 + *abl.*   onderzoek doen naar

¹⁰ praefigere 3 + *dat.*   spietsen op

¹¹ lapis Numidicus   Numidisch marmor

¹² controversia   geschil

¹³ interponere 3   als garantie geven

¹⁴ distrahere   uiteentrekken, beslissen

¹⁵ curare   zich bekommeren om

¹⁶ religio   godelijk voorteken

¹⁷ renunciare   melden

¹⁸ negligere 3   geen aandacht slaan op

¹⁹ confidere + *abl.*   vertrouwen op

Zelfs zeer vele matronae hebben hun sieraden die ze droegen en de gouden medaillons en toga's van hun kindeeren in het vuur gegoid.

Tijdens deze zeer hevige rouw van het volk heeft een menigte van buitenlandse volken in groepen ieder volgens eigen gewoonte gejammerd en vooral de Joden die zelfs in achtereenvolgende nachten de brandstapel druk bezochten.

[85] De zuil

Het volk haastte zich direct met fakkels van de begrafenis naar het huis van Brutus en Cassius en toen het met moeite teruggedreven was, heeft het volk Helvius Cinna gedood die het tegemoet kwam doordat het zich vergiste in de naam, als was hij Cornelius naar wie het op zoek was omdat hij een dag eerder een bezwarende redevoering over Caesar had afgestoken en het heeft zijn hoofd gespietst en op een lans rondgedragen. Daarna heeft het een massieve zuil van bijna twintig voet van Numidisch marmer op het forum geplaatst en het heeft daarop laten schrijven: AAN DE VADER VAN HET VADERLAND. Het volk is een lange tijd bij die zuil blijven offeren, geloften afleggen, sommige twisten door een eed bij Caesar als garantie te zweren.

[86] Berusting?

Bij sommigen der zijnen heeft Caesar het vermoeden achtergelaten dat hij noch langer heeft willen leven noch daarvoor zijn best gedaan heeft, omdat hij minder gezond was en dat hij daarom de waarschuwingen die de goddelijke voortekenen gaven en wat zijn vrienden meldden, verwaarloosd heeft. Er zijn er die denken dat hij uit vertrouwen op dat laatste senaatsbesluit en de eed zelfs de wachten van de Spanjaarden die hem met zwaarden bewaakten, heeft

diverso¹ opinantur insidias undique imminentis² subire³ semel quam cavere [semper sollicitum⁴ maluisse. Quidam dicere etiam solitum ferunt: non tam sua quam rei publicae interesse⁵, uti salvus esset: se iam pridem⁶ potentiae gloriaeque abunde⁷ adeptum⁸; rem publicam, si quid sibi eveniret, neque quietam fore et aliquanto deteriore⁹ condicione civilia bella subituram.

[87] Caesars voorkeur

Illud plane¹⁰ inter omnes fere constitit, talem ei mortem paene ex sententia¹¹ obtigisse¹². Nam et quondam, cum apud Xenophontem legisset Cyrum ultima valitudine mandasse quaedam de funere suo, aspernatus tam lentum¹³ mortis genus subitam sibi celeremque optaverat; et pridie quam¹⁴ occideretur, in sermone nato super¹⁵ cenam apud Marcum Lepidum, quisnam esset finis vitae commodissimus¹⁶, repentinum inopinatumque praetulerat¹⁷.

[88] Vergoddelijking

Periit sexto et quinquagensimo aetatis anno atque in deorum numerum relatus¹⁸ est, non ore modo decernentium, sed et persuasione¹⁹ volgi. Siquidem²⁰ ludis, quos primos consecrato²¹ ei heres Augustus edebat, stella crinita²² per septem continuos dies fulsit²³ exoriens²⁴ circa undecimam horam, creditumque est animam esse Caesaris in caelum recepti; et hac de causa

---

¹ e diverso	daarentegen
² imminere 2	dreigen
³ subire	binnengaan
⁴ sollicitus	verontrust
⁵ interest mea/+ gen.	het is in het belang van mij/van
⁶ iampridem	allang
⁷ abunde	in overvloed
⁸ adipisci + gen.	verkrijgen
⁹ deterior	slechter
¹⁰ plane	duidelijk, helemaal
¹¹ sententia	plan
¹² obtingere 3 + dat.	aan iem. te beurt vallen
¹³ lentus	traag
¹⁴ pridie quam	daags voordat
¹⁵ super + acc.	gedurende
¹⁶ commodus	aangenaam
¹⁷ praeferre	de voorkeur geven aan
¹⁸ referre in numerum	rekenen onder
¹⁹ persuasio	overtuiging
²⁰ siquidem	aangezien; hier: want (op grond van de interpunctie; in principe onderschikkend)
²¹ consecrare	vergoddelijken
²² stella crinita	meteoor
²³ fulgere 2	schitteren
²⁴ exoriri	opkomen

laten verwijderen. Anderen menen daarentegen dat hij altijd alert liever de hinderlagen die van alle kanten dreigden heeft willen ondergaan dan dat hij daarvoor op zijn hoede wilde zijn. Sommigen zeggen dat hij ook gewoon was te zeggen dat het niet in zijn belang maar dat van de staat was dat hij behouden was: dat hij allang macht en roem in overvloed had verworven; dat de staat, als hem iets zou overkomen, én niet rustig zou zijn én in een heel wat slechtere toestand ten prooi aan burgeroorlogen zou vallen.

[87] Caesars voorkeur

Dit heeft duidelijk bij allen in de regel vast gestaan dat zo'n dood hem bijna volgens plan te beurt is gevallen. Want zowel had hij ooit, toen hij bij Xenophon gelezen had dat Cyrus op zijn doodsbed bepaalde opdrachten over zijn begrafenis gegeven had, zo'n trage manier van sterven afgewezen en voor zichzelf een plotse en snelle gewenst als ook had hij daags voordat hij gedood werd, toen er een gesprek ontstaan was tijdens een maaltijd bij Marcus Lepidus over de vraag wat toch het aangenaamste levenseinde zou zijn, gekozen voor een plotselinge en overwachte.

[88] Vergoddelijking

Hij is gestorven in zijn 56^e levensjaar en hij is onder de goden gerekend, niet alleen bij monde van hen die daarover beslisten, maar ook met de overtuiging van het volk. Want op de spelen die Augustus als zijn erfgenaam als eerste voor hem na zijn vergoddelijking organiseerde, schitterde een meteor zeven dagen achtereen, terwijl hij het elfde uur opkwam en men meende dat het de ziel van Caesar was die in de hemel ontvangen was en daarom wordt op de kruin van

simulacro eius in vertice¹ additur stella. Curiam, in qua occisus est, obstrui² placuit Idusque Martias Parricidium nominari, ac ne umquam eo die senatus ageretur.

[89] De dood van de moordenaars

Percussorum autem fere neque triennio³ quisquam amplius supervixit⁴ neque sua morte defunctus⁵ est. Damnati omnes alius alio casu periit, pars naufragio⁶, pars proelio; nonnulli semet eodem illo pugione, quo Caesarem violaverant⁷, interemerunt⁸.

---

¹ vertex, verticis

kruin

² obstruere 3

ontoegankelijk maken

³ triennium

periode van drie jaar

⁴ supervivere 3

overleven

⁵ sua morte defungi

zijn eigen dood vervullen: een natuurlijke dood sterven

⁶ naufragium

schipbreuk

⁷ violare

schenden

⁸ interimere 3, -emi

doden

het beeld van hem een ster toegevoegd. Men besloot de curia waarin hij gedood is ontoegankelijk te maken en dat de Iden van Maart Vadermoord genoemd werden en dat nooit op die dag een senaatsvergadering gehouden werd.

[89] De dood van de moordenaars

Van zijn moordenaars heeft echter niemand nog langer dan drie jaren geleefd en niemand is van nature gestorven. Allen zijn veroordeeld en ieder is door een ander lot gestorven, een deel door schipbreuk, een deel in de strijd; sommigen hebben zichzelf met diezelfde dolk gedood waarmee ze Caesar hadden geschonden.